

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÇEVRE
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİ
ÖRNEĞİ**

Seher UYSAL

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Yılmaz BAYAR

Uşak

Kasım, 2020

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÇEVRE
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİ
ÖRNEĞİ**

Seher UYSAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bölümü

Danışman: Prof. Dr. Yılmaz BAYAR

Uşak

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Kasım, 2020

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÇEVRE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ

Seher UYSAL

İktisat Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kasım 2020

Danışman: Prof. Dr. Yılmaz BAYAR

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1980’li yıllardan itibaren artmaya başlamış ve özellikle gelişmekte olan ülkeler ile yükselen piyasa ekonomileri için önemli bir yatırım ve teknoloji transfer kaynağı olmuştur. Birçok ülke doğrudan yabancı sermaye girişlerinin olumlu ekonomik etkilerini dikkate alarak kurumsal ve ekonomik araçları kullanarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada ikinci nesil eşbütünleşme testi ve nedensellik analizi kullanılarak 1996-2018 döneminde 11 Avrupa Birliği geçiş ekonomisi örnekleminde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, değişkenler arasında anlamlı bir nedensellik etkileşimi olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı, ancak ekonomik büyümenin çevreyi olumsuz etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik Büyüme, Çevre, Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi.

ABSTRACT

IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON THE ENVIRONMEN: EVIDENCE FROM EUROPEAN UNION TRANSITION ECONOMICS

Seher UYSAL

Department of Economics

Institute of Graduate Studies, Usak University, November 2020

Advisor: Prof. Dr. Yılmaz BAYAR

Foreign direct investments have begun to increase as of 1980s and become an important source of investment and technological transfer especially for developing countries and emerging economies. Many countries have tried to attract foreign direct investments through institutional and economic instruments regarding the positive economic effects of foreign direct investments. In this study, the impact of foreign direct investments and economic growth on environment was examined in sample of 11 European Union transition economies for the period of 1996-2018 through second generation cointegration test and causality analysis. As a result of the study, it has been revealed no significant causality interaction among the variables. Furthermore, we revealed that foreign direct investments did not have a significant impact on environment, but economic growth negativel affected the environment in the long run.

Keywords: *Foreign Direct Investments, Economic Growth, Environment, Panel Cointegration and Causality Analysis.*

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖN SÖZ

“Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Çevre Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri Örneği” başlıklı yüksek lisans tez çalışmamın hazırlanma süresi boyunca beni sonsuz sabırla destekleyen, değerli vaktinden ayırıp tüm eksikliklerimde beni tamamlayan ve tezin tamamlanmasına vesile olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Yılmaz Bayar’a sonsuz saygı ve minnetlerimi sunarım.

Seher UYSAL

ÖZGEÇMİŞ**Kişisel Bilgiler**

:

Adı Soyadı

:

Seher UYSAL

Doğum Yeri ve Tarihi

:

Alaşehir, 21/10/1996

Lisans Öğretimi

:

Uludağ Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğretimi

:

Uşak Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller

:

İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

:

26.04.2018, Uluslararası, 21. Uluslararası İktisat Öğrencileri Kongresi, Oya Arı, Seher Uysal, Bilgi Teknolojilerindeki Devrim: Nesnelerin İnterneti, Bildiri Özeti.

3.04.2019, Uluslararası, Gençlerle 360 Derece 6. Uluslararası Öğrenci Kongresi, Tuğba Betül Özav, Seher Uysal, Türkiye’de Kripto Paraların Vergilendirilmesi, Bildiri Özeti.

11.04.2019, Uluslararası, 7th SCF International Conference on “The Future of the European Union and Turkey-European Union Relations” , Yılmaz Bayar, Seher Uysal, Renewable Energy and Economic Growth in EU Transition Economies: A Panel Causality Analysis, Tam Bildiri.

Bayar, Y. ve Uysal S. (2020). Economic, Institutional, Political, Social and Cultural Determinants of Foreign Direct Investments. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*. 31, 111-127.

İletişim:uysalseher33@gmail.com

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ.....	i
ABSTRACT	ii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TANIMI, TÜRLERİ VE BELİRLEYİCİLERİ	4
1.1. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TANIMI	4
1.2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI TÜRLERİ	6
1.3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI BELİRLEYİCİLERİ	10
1.3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Belirleyicileri.....	15
1.3.1.1. Piyasa Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme.....	15
1.3.1.2. Vergiler.....	17
1.3.1.3. Coğrafi Yakınlık.....	18
1.3.1.4. İşgücü Maliyeti ve Niteliği	19
1.3.1.5. Fiziksel Altyapı.....	20
1.3.1.6. Yatırım Teşvikleri.....	20
1.3.1.7. Ticari ve Finansal Açıklık.....	21
1.3.1.8. Enflasyon	22
1.3.1.9. Döviz Kuru	22
1.3.1.10. Finansal Gelişme	23
1.3.1.11. Özelleştirme	24
1.3.1.12. Doğal Kaynaklar	24
1.3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumsal ve Politik Belirleyicileri	25
1.3.2.1. Kurumsal Kalite	25
1.3.2.2. Politik İstikrar-Politik Risk.....	26

1.3.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sosyal ve Kültürel Belirleyicileri	27
1.3.3.1. Yaşam Kalitesi	27
1.3.3.2. Kültürel Mesafe.....	27
2. BÖLÜM: DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ	
TARİHSEL SÜREÇTE GELİŞİMİ, ETKİLERİ VE AB ÇEVRE	
POLİTİKALARI.....	30
2.1. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL SÜREÇTE GELİŞİMİ	30
2.1.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi	30
2.1.2. AB Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi ...	35
2.2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ETKİLERİ	44
2.2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi	44
2.2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerine Etkisi.....	51
2.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi.....	58
2.2.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Teknoloji Ve Yönetim Bilgisi Üzerine Etkisi	63
2.2.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Vergi Gelirleri Üzerine Etkisi	68
2.2.6. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Uluslararası Ticaret Üzerine Etkisi....	72
2.3. AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE POLİTİKALARI	76
2.3.1. Avrupa Tek Senedi Ve Çevre Politikaları	77
2.3.2. Maastricht Anlaşması Ve Çevre Politikaları	77
2.3.3. Amsterdam ve Nice Anlaşması.....	77
2.3.4. Lizbon Anlaşması.....	78
2.3.5. AB 2020 Stratejisi	78
2.4. ÇEVRE EYLEM PROGRAMLARI	78
2.4.1. Birinci Çevre Eylem Programı (1973-1976)	79
2.4.2. İkinci Çevre Eylem Programı (1977-1981).....	79
2.4.3. Üçüncü Çevre Eylem Programı (1982-1986).....	79
2.4.4. Dördüncü Çevre Eylem Programı (1987-1992)	80
2.4.5. Beşinci Çevre Eylem Programı (1993-2000).....	80
2.4.6. Altıncı Çevre Eylem Programı (2002-2010)	81
2.4.7. Yedinci Çevre Eylem Programı (2013-2020).....	81
3.BÖLÜM: DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÇEVRE	
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİ	
ÖRNEĞİ	82
3.1. LİTERATÜR İNCELEMESİ	82

3.1.1. Teorik Literatür Taraması	82
3.1.2. Ampirik Literatür Taraması	83
3.2. VERİ VE EKONOMETRİK METODOLOJİ	92
3.2.1. Veri	92
3.2.2. Ekonometrik Metodoloji	93
3.3. AMPİRİK ANALİZ	96
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	102
KAYNAKÇA	104

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Belirleyen İtici ve Çekici Güçler.....	13
Tablo 2.	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler.....	14
Tablo 3.	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Giriş ve Çıkışlarının Bölgesel Dağılımı, 2008-2013.....	33
Tablo 4.	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Giriş ve Çıkışlarının Bölgesel Dağılımı, 2013-2018.....	34
Tablo 5.	AB Geçiş Ekonomileri Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş ve Çıkışları, 1995-2015.....	38
Tablo 6.	AB Geçiş Ekonomileri Doğrudan Yabancı Yatırım Akımı, 2013-2018 (Milyon Dolar).....	43
Tablo 7.	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Yaratma Etkisi.	53
Tablo 8.	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Çevre Üzerindeki Etkisine Yönelik Literatür Taraması.....	83
Tablo 9.	Veri Setinin Tanıtımı.....	92
Tablo 10.	Veri Setinin Tanımlayıcı İstatistikleri.....	93
Tablo 11.	Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları.....	96
Tablo 12.	Homojenlik Testinin Sonuçları.....	96
Tablo 13.	CIPS Birim Kök Test Sonuçları.....	97
Tablo 14.	Westerlund (2008) Durbin- Hausman (2008) Eş Bütünleşme Testinin Sonuçları.....	97
Tablo 15.	Eşbütünleşme Katsayı Tahmin Sonuçları.....	98
Tablo 16.	Nedensellik Analizi Sonuçları.....	101

KISALTMALAR DİZİNİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DYSY: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı

ECE: Avrupa Ekonomik Komisyonu

EPB: Ekonomik Ve Parasal Birlik

GSYH: Gayrisafı Yurt İçi Hasıla

IMF: Uluslararası Para Fonu

İSO: Uluslararası Standartlar Organizasyonu

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UNCTAD: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

GİRİŞ

1980’li yıllar sonrasında ticari serbestleşmenin hız kazanması ve küreselleşme ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına olan ilgi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde artış göstermiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, yabancı yatırımcının kalıcı kar elde etmek amacıyla uzun vadeli olarak bir başka ülkede var olan bir firmayı satın alması, kuruluşunda sermaye desteği sağlaması ya da firmanın sermaye artışı sağlaması gibi çeşitli şekilde yapılan yatırımdır (Moosa, 2002). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ekonomik büyümenin ana kaynağı, potansiyel istihdam kaynağı, özümsebilir yönetim becerileri ve üst düzey teknolojilerin ev sahibi ülkeye kazandırılabilceği bir kaynak olarak değerlendirilmektedir (Demena ve Afesorgbor, 2020; Sapkota ve Bastola, 2017). Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri, yatırım yapılan ülkeye aktardığı gelişmiş teknolojiler ile firmaların üretkenliğini ve çıktı miktarını arttırmaktadır. Bu durumda ev sahibi ülkenin dolaylı olarak ihracatı artmakta ve ekonomik büyüme olumlu yönde etkilemektedir (Moudatsou, 2003). Ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye katkısının yanında ev sahibi ülkenin çevresel standartlarını koruyup korumadığı literatürde tartışma alanına sahiptir. Bazı çalışmalar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin çevresel standartlarını koruduğunu ve ayrıca çevresel kalitesini arttırdığı desteklerken, bazı çalışmalar ise bunun tam aksi yönünde çevresel standartların altında kaldığı görüşünü desteklemektedir (Aliyu, 2005).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri, bölgesel ekonomik entegrasyonların içinde yer alan ülkelerde daha hızlı artış göstermektedir. Bölgesel ekonomik entegrasyon, küreselleşme ile birlikte dünya ekonomilerinin şekillenmesine fayda sağlayan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu entegrasyonların temel amacı, bir bölgenin belli alanlarda sınırları kaldırması ile tüm bölgenin kalkınmasının sağlanmasıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde bölgesel entegrasyonlar olumlu bir etkiye sahiptir (Terazi, 2011). Bu iktisadi entegrasyonlardan en eski ve önemlilerinden biri ortak politikalarıyla üçüncü devletlere karşı tek bir devlet gibi yapılanma gösteren Avrupa Birliği[AB]’dir (Koç, Kazar ve Kazar, 2009). 2004 yılı sonrası Avrupa Birliği’ne katılan ülkelerin sayısının artması ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında önemli artışlar gözlemlenmiştir. Avrupa Birliği’ne doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri, 2004 yılında 213.726 milyon

dolar iken 2005 yılında 421.899 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ise bu girişler 446.896 milyon dolara kadar ulaşmıştır.

Ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre duyarlılıkları açısından ortaya konulan iki ana hipotez bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ev sahibi ülkenin kararlı bir çevre politikası benimsemediği için artan çevre kirliliğinin ormanlardaki biyolojik çeşitliliğe hızla zarar verdiğini savunan kirlilik sığınağı hipotezidir (Lau, Choong, ve Eng 2004; Neequaye ve Oladi, 2015; Sun, Zhang ve Xu, 2017; Yılmaz, Zeren ve Koyun, 2017). Buna karşın ikincisi ise, doğrudan yabancı yatırımlar ülkenin teknolojik açıdan ilerlemesine, üretimde altyapının düzelmesine, sermaye-yoğun üretim ile çeşitli alanlarda uzmanlaşma yoluna gidildiğini savunan kirlilik hale hipotezidir (Al-mulali ve Tang, 2013; Asghari, 2013; Jorgenson, 2007; Tang ve Tan, 2015). Bu çalışmada, Avrupa Birliği geçiş ekonomileri için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre kirliliği üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının AB geçiş ekonomileri için çevre üzerindeki etkisini inceleyen sınırlı çalışmalar arasında olması ile ilgili literatüre katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda, ilk bölümde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tanımı, türleri, ekonomik-kurumsal ve politik, sosyal ve kültürel belirleyicileri, tarihsel süreçte dünyada ve AB’de gelişimi ele alınmaktadır. İkinci bölümde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının makroekonomik etkileri incelenmiştir. Son bölümde ise literatür incelemesi, AB geçiş ekonomileri için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre kirliliği üzerine uygulamalı etkisi ve sonuç bölümüne yer verilmiştir.

Araştırmanın Konusu:

Çalışmada, Avrupa Birliği geçiş ekonomileri örnekleminde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Araştırmanın Önemi:

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları hem az gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler için sağladığı finansal destek, yönetim becerisi, gelişmiş teknoloji düzeyi, istihdam artışı gibi etkenler ile ekonomik büyüme ve kalkınmalarını üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Ancak ekonomik büyüme ve kalkınmanın yanı sıra ev sahibi ülkenin çevresel standartlarına olası etkileri üzerine bir fikir birliği bulunmamaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları bölgesel ekonomik

entegrasyon içerisinde yer alan ülkelerde giriş-çıkış kolaylığı, riskin az olması ve ticari karın daha yüksek olması gibi sebeplerle nispeten daha çok yapılmaktadır. Bu kapsamda Avrupa Birliği geçiş ekonomileri için doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin çevre kirliliği üzerinde yarattığı etki önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisini tespit etmektir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Çalışmada ikinci nesil eşbütünleşme testi ve nedensellik analizi kullanılarak 1996-2018 döneminde 11 Avrupa Birliği geçiş ekonomisi örneklemini için doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisi incelenmiştir. Verilerin varlığı göz önünde bulundurularak çalışma dönemi 1996-2018 ile sınırlandırılmıştır.

Araştırma Yöntemi

Çalışmada Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi ile Westerlund (2008) Durbin-Hausman eşbütünleşme testi kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

1. BÖLÜM: DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TANIMI, TÜRLERİ VE BELİRLEYİCİLERİ

1.1. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TANIMI

Yabancı sermaye, bir ülke sınırları içerisinde yer alan sermayenin ülke dışına aktarılması olarak tanımlanmaktadır. Bu sermaye aktarımı makine, teçhizat vb. gibi fiziksel üretim faktörleri veya hisse senedi, tahvil gibi finansal araçlarda olabilmektedir. Yabancı sermaye yatırımları, yatırımın türüne göre doğrudan ve dolaylı (portföy) yabancı sermaye yatırımları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Seyidoğlu, 2009).

Dolaylı (portföy) yatırımlarda, yatırımcı uluslararası sermaye piyasalarında politik risk, döviz kuru riski gibi benzeri riskler üstlenmek suretiyle belirli bir kazanç elde etmek güdüsüyle tahvil, hisse senedi ve diğer finansal araçlara yatırım yapmaktadırlar (Başoğlu, 2000). Yatırımcı, firmaya yalnızca sermaye katkısında bulunmaktadır. Dolayısıyla yatırım yaptığı firmanın yönetim ve denetimi üzerinde hiçbir hak talebinde bulunamaz (Terazi, 2011). Yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları ile yatırım yapılacak olan ülkenin makroekonomik görünümü uluslararası portföy yatırımlarının başlıca belirleyicileri içerisinde yer almaktadır. Yabancı yatırımcının öncelikle beklentisi sermayesinin güvende olması ve kazancını maksimize etmektir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, başka bir ülkeden bir firma satın almak, başka ülkede kurulan bir firmaya kuruluş sermayesine katkıda bulunmak veya var olan bir firmanın sermayesini arttırmak gibi çeşitli yollarla yapılabilmektedir (Batmaz ve Tekeli, 2009). Uluslararası ekonomi literatüründe “doğrudan yabancı sermaye yatırımı” teriminde geçen kelimeler şu şekilde açıklanmaktadır; Yabancı kelimesi, bir ülkenin milli sınırları dışında olmak anlamındadır. Yabancı sermaye, mevcut sermaye stokuna yabancı bir ülkeden gelen sermayenin ilave olmasıdır. Doğrudan kelimesi ise, gelen sermayeyle birlikte değişen ölçüde teknoloji, know-how (bilgi) ve işletmecilik bilgisinin de ülkeye geldiğini açıklamaktadır (Karluk, 1999).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilgili literatürde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu kapsamda Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü[OECD] (2008) doğrudan yabancı yatırımı, bir ekonomideki bir yerleşik tarafından başka bir ekonomideki yerleşik işletmeden, kalıcı ekonomik fayda sağlama amacıyla yapılan sınır ötesi yatırım türü olarak tanımlamaktadır. Tanımda geçen kalıcı fayda, doğrudan

yatırım işletmesinin oy hakkının en az %10'una sahip olduğunda söz konusu olmaktadır. Birleşmiş Milletler[BM] (2007) ise doğrudan yabancı sermaye yatırımını, yatırımcının ekonomisi dışında faaliyet gösteren bir işletme üzerindeki ilginin sürmesi veya etkin kontrol edilmeye çalışması olarak tanımlamaktadır. Diğer yandan Uluslararası Para Fonu[IMF] (2009) doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, bir ekonomide ikamet eden bir firmanın, başka bir ekonomide ikamet eden bir firma üzerinde sınırsız bir etkiye sahip olması olarak tanımlamaktadır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı[UNCTAD] (2017) doğrudan yabancı sermaye yatırımı, uzun vadeli bir ilişki içerir ve ekonomideki yerleşik işletmenin dışında kalan bir ekonomide yerleşik bir teşebbüs tarafından uzun vadeli bir ilgiyi ve kontrolü yansıtan bir yatırım olarak tanımlanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası[TCMB] (2007)'na göre doğrudan yabancı sermaye yatırımı, bir ülkede yerleşiklerin başka bir ülkede yerleşik şirkette sürekli bir pay elde ettiği uluslararası yatırım kategorisi olarak tanımlanmaktadır. Doğrudan yatırım şirketi, yabancı yatırımcının bir şirketteki hisse senetlerinin yüzde 10 ve/veya daha fazlasına sahip olduğu şirketler olarak tanımlanmakta, hisse senetlerinin yüzde 10 ve/veya daha fazlasına sahip olunması da doğrudan yatırım ilişkisinin varlığını belirlemektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yukarıda da belirtildiği üzere çok sayıda tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlar incelendiğinde; iki önemli husus ön plana çıkmaktadır. Birincisi doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile bir ekonomiye yeni bir yatırım yapılmakta veya yerleşik bir firmanın sermayesinin bir kısmını yurtdışında başka bir firmaya aktarmaktadır. Diğer husus ise, bir firma başka bir ülkedeki firma üzerinde asgari %10 paya sahip olmaktadır (Batmaz ve Tekeli, 2009).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile uluslararası portföy yatırımları arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklarda en önemlisi doğrudan yabancı sermaye yatırımcısı, ev sahibi ülkeye yalnızca sermaye aktarımının yanı sıra makine, teçhizat, yönetim kabiliyeti gibi üretim faktörlerinin aktarımını da gerçekleştirmektedir. Uluslararası portföy yatırımlarında ise yatırımcının ev sahibi ülkeye tek katkısı sermaye aktarımıdır. Bu iki yatırım türü için bir diğer fark yatırımcının elde ettiği kazançtır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımında yatırımcının kazancı kar payı ve sermaye kazancı haricinde komisyonlar gibi farklı kazanç türlerini

de içermektedir. Bu yatırım türü işletmenin kazancına bağlıdır. Bu sebeple doğrudan yabancı sermaye yatırımcısı ev sahibi ülkenin üretimini olumlu yönde etkilemek için desteklemektedir. Portföy yatırımlarında ise hisse senedi ve tahvil ele alındığında yatırım sonucunda yatırımcının elde edeceği faiz ve anaparanın ödenme şartları başlangıçta bellidir. Bu yatırım türünde yatırımcının kazancı işletmenin kazancından bağımsızdır. Bir diğer farklılık doğrudan yabancı sermaye yatırımı uzun vadeli bir yatırım olduğu için yatırımcının hukuki olarak firmanın üretim sürecinde karar alma, kontrol etme gibi yetkinlikleri bulunmaktadır. Buna karşın uluslararası portföy yatırımları kısa vadeli yatırımlar olduğu için firmanın üretim sürecine müdahale etme gibi hukuki anlamda ayrıcalıkları söz konusu değildir. Son olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları uzun vadede yatırımcının karını arttırabilmesi amacıyla istikrarlı bir yapıya sahipken, uluslararası portföy yatırımları değişken bir yapıya sahip oldukları için yüksek risk barındırırlar. Örneğin, portföy yatırımlarında meydana gelen hızlı giriş-çıkışlar ev sahibi ülkede likidite krizine yol açabilmektedir (Batmaz ve Tekeli, 2009).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yatırımcıya sağladığı firma üzerindeki yüksek kontrol ile diğer yatırım türlerinden ayrılmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, diğer yatırımlara karşılaştırıldığında daha fazla risk, daha fazla kontrol ve daha fazla kazanç içermesiyle birlikte uluslararası pazara giriş stratejilerinin içinde en geniş olanıdır.

1.2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI TÜRLERİ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapılan yatırımın yeni işletme yaratmasına, yatırımın üretim zincirindeki yerine, yapılan yatırımın mülkiyet durumuna ve yatırımın amacına göre farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır.

-Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yapılan yatırımın yeni işletme yaratmasına göre yeşil alan yatırımları (greenfield investments) ve kahverengi alan yatırımları (brownfield investments) şeklinde sınıflandırılmaktadır:

Yeşil alan yatırımları: Yabancı yatırımcının, yatırım yaptığı ülkede sıfırdan bir iş alanı geliştirerek veya var olan bir iş alanının üretim olanaklarını iyileştirerek yapılan ve üretim miktarını, ülkedeki istihdam oranını arttıran, yeni bir sermaye stoku ortaya çıkaran yatırımlardır (UNCTAD, 1995). Yeşil alan yatırımlarında, yatırımcının amacı genellikle kendi üretim yöntemi ve yönetim şekli ile ve tamamen kendi

teknolojiyle üretime başlamaktır. Ancak bu tip bir yatırımın en büyük dezavantajı ülkeye kurulumun zor olması, zaman alması ve aynı zamanda yatırımcının ülkeye uyum sürecidir (Demirel, 2006). Ev sahibi ülkede yatırım yapılabilecek cazip bir işletmenin olmaması durumunda, yatırımcılar yabancı yatırımlara yönelmektedir.

Kahverengi alan doğrudan yabancı yatırım: Yabancı şirketin genellikle yatırım yapılan ülke pazarına erken girmek ve yerleşik firmaların pazar paylarına ortak olmak amacıyla ülkeye yerli bir şirketi satın alarak girmesi olarak tanımlanmaktadır (TCMB, 2007). Yapılan yatırımın mülkiyet durumuna göre, tam (%100) mülkiyet hakkına sahip olması, ortak girişimler, stratejik ortaklık, birleşme ve satın almalar şeklinde sınıflandırılmaktadır:

Tam (%100) mülkiyet hakkına sahip olması: Bu yatırım türü firmanın yönetiminde hiçbir dış faktörün etkili olmaması durumuna dayanır. Çok tercih edilen bir yöntem olmamakla birlikte eğer firma içindeki bağlantılar kuvvetliyse bu yatırım türü tercih edilebilir. Uluslararası pazar hareketlerinde bağımsızlığı sağlaması açısından önemli bir yatırım türüdür (Terazi, 2011).

Ortak Girişimler: Ortak girişim ise, bir firmanın yabancı bir ülkenin yerli firmasının bilgi ve deneyiminden faydalanmasıdır. Bu iki firma gerçekleştirilecek olan üretimi ayrı ayrı daha zahmetli bir şekilde yapabilecekken; bir araya geldiklerinde daha kolaylıkla gerçekleştirebileceklerdir (Seyidoğlu, 2003). Ortak girişim iki ya da daha fazla taraf arasında, tarafların işletmenin karları ve zararları ile işletme girdilerinin veya maliyetlerinin sermaye oluşumu ve katkısını paylaşmayı kabul ettiği bir iş anlaşması yürütmek amacıyla yapılan sözleşmeye dayalı bir anlaşmadır (OECD, 2008). Bu yatırım türünde ev sahibi firma, yabancı firmaya rehberlik eder ve piyasaya uyumunu hızlandırır. Bunun yanında yatırım yapılan firma küçük bir firma ise yeni teknolojilerle tanışma, piyasada genişleme ve rekabet gücünün artması gibi çeşitli avantajlara sahiptir (Dinçer, 1998).

Stratejik ortaklık: Bu yatırım çeşitleri içerisinde en hızlı gelişeni stratejik ortaklıklar ve ortak girişimdir (Uluslararası Standartlar Organizasyonu[İSO], 2002). Stratejik ortaklık, iki işletmenin hisse senetlerini bir kısmını birbirleriyle değiştirmeleridir. Ancak ortaklığın yalnızca finansal araçlar üzerinde kurulması yatırımı portföy yatırımı haline dönüştürmektedir. Bu finansal araç değişiminin yanında mal ve hizmet üretmeleri amacıyla ortak bir faaliyet içerisinde olmaları gerekmektedir.

Stratejik ortaklıklarda ana amaç tek firmaya fazla gelebilecek olan AR-GE maliyetlerini azaltmak, yerel piyasaya doğru zamanda girmeye çalışmak, ortak hizmet ve pazarlama arz etmenin faydalarından yararlanmaktır (Seyidoğlu, 2003). Bu tür ortaklıklar potansiyel hedefler ve faydaları arasındaki bilgi paylaşımı, teknik işbirliği ve sürdürülebilir gelişme hedefleri yatırım fırsatlarının pazarlanması gibi avantajlara sahiptir (UNCTAD, 2018). Stratejik ortaklığın dezavantajları ise ortağının ileride kendisine rakip olması veya kullanılan teknolojinin beklenmeyen transferi gösterilebilir.

Birleşme ve Satın almalar: Birleşme ve satın almalar, aynı tür işlemlerle ilgili olmamalarına rağmen çoğu zaman kişiler tarafından birbirileri yerine kullanılan terimlerdir. Birleşme, iki ya da daha fazla şirketin iş ortamı oluşturmak için ayrı kalmak yerine yeni bir şirkette birleşmeyi kabul ettiğinde gerçekleşir. Satın alma ise satın alınan firmanın sahiplik veya kontrol seviyesini arttırmak için başka bir firma tarafından mevcut hisselerinin satın alınmasıdır. Birleşmede yapılan yatırım firmanın öz kaynağının %10'u ile %100'ü arasında olabilirken, satın alma durumunda firmanın tüm öz kaynağını kapsamaktadır (OECD, 2008). Bu yatırım türüne özellikle gelişmiş ülkeler daha eğilimlidir (Alfaro ve Chauvin, 2017). Ayrıca en uygun maliyetli ve etkili yatırım türüdür (Crum, Brigham ve Houston, 2005). Diğer doğrudan yabancı yatırım türlerinde olduğu gibi yönetim becerisi, teknolojik yenilik, istihdam artışı gibi birçok avantajının bulunmasının yanında yerel firmanın küçük olması durumunda yabancı firmanın gücü altında ezilmesi, kültür farklılıkları gibi bir takım sorunları da yanında getirmektedir (Durgan, 2016). Firmalar özellikle 1980'li yıllardan sonra satın alma yolunu tercih etmiştir (Wang, 2009).

-Yapılan yatırımın üretim zincirindeki yerine göre, yatay ve dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımları şeklinde sınıflandırılmaktadır:

Yatay Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımları, şirketin kendi ülkesindeki üretim maliyetlerinden ve yabancı ülkeye nakliye maliyetlerini en aza indirmek amacıyla diğer pazarda müşterilerine hizmet vermek için bir firmanın birincil endüstrisinde yurtdışında bir ortaklık kurmayı içeren yatırımdır (Alfaro ve Chauvin, 2017).

Dikey Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımları, nihai bir ürünle ilişkili girdi üreten veya ara hizmetler sağlayan

yabancı bir bağılı kuruluş kurmayı içeren yatırımlardır. Bu yatırımın amacı üretim maliyetlerinin düşürülmesi veya belirli faktörlerin ve girdilerin bulunabilirliği konusunda ülkeler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmaktır (Alfaro ve Chauvin, 2017)

Karışık doğrudan yabancı sermaye yatırımları: Hem yatay hem de dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının birleşmesiyle ortaya çıkan küresel üretim ve dağıtım zincirlerini yansıtan yatırımlardır (Alfaro ve Chauvin, 2017).

Dikey doğrudan yabancı sermaye ve yatay doğrudan yabancı sermaye arasındaki farklılıklar ana şirketin ve yurtdışındaki şirketin yatırım yaptıkları alanlardan doğmaktadır (Alfaro ve Charlton, 2009). İki şirket farklı sektörlerde faaliyet gösteriyorsa dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımı, bu şirketlerin aynı sektörlerde yatırım yapması durumunda yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak adlandırılmaktadırlar. Literatürde yaygın olarak kullanılan bu sınıflandırma yöntemi sanayi alt bölümleri sayısına bağlı olması gibi bir dezavantaja sahiptir. Sanayi alt bölümlerinin sayısı düşükse, bu alt bölümlerin her birinde dikey üretim parçalanması meydana gelebilir ve yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak görünen yatırım türleri dikey doğrudan sermaye yatırımı olarak adlandırılmalıdır. Alt bölümlerin sayısının çok olması durumunda ise bu durumun tam tersi geçerlidir (Schäffler, Hecht ve Moritz, 2016). Buna ek olarak dikey doğrudan yabancı sermaye ile yatay doğrudan yabancı sermaye arasında ayırım yapmak için ihracat satış oranına bakılmaktadır (Hayakawa ve Matsuura, 2015). Bu farklılaşma, ev sahibi ülkedeki yabancı bağılı kuruluş tarafından üretilen mal ve hizmetlerin kendi ülkesine tekrar ihraç edilip edilemeyeceğini veya ev sahibi ülke pazarında satılıp satılmadığını dikkate almaktadır. Dikey doğrudan yabancı sermaye yatırım ürünlerinin daha sonraki işlemler için ülkesine geri ihraç edilmesi durumunda, yabancı yatırımcının bu ihracattan yurtiçindeki ülkeye olan satış sonuçlarının belirli bir payına ulaştığında; ihracat satış oranına göre dikey doğrudan yabancı sermaye olarak adlandırılmaktadır. Buna karşılık, ürünler bağılı kuruluşun ülkesinde kalırsa, yatırım yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak adlandırılır (Schäffler, Hecht ve Moritz, 2016).

-Yapılan yatırımın amacına göre, piyasaya yönelik yatırımlar, verimliliğe yönelik yatırımlar, varlığa yönelik yatırımlar ve kaynağa yönelik yatırımlar şeklinde sınıflandırılmaktadır:

Piyasaya yönelik yatırımlar (Yatay Yatırım): Bu tür yatırımlarda piyasanın talebi önemli rol oynamaktadır. Yatırımcı, ev sahibi ülkenin piyasa büyüklüğünü, piyasa büyüme oranını, piyasa yapısını, bölgesel ve küresel piyasaya erişimini, ülke tüketicilerinin tercihlerini dikkate alarak yatırım yapmaktadır. Bu yatırım türünün gerekleri yatay yatırım türü ile aynı olduğu için yatay yatırım olarak da adlandırılmaktadır.

Verimliliğe yönelik yatırımlar (Dikey Yatırım): Bu tür doğrudan yabancı sermaye yatırımları işgücü bölümü, uzmanlaşmanın etkinliğini arttırmak gibi amaçlar içermektedir. Burada yatırımcı ev sahibi ülkede emeğin üretkenliğine göre ayarlanmış kaynak ve varlık maliyetlerine, ölçek ekonomileri için bölgesel bir birliğe üyeliğe dikkat etmektedir (Dunning, 2000). Ayrıca bu doğrudan yabancı sermaye yatırım türünün gerekleri dikey doğrudan yabancı sermaye yatırım türü ile aynı olduğu için dikey yatırım olarak da adlandırılmaktadır (Özoğul, 2019).

Varlığa yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımı: Yabancı yatırımcı tarafından firmanın uzun dönemli rekabeti dikkate alınarak mevcut durumun daha da sağlamlaştırılmaya çalışılmasıdır. Yatırımcı, ev sahibi ülke de aradığı özellikler nitelikli işgücünün varlığı, yenilikçi kapasite, teknolojik adaptasyon, pazarlama ağları, teknik beceriler, iş ve kültürel tutumlar kalitesi gibi özelliklerdir (Demirel, 2006).

Kaynağa yönelik yapılan yatırımlar: Bu tür yatırımlarda ev sahibi ülkeden daha kaliteli kaynak, üretim faktörlerinin daha düşük maliyetli ve vasıfsız işgücü beklentisi olmaktadır. Bu yatırım türünün gerekleri yatay yatırım türü ile aynı olduğu için yatay yatırım olarak da adlandırılmaktadır.

1.3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI BELİRLEYİCİLERİ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının aynı anda üç belirleyici faktör grubunun bir araya gelmesi durumunda gerçekleştiği kabul edilmektedir (Dunning, 1993). Bu üç faktör grubu:

- Uluslararası bir şirkette sahipliğin özel rekabet avantajlarının olması,
- Konum avantajlarının olması,
- Yatırımcı ve alıcı arasındaki ilişkide emsallerine karşı firma içi üstün ticari faydaların olması şeklinde özetlenmektedir (UNCTAD, 1998).

Bu üç faktör grubunun gerçekleşmesi OLI (Ownership, Location, Internationalization)/ eklektik paradigması olarak adlandırılmaktadır (Crum, Brigham ve Houston, 2005).

Uluslararası bir şirkette sahipliğin özel rekabet avantajlarının olması, eğer uygun bir şekilde kullanılırsa başka bir ülkede üretim yapmanın fazla maliyetleri telafi edilebilir. Aynı zamanda firmanın yerli firmalar karşısında rekabet edebilirliği artar ve başka bir ülkede üretim yapmanın dezavantajlarını ortadan kaldırabilir. Buna patent, telif hakkı, ticari markalar ve işlem teknolojisi dâhildir.

Konum avantajının olması, yatırım yapılacak ülkenin yerel avantajları ile paralellik göstermektedir. Örneğin, ev sahibi ülkenin büyük pazara sahip olması, petrol kaynaklarına sahip olması, üretken işgücüne sahip olması yatırım yapacak olan firma için pozitif bir etkiye sahiptir.

Yatırımcı ve alıcı arasındaki ilişkide emsallerine karşı firma içi üstün ticari faydaların olması, doğrudan yabancı sermaye yoluyla hem mülkiyete özgü hem de yerel üstünlüklerden yararlanmada daha büyük avantajlar bulunur. Bu birkaç nedene bağlanabilir. Birincisi, varlık veya üretim girdileri (yönetim, teknoloji) piyasaları, ikicisi ise önemli bir rekabet avantajı sağlayan varlıklara (bilgi) münhasır hakların korunması bir firmanın üstünlük kazanmasını sağlayabilir.

Firmalar, doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapmaları için dört dürtüyle hareket etmektedir (Dunning, 1993). Bunlar; pazara erişim kolaylığı, kaynaklara ulaşım kolaylığı, hükümetlerden tarafından yapılan politikalar ve verimlilik kazançları ile stratejik varlıkların edinimi olarak özetlenebilir. Bu dört dürtü firmaları ülke dışı ekonomilere doğrudan yatırım yapmaya teşvik etmektedir (Walsh ve Yu, 2010).

Pazara erişim kolaylığı, bu firmalarda özellikle rekabet yoğunlaşmadan önce pazar payı elde edilememesi durumunda firmayı başka bir yerde rekabetçi bir dezavantaja sokacaksa, güçlü pazar potansiyeli olan ülkelere giderek satışlarını arttırmak istemektedirler. Dünyanın en büyük pazarında paya sahip olmak umuduyla Çin'e taşınan telefon firmaları buna örnektir.

Kaynaklara ulaşım kolaylığı, bu firmalar rekabetçi olabilmek için gerekli kaynakları elde etmek amacıyla hareket ederler. Bu amaçla yurtdışına çıkan ilk endüstriler petrol ve madencilik firmalarıdır.

Verimlilik kazançları ve stratejik varlıkların edinimi, firmalar üretimlerini en düşük maliyetle yapıp pazarlarına da en düşük maliyetle hizmet etmek isterler. Dolayısıyla gerekli girdilerin maliyetlerinin en düşük olduğu yerleri ararlar. Genellikle yarı nitelikli işçi gerektiren emek yoğun üretim operasyonlarına sahip tekstil firmaları buna örnektir.

Hükümetler tarafından yapılan politikalarda ise, firmalar siyasi olarak istikrarlı ve özel kuruluşlara uygun olan ülkelerde tesisler bulurlar ve tehdit edici iş ortamından kaçınırlar. Tehdit edici iş ortamından kaçmak için hareket eden ilk firma örneği Bata Ayakkabı Organizasyonudur (Crum, Brigham ve Houston, 2005).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı yaparken yatırımcının dikkate aldığı en önemli unsur minimum maliyet maksimum kazançtır. Yatırımcı öncelikli olarak bunu sağlamaya çalışacaktır. Örneğin, Coughlin, Terza ve Arromdee (1991) devlet özellikleri ve doğrudan yabancı yatırımın ABD içindeki yeri üzerine yaptıkları çalışmada yabancı firmanın sadece karını en üst düzeye çıkaracaksa belirli bir devlete yatırım yapmayı seçeceğini ortaya koymuştur. Daha sonrasında yatırımın yapıldığı ülkede, kendi ülkesinde elde edeceği kardan daha fazlasını elde etmesi gerekmektedir. Ayrıca elde edilen bu karın uzun yıllar devam etmesi beklenmektedir. Yatırım alan ülke ise, sermaye ve daha kapsamlı ihracatın yanı sıra yatırımcı firmanın yerli firmalara kendilerinde var olmayan ya da eksik olan teknoloji, yönetim beceresi katması beklentisi içindedir (Batmaz ve Tekeli, 2009).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicilerine yönelik yapılan çalışmalarda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının başlıca belirleyicileri, yatırım yapılacak ülkenin piyasa büyüklüğü, siyasi ve ekonomik istikrar, ülkelerin yabancı yatırımlara karşı davetkâr olması, işgücün ucuz ve verimlilik düzeyinin yüksek olması, ülkede faaliyet gösteren firmaların yabancılarla işbirliği yapma potansiyeline sahip olması ve gelişmiş düzeyde olması, ülkenin stratejik konumunun iyi olması, altyapı imkânlarının yeterli düzeyde olması, faiz oranları, siyasi özgürlük, ekonominin açıklığı, uluslararası rezervler, dış borçlar, enflasyon olarak belirlenmiştir (Asiedu,2002; Batmaz ve Tekeli, 2009; Onyeiw ve Shrestha, 2004).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hareket etmesindeki nitelikler bu noktada iki ayrı kısma bölünebilir. Bunlardan ilki, yatırımcı firmayı bu yatırıma iten nedenler ikincisi ise, yatırım yapılacak olan ülkenin tercih edilmesindeki ülkenin

çekici nedenleridir. Batmaz ve Tekeli (2009), Glassman ve Kutsal (1982) çalışmasından yararlanarak, bu nitelikleri Tablo 1’de gösterildiği şekilde ayırmıştır.

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Belirleyen İtici ve Çekici Güçler

Gruplar	Kutsal	Glassman
Yatırımcı Ülkenin İtici Güçleri	*Yatırımcı ülkede üretimin daha rasyonel işletmecilik uygulamasına imkan vermesi *Yatırımcı ülkenin yeniden ithal kolaylıkları sağlamaması *Yatırımcı ülkede ücretlerin yüksek, diğer sosyal hakların gelişmiş olması *Üretilen malların uluslararası niteiği *Mevcut pazarı koruma endişesi *İç piyasa koşullarının yetersizliği	*Dış ticaret politikası *Oligopolcü tepki *İşselleştirme avantajları *Teknoloji, marka gibi firmaya özgü avantajlar
Ev Sahibi Ülkenin Çekici Güçleri	*Geniş bir pazara sahip olma *Ev sahibi ülkenin himayeci tedbirleri *Ev sahibi ülkede işgücünün ucuz olması *Kamu otoritelerince sağlanan avantajlar	*Ucuz enerji, doğal kaynaklar gibi bölgesel avantajlar *Yatırım, vergi, altyapı teşvikleri gibi politik bölgesel avantajlar

Kaynak: Batmaz ve Tekeli, 2009.

Bunun dışında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyicilerini Tablo 2’de görüldüğü gibi sınıflandırılmaktadır. Tablo 2’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları belirleyicileri üç ayrı şekilde sınıflandırılmıştır. Birinci grup politik

etkenler; vergi politikası, özelleştirme politikası, yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası anlaşmalar, yabancı iştiraklerin anlaşma standartları, ticaret politikası, ekonomik, politik ve siyasal istikrar, piyasaların işleyişine ilişkin politikalar. İkinci grup yatırım ortamına ilişkin etkenler ve sosyal etkenler; yatırımların promosyonları ve teşvikleri, maliyetler, yatırım sonrası hizmetler, yaşam kalitesi, çevre kirliliği gibi etkenlerdir. Üçüncü ve en kapsamlı grup ekonomik etkenler; bu grupta kendi içerisinde yatırım stratejisine göre pazara yönelme, kaynağa/stratejik varlığa yönelme, etkinliğe yönelme olarak üçe ayrılmıştır (UNCTAD, 1998).

Tablo 2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler

FAKTÖR GRUPLARI	FAKTÖRLER	
Politik Etkenler	*Ekonomik, politik ve sosyal istikrar *Yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası anlaşmalar *Vergi politikası *Ticaret politikası ve DYY tutarlılığı *Özelleştirme politikası *Piyasaların yapısı ve işleyişine ilişkin politikalar *Yabancı iştiraklerin anlaşma standartları	
Yatırım Ortamına İlişkin ve Sosyal Etkenler	*Yatırım promosyonu *Yatırım teşvikleri *Yurtiçi yatırımlar ve altyapı *Maliyetler *Yatırım sonrası hizmetler *Yaşam kalitesi	
Ekonomik Etkenler	Yatırım Stratejileri	Faktörler
	Piyasaya yönelik	*Piyasa büyüklüğü ve kişi başına milli gelir *Piyasanın büyümesi *Bölgesel ve küresel piyasalara giriş imkânı *Tüketici tercihleri *Piyasanın yapısı

	Kaynağa/Stratejik varlığa yönelik	*Hammaddeler *Düşük ücretli vasıfsız işgücü *Vasıflı işgücü *Fiziki altyapı *Teknolojik, yenilikçi varlıklar
	Etkinliğe Yönelik	*Kaynakların/Varlıkların maliyeti ve işgücünün verimliliği *Diğer girdilerin maliyeti (iletişim, ara mal) *Bölgesel entegrasyon anlaşmasına üyelik, ölçek ekonomisi

Kaynak: UNCTAD, 1998.

1.3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Belirleyicileri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının başlıca ekonomik belirleyicileri, piyasa büyüklüğü, ekonomik büyüme, vergi ve teşvikler, işgücü maliyeti, fiziksel altyapı, ticari ve finansal açıklık, enflasyon, döviz kuru ile finansal gelişmedir.

1.3.1.1. Piyasa Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme

İyi yapılandırılmış pazarlara sahip daha büyük ekonomilerde doğrudan yabancı sermaye girişlerinin daha yüksek olması beklenmektedir (Janicki ve Wunna, 2006). Büyük pazarlara sahip ev sahibi ülkeler, daha yüksek talep nedeniyle daha yüksek doğrudan yabancı yatırım ve ölçek ekonomileri nedeniyle daha düşük maliyetlere sahip olabilirler (Walsh ve Yu 2010). Ev sahibi ülkenin pazar büyüklüğü genellikle gayri safi yurtiçi hasıla ile ölçülmektedir (Batmaz ve Tekeli, 2009).

Piyasa büyüklüğü ve ekonomik büyüme, bölgesel entegrasyon çerçevesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyebilmektedir. Bölgesel entegrasyonların daha yüksek büyüme oranlarını teşvik etmedeki dinamik etkileri, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırmaya yardımcı olabilir. Bölgesel entegrasyonlarda ticarete konu olan mal ve hizmetler için tek bir ülkeden daha geniş bir pazara erişim olasılığı, bölgeye yatırım yapılması için teşvik haline gelmektedir. Sınır geçişlerini hızlandırmaya yardımcı olan gümrükleme usullerinin kaldırılması

özellikle ulaşım ve iletişimde iyi fiziksel altyapı, bölgesel pazarlara erişimi kolaylaştırmaktadır.

Bir doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak piyasa büyüklüğünün önemi, bir bölgesel entegrasyon üyesi olan tüm ülkeler için daha homojen hale geldikçe ve bölge içindeki sınır ötesi engellerin kaldırılması rekabetçi baskıları arttırdıkça, verimliliği arttırmaya ilişkin belirleyiciler ortaya çıkmaktadır. Ulusaldan bölgesel veya küresel olana kadar artan pazar büyüklüğü, kendi başına verimlilik yaratan bir belirleyicidir. Çünkü üretim ve dağıtımda ölçek ve kapsam ekonomilerinden yararlanma olasılığı doğuran talep boyutu sağlar. Üretim tarafında, maliyete dikkat eden firmalar özellikle verimlilik arayan çok uluslu firmalardır (UNCTAD,1998). Sonuç olarak bölgesel entegrasyonun varlığı pazar büyüklüğünü teşvik etmekte ve yatırımcılara fırsatlar sunmaktadır (Resmini, 2000). Ayrıca bölgesel entegrasyonda yer alan daha büyük ekonomileri olan geçiş ekonomileri için daha fazla doğrudan yabancı yatırımı çekmeye eğilimli olduğunu ortaya koyulmuştur (Walsh ve Yu, 2010).

Zhang (2001), panel veri analizi kullanarak 1984-1998 döneminde Çin’de ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiş ve ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan, Artige ve Nicolini (2006), panel veri analizi kullanarak 1995-2002 döneminde seçilmiş Avro bölgesi ülkelerinde ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini araştırmıştır ve ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Zhang (2006), panel veri analizini kullanarak 1992-2004 döneminde Çin’de ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiş ve iki değişken arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu saptamıştır. Diğer yandan Azam (2010), regresyon analizini kullanarak 1991-2009 döneminde Ermenistan, Kırgız Cumhuriyeti ve Türkmenistan’da piyasa büyüklüğünün doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiş ve pazar büyüklüğünün doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu saptamıştır.

Mottaleb ve Kalirajan (2010), panel veri analizi kullanarak 1997-2007 döneminde 68 düşük gelirli ve düşük-orta gelirli ülkede ekonomik büyümenin

doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini araştırmış ve ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumlu yönde etkilediğini saptamıştır.

1.3.1.2. Vergiler

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkelere istihdam sağlamak, teknoloji transferi sağlamak ve ekonomik büyümeyi arttırmak gibi çeşitli faydalar sağlamaktadır. Bu nedenle ülkeler kendi ülkelerine doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek istemektedirler. Ayrıca yabancı yatırımcının, ev sahibi ülkedeki üretimi sonucunda elde ettiği yurtiçi gelirlerde meydana gelen net artışlar, ücretlerin vergilendirilmesi ve diğer tüm şirket vergileri ev sahibi ülke ile paylaşılmaktadır.

Hükümetler yabancı yatırımcı için daha uygun şartları sunabilmek için vergi oranlarını kullanmaktadırlar. Bir ülkenin vergi yasalarının doğası yabancı yatırımcıları çekme ve elinde tutma yeteneğini de etkilemektedir (Chen ve Tang, 1986). Uzun vadeli yatırımcılar, ülkelerin vergi sistemlerine, geçici teşvik politikalarından daha çok önem vermektedirler (UNCTAD, 1998). Doğrudan yabancı sermaye yatırımı için kurumlar vergisinde uygulanacak olan herhangi bir değişikliğin, vergi gelirleri üzerindeki etkisini tahmin etmek ve uygulanan vergi indirimlerinin maliyet/fayda değerlendirmesinin yapılması da önemlidir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile vergi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların birçoğu vergi oranında meydana gelen %1 artışın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında %0 ile %5 arasında bir azalma meydana getirdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımları gün geçtikçe vergi politikalarına daha duyarlı hale gelmektedir ve doğrudan yabancı sermaye yatırımının vergi dışı engelleri azaldıkça sermaye hareketliliği artan bir şekilde ortaya çıkmaktadır. (OECD, 2008).

Son yıllarda küreselleşme ile birlikte sermaye hareketlerinin artması, hükümetleri küresel piyasalarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı için rekabet etmeye teşvik etmekte ve bu süreçte vergi politikasının rolünü güçlendirmiştir. Bunun sonucunda hükümetler vergi politikalarını bölgesel veya uluslararası uzlaşmalarla uyumlu hale getirme baskısı altına girmiştir. Literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalarda vergi dışı engeller kaldırıldıkça, ekonomiler arasındaki mesafe kalktıkça ve ülkelerin vergi politikaları birbirlerine benzerlik göstermediği sürece vergilerin yatırım yeri seçiminde daha önemli rol alacağı düşünülmektedir (OECD, 2008).

Blonigen ve Davies (2005) panel veri analizi kullanarak 1992-2002 döneminde OECD ülkelerinde vergi anlaşmaları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve vergi anlaşmalarının doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerinde güçlü bir olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan, Sudsawasd (2008), panel veri analizini kullanarak 1990-2003 döneminde Doğu Asya ülkelerinde kurumsal gelir vergilerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiş ve kurumlar vergisi oranındaki artışın doğrudan yabancı sermaye yatırımında bir azalışa neden olduğunu belirlemiştir.

Sato (2012), panel veri analizini kullanarak 1985-2005 döneminde 19 OECD ülkesi örnekleminde kurumlar vergisi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki etkileşimi incelemiş ve ülkelerin kurumlar vergisini %1 arttırması durumunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %2,4'lük bir artış meydana getirdiğini saptamıştır. Diğer yandan, Abdioğlu, Biniş ve Arslan (2016), regresyon analizini kullanarak 2003-2013 döneminde OECD ülkelerinde kurumlar vergisi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda vergi oranlarının düşürülmesinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif etkilediğini tespit etmiştir.

Şaşmaz ve Yayla (2018), panel veri analizini kullanarak 2003-2015 döneminde 11 AB geçiş ekonomisinde dolaylı ve dolaysız vergilerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmaları sonucunda dolaysız vergilerin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerinde pozitif, dolaylı vergilerin ise negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Baier (2020), panel veri analizi kullanarak 1985-2017 döneminde OECD ülkelerinde kurumlar vergisinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiş ve düşük kurumlar vergisinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu belirlemiştir.

1.3.1.3. Coğrafi Yakınlık

Yatırımcı ülke ve ev sahibi ülke arasındaki coğrafi yakınlığın, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkilemesi beklenmektedir (Brenton ve Di Mauro, 1999). Ev sahibi ülke ile yatırımcı ülke arasındaki coğrafi yakınlık, yatırımcı firmanın taşıma maliyetlerini azaltacağı için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif etkilemesi beklenmektedir (Kurtaran, 2007). Bunun yanında ülkelerin birbirine kültürel anlamda da yakın olmasıyla ülkeler arasındaki ticari işlemler kolaylaşmakta ve güvensizlik

derecesi azalmaktadır (Braunstein, 2000). Song ve Son (2020), panel veri analizini kullanarak 1988-2018 döneminde Hindistan’da coğrafi yakınlığın doğrudan yabancı sermaye yatırımının yayımları üzerindeki etkisini incelemiş ve coğrafi yakınlığın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yayımları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu, coğrafi yakınlık azaldıkça yayımların azaldığını belirlemiştir.

1.3.1.4. İşgücü Maliyeti ve Niteliği

Düşük işgücü maliyetleri ile nitelikli işgücü mevcudiyetinin doğrudan yabancı yatırımları çekebilme yeteneğine olumlu katkıda bulunması beklemektedir (UNCTAD, 1998). Maliyet genellikle verimlilik arayışı içinde olan çok uluslu şirketler için büyük öneme sahiptir. İşgücü maliyetinin ucuz olması, firmaların üretimi daha düşük maliyetli kaynakların bulunduğu bir bölgeye taşımalarına yol açabilmektedir (Janicki ve Wunnava, 2006). Yüksek işgücü maliyeti, üretilen mal ve hizmetin fiyatına yansyarak, mal ve hizmetin hem ulusal hem de yabancı piyasalarda daha düşük rekabet gücüne sahip olmasına yol açacaktır. Bu yüzden ücret seviyesi doğrudan yabancı sermaye yatırımları için önemli bir etkidir (Batmaz ve Tekeli, 2009).

İşgücünün maliyeti ile birlikte işgücünün niteliği de doğrudan yabancı yatırımlar için önemli bir etkidir. Ev sahibi ülkedeki düşük maliyetli işçiler, maliyetli eğitim gerektirebilir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımın üretim süreci belli niteliklere sahip işgücü gerektirebilir (Crum, Brigham ve Houston, 2005). Yapılan çalışmalarında birçoğu yüksek işgücü maliyetinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının düşmesine yol açtığı belirlemiştir.

Bellak, Leibrecht ve Riedl, (2008), panel veri analizini kullanarak 1995-2003 döneminde seçilen bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde işgücü maliyetlerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmaları sonucunda işgücü maliyetlerinin yüksek olmasının doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişini azalttığını belirlemiştir. Diğer yandan, Ranjan ve Agrawal (2011), panel veri analizini kullanarak 1975-2009 döneminde Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin’de işgücü maliyetinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve işgücü maliyetlerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan Bayraktar-Sağlam ve Böke (2017), panel VAR ile dinamik regresyon analizlerini kullanarak 1995-2009 döneminde OECD ülkelerinde işgücü maliyetinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve

işgücü maliyetlerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

1.3.1.5. Fiziksel Altyapı

Ev sahibi ülkenin fiziksel altyapısı da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir belirleyicisidir. Fiziksel altyapı ülkelerin telekomünikasyon, ulaşım ağları, elektrik, su, kesintisiz güç kaynağı vb. gibi olanaklarını içermektedir (Demirhan ve Masca, 2008). Ev sahibi ülkede kaliteli ve gelişmiş fiziksel altyapısı, yatırımların verimlilik ve üretkenliğini olumlu yönde etkilemekte ve buna bağlı ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırımı akışını pozitif etkilemesi beklenmektedir. Diğer değişkenler sabitken, kaliteli bir altyapı tesisine sahip olan ülkenin üretim maliyeti, yetersiz altyapı tesislerine sahip olan ülkeler ile karşılaştırıldığında daha düşüktür (Onyeiwu ve Shrestha, 2004).

Erdal ve Tatoğlu (2002), kesitsel veri analizini kullanarak 1980-1998 döneminde Türkiye’de altyapı yatırımlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisi incelemiştir. Çalışmaları sonucunda gelişmiş altyapı olanaklarının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan, Mina (2007), panel veri analizini kullanarak 1980-2002 döneminde Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nde altyapının doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda gelişmiş altyapı olanaklarının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik ettiği sonucuna varmıştır. Khachoo ve Khan (2012), panel veri analizi kullanarak 1982-2008 döneminde 32 gelişmekte olan ülkede altyapının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisi incelemiştir. Çalışmaları sonucunda bu iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

1.3.1.6. Yatırım Teşvikleri

Ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının pozitif ekonomik etkilerini dikkate alarak doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerini artırabilmek için ucuz kredi, düşük ve bedelsiz arazi temini, yatırım indirimi, gümrük vergilerindeki tavizler ve taksitlendirme gibi çeşitli yatırım teşvikleri uygulamaktadır (Candemir, 2009). Ancak yapılan çalışmalar sonucunda yatırım teşviklerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerinde belirleyici ve önemli bir etkisinin olmadığı, etkilerinin kısa süreli olduğu bilinmektedir (Öz ve Buyrukoğlu, 2017).

Hazman (2010), VAR analizini kullanarak 1980-2007 döneminde Türkiye’de teşvik belgelerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiş ve yatırım teşviklerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerinde güçlü bir etkisi olmadığını belirlemiştir. Diğer yandan, Öz ve Buyrukoğlu (2017), VAR analizini kullanarak 1980-2012 döneminde Türkiye’de yatırım teşviklerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiş ve yatırım teşviklerinin kısa dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

1.3.1.7. Ticari ve Finansal Açıklık

Ticari ve finansal açıklık, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir belirleyicisidir. Bir ekonominin açıklığı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını iki ayrı yönden etkilemektedir. Bunlardan birincisi, sermaye kontrolleri ve kısıtlayıcı ticaret politikaları olan ülkeler, liberal politikaları olan ülkelere kıyasla daha az doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmektedir (Onyeiw ve Shrestha, 2004). İkincisi ise, açık ekonomilerde daha yoğun rekabet olması sebebiyle yabancı yatırımcı bu rekabetten olumsuz olarak etkilenebilmektedir (Sun, Tong ve Yu, 2002). Yerel piyasaya yönelik yatırım yapan yatırımcının, yatırım yaptığı ülke ekonomisinin açıklık oranının düşük olması yatırımcının kazanç durumunu etkilememekte, doğrudan yabancı sermaye yatırımı pozitif etkilemektedir. Bunun aksine eğer yatırımcı ihracata yönelik olarak bir ülkeye doğrudan yatırım yapıyorsa ve ülke ekonomisi dışa kapalıysa bu durumda yatırımcı işlem maliyetlerinin yükselmesi sebebiyle aksak rekabet şartlarının artmasından dolayı olumsuz etkilenebilmektedir (Asiedu, 2002).

Kobrin (2005), regresyon analizini kullanarak 1992-2001 döneminde 116 gelişmekte olan ülkede ticaret açıklığının doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerine etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda ticari açıklığın doğrudan yabancı sermaye yatırımı politikalarının serbestleşmesi üzerine olumlu bir etkisi olduğunu belirlemiştir. Diğer yandan, Demirhan ve Masca (2008), panel veri analizini kullanarak 2000-2004 döneminde 38 gelişmekte olan ülkede ticaret açıklık ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ticaret açıklığının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Ho ve Rashis (2011), panel veri analizini kullanarak 1975-2009 döneminde beş ASEAN ülkesinde açıklık derecesinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiş ve ülkenin açıklık derecesi ile doğrudan yabancı sermaye

yatırımı girişleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Diğer yandan, Musabeh ve Zouaoui (2019), panel veri analizini kullanarak 1996-2013 döneminde Cezayir, Mısır, Libya, Fas ve Tunus'ta açıklığın doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiş ve ticaret serbestleşmesinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif etkilediğini tespit etmiştir.

1.3.1.8. Enflasyon

Enflasyon, sermayenin maliyetini arttırmakla birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımı karlılığını düşürecektir (De Mello ve Luiz, 1997). Ayrıca yüksek enflasyon ekonominin belirsizlik göstergesi ve riskin arttığını da göstermektedir. Dolayısıyla risk barındıran bir ekonomiye doğrudan yabancı sermaye girişleri azalacaktır (Onyeiwu ve Shrestha, 2004).

Mercereau (2005), regresyon analizini kullanarak 1984-2002 döneminde 14 Asya ülkesinde enflasyonun doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda düşük enflasyonun Asya ülkelerindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımındaki artışla bağlantılı olduğu ortaya koymuştur. Diğer yandan, Kiat (2008) regresyon analizini kullanarak 1981-2007 dönemine Güney Afrika ülkelerinde enflasyon ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda enflasyon oranındaki yüksekliğin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Marial ve Ngie (2009), panel veri analizini kullanarak 1980-1990 döneminde Malezya'da enflasyon oranının doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmaları sonucunda düşük enflasyonun ekonomik çeşitlendirmeyi arttıracığı ve buna bağlı olarak düşük işsizlik ve hızlı ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttıracığı sonucuna ulaşmıştır.

1.3.1.9. Döviz Kuru

Döviz kuru, yatırım yapılan ülke varlıklarının fiyatlarını, transfer edilen karların değerini, yabancı ortakların ihracatının rekabet gücünü etkileyerek doğrudan yabancı sermaye yatırımı kararlarını etkileyebilmektedir (UNCTAD, 1998). Döviz kurunun yabancı yatırımcı üzerindeki etkisi girdilerin alındığı yer, üretim yeri, finansal sermayenin kaynağı ve çıktıların satıldığı yere bağlıdır. Döviz kuru oynaklığı, yatırımcıların yatırım kararını etkilemektedir. Eğer üretim maliyetleri döviz kuru değişikliklerinden kaynaklanan geniş dalgalanmalara maruz kalıyorsa, yatırımcı kendi

piyasasında üretim yapmayı da tercih edebilmektedir. Ancak eğer yatırımcının amacı, piyasa dışına açılmak yerine yatırım yaptığı ülkede ticaretine devam etmek ise değerlendirilen ulusal para doğrudan yabancı sermaye yatırımını arttıracaktır. Çünkü mal ve hizmet talep eden ülke tüketicilerinin satın alma gücü yükselmiş olacaktır.

Yasin (2005), panel veri analizini kullanarak 1990-2003 döneminde az gelişmiş ülkelerde döviz kurunun doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiş ve döviz kurlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımı akışları üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan, Russ (2007), regresyon analizini kullanarak 1990-2001 döneminde çokuluslu şirketler için döviz kuru oynaklıkları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda çokuluslu şirketlerin döviz kuru artışlarına tepkisi, firmanın kendi ülkesindeki veya ev sahibi ülkedeki ev sahibi ülkedeki şoklardan kaynaklanıp kaynaklanmadığına bağlı olarak değiştiğini ortaya koymuştur.

1.3.1.10. Finansal Gelişme

Küreselleşme ile birlikte finansal gelişmelerin hız kazanması, risk yönetiminin kolaylaştırılması ve tasarrufların harekete geçirilmesi ile sağlanan fonların verimli bir şekilde dağıtılması finans sektörünün önemli ölçüde genişlemesine ve önemli bir ekonomik büyüme faktörü haline gelmesine sebep olmuştur (Bayar ve Gavriletea, 2018). Diğer taraftan küreselleşme sermaye hareketlerinin artmasına ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hız kazanmasına sebep olmuştur. Finansal sistemin gelişmesi, ülkenin belirli bir tasarruf oluşturması ya da var olan tasarruflarını arttırması, kaynaklarının verimli bir şekilde tahsis etmesi, içselleştirme durumunu arttırması ile mümkün olmaktadır. Böyle bir durumda ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri de artmakta ve ekonomik büyümede olumlu yönde etkilenmektedir. Ülkelerin finansal gelişmişlik düzeyleri doğrudan yabancı sermaye yatırımları teşvik etmeleri için önemli bir etkidir (Felek, Yayla ve Çağlar, 2017).

Bayar ve Özel (2014), regresyon analizini kullanarak 1997-2011 döneminde AB geçiş ekonomilerinde finansal gelişmenin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemişler ve finansal gelişmenin doğrudan yabancı sermaye yatırımını pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan, Bayar ve Gavriletea (2018), panel veri analizini kullanarak 1996-2015 döneminde Orta ve Doğu Avrupa Birliği ülkelerinde finansal gelişmenin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki

etkisini incelemiş ve finansal gelişmeden doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aslan, Altınöz ve Esmersoy (2019), ARDL sınır testini kullanarak 1985-2016 döneminde Türkiye’de finansal gelişme ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve finansal gelişmenin kısa vadede doğrudan yabancı sermaye yatırımını olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

1.3.1.11. Özelleştirme

Özelleştirme, firmaların devletten satın alınmasını içeren özel bir satın alma durumudur. Doğrudan yabancı yatırım boyutu ve rekabet politikası olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Özelleştirme yabancı yatırımcıları memnuniyetle karşılarsa, doğrudan yabancı sermaye yatırımının kapsamı genişler (UNCTAD, 1997). Özelleştirme ve özelleştirme stratejilerindeki ilerlemeler, gelişmiş ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerini arttıran faktör olarak görülürken, özelleştirmenin yavaşladığı veya aksadığı durumlarda diğer ülkelere doğru doğrudan yabancı sermaye girişini engelleyen önemli bir engel olarak görülmüştür (UNCTAD, 1998). Bunun yanı sıra bazı gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı sermaye girişini arttırma konusundaki başarısı, özelleştirme programlarının bu ülkeler tarafından düzenli bir şekilde uygulanmasıdır (Arı ve Özcan, 2010).

Botric ve Škuflic (2006), panel veri analizini kullanarak 1996-2002 döneminde Güneydoğu Avrupa ülkelerinde özelleştirme ve diğer birçok değişkenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisi incelemiş ve özelleştirmenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır.

1.3.1.12. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır. Ülkelerin doğal kaynak bakımından zengin olmaları yatırımcılara cazip gelmekte ve yatırım kararlarını olumlu yönde etkilemektedir (Anyanwu, 2011). Aseidu (2002), çalışması sonucunda doğal kaynakları doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumlu ve anlamlı olarak etkilediğini bulmuştur. Ayrıca doğal kaynak bakımından zengin olan ülkelerin ve büyük pazarlara sahip olan ülkelerin daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çektiğini de belirtmiştir. Mısır, Fas ve Nijerya gibi doğal kaynak bakımından zengin olan ülkeler 1999 yılında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %75’ini oluşturmaktadır (UNCTAD, 2000).

Morisset (2000), Afrika üzerine yaptığı çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının daha çok doğal kaynağın ve petrolün yoğun olduğu ülkelere yaptığını ortaya koymaktadır.

Bokpin, Mensah ve Asamoah (2015), panel veri analizini kullanarak 1980-2011 döneminde 49 Afrika ülkesinde doğal kaynakların doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiş ve doğal kaynakların doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan Lu, Kasimov ve Abdullaev (2020) regresyon analizini kullanarak 1998-2017 döneminde Bağımsız Devletler Topluluğu'nda doğal kaynakların doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiş ve doğal kaynakların doğrudan yabancı sermaye yatırımı anlamlı ve olumlu olarak etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

1.3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumsal ve Politik Belirleyicileri

1.3.2.1. Kurumsal Kalite

Kurumsal kalite doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir belirleyicisidir. Kurumsal kalitenin bileşenlerinden birisi olan iyi yönetim becerisi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Zayıf kurumsal kalite yolsuzluğa olanak tanıyarak yatırım maliyetlerini arttırmakta ve böylece karlılığı azaltarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca zayıf kurumsal kalite belirsizliği artırarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz etkileyebilmektedir (Walsh ve Yu, 2010).

Daude ve Stein (2007), daha iyi kurumların doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerinde genel olarak olumlu ve ekonomik olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle fazla düzenleyici yük, hükümetin istikrarsızlığı, yasaların, düzenlemelerin ve politikaların öngörülemezliği ve bağlılık eksikliği doğrudan yabancı sermaye yatırımının caydırılmasında önemli rol oynamaktadır.

Klaew, Gharleghi, Min ve Fah (2016) regresyon analizini kullanarak 2013-2015 döneminde Tayland'ta kurumsal kalitenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmaları sonucunda zayıf yönetim ve karmaşık hukuk kurallarının doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerini olumsuz yönde etkilediğini tespit etmiştir. Diğer yandan, Li, Luo ve De Vita (2018), regresyon analizi kullanarak 2003-2015 döneminde Çin'de kurumsal farklılıkların doğrudan yabancı

sermaye yatırımları üzerindeki etkisi incelemiş ve kurumsal farklılıkların doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde istatistiksel olarak önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bouchoucha ve Benammou (2020), panel veri analizi kullanarak 1996-2013 döneminde 41 Afrika ülkesinde kurumsal kalitenin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiş ve kurumsal kalite ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Diğer yandan, Yakubu (2020), ARDL sınır testi kullanarak 1985-2016 döneminde Gana'da kurumsal kalitenin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiş ve kurumsal kalitenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

1.3.2.2. Politik İstikrar-Politik Risk

Politik istikrar, bir ülkedeki politik risk değişkenliklerinin düşük olduğu anlamına gelmektedir. Risk sevmeyen yatırımcı daha az belirsizliğin hâkim olduğu, değişkenliklerin düşük olduğu bir çevreyi tercih etmektedir (Arı, 2010). Yatırımcılar açısından politik risk, öngörülebilir olarak kamulaştırmadan, mal, hizmet, üretim ve işgücü arasındaki bozulmadan ve siyasi müdahalelerden ortaya çıkan fon kayıpları olarak ortaya çıkar (Kurtaran, 2007). Ekonomik ve politik riskten en çok etkilenen ülke grubu gelişmekte olan ülkelerdir (Bevan ve Estrin, 2000; Lucas, 1993).

Ayrıca Bevan ve Estrin (2000), yatırımcının doğrudan yabancı yatırım yapacağı ülkeye karar vermeden önce ülke riskine, ticari olarak elde edilen bilgilere (kredi notu) ve ticari olarak satın alınabilecek bilgilere göre değerlendirmesi gerektiğini önermektedir. Jun ve Singh (1996) göre yabancı yatırımlar için risk üç unsurdan oluşur. Bunlar; politik, ekonomik ve kur riskidir. Ancak politik risk, diğerlerine göre daha büyük kayıplarla sonuçlanabilmektedir. Bu nedenle politik risk genellikle yatırım kararlarında ilk dikkat edilen faktör olmaktadır (Batmaz ve Tunca, 2005).

Daude ve Stein (2007), Ali, Fiess ve MacDonald (2006), politik riskin doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda politik riskin doğrudan yabancı sermaye yatırımının önemli bir belirleyicisi olduğunu ve politik riskin yüksek olması doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bunun aksine Wheeler ve Mody (1992) ABD'li firmaların üretim yeri kararlarını belirlemede politik istikrar ve idari verimliliğin önemsiz olduğunu bulmuştur.

Root ve Ahmed (1979), panel veri analizi kullanarak 1961-1970 döneminde OECD ülkelerinde politik riskin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmaları sonucunda politik riskin önemli bir belirleyici olduğu ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Diğer yandan Schneider ve Frey (1985), 1976-1980 döneminde gelişmekte olan 80 ülkede politik riskin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiş ve politik riskin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. GaoYan (2020), panel veri analizini kullanarak 2006-2017 döneminde 139 ülkede politik riskin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının politik riskin düşük ve orta olduğu ülkelerde yoğunlaştığını belirlemiştir.

1.3.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sosyal ve Kültürel Belirleyicileri

1.3.3.1. Yaşam Kalitesi

Bir ülkenin kentleşme düzeyi, endüstrilerin gelişme oranı ve nüfusun yaşam standardıyla paralel bir durumdadır. Kentleşme düzeyi gelişmiş olan ülkeler yabancı yatırımlara daha açık ülkeler olmakla birlikte, yatırımcılar tarafından tercih edilen ülkeler arasında da yer almaktadır. Yaşam kalitesi ölçüleri ise teknolojik alet kullanan ve okuryazar olanların oranının toplam nüfusa oranını alınarak bulunmaktadır. Yaşam kalitesi yüksek olan ülkeler yabancı yatırım çekme eğilimi daha yüksek olan ülkelerdir (Kurtaran, 2007).

Busse (2004), regresyon analizini kullanarak 1972-2001 döneminde 69 ülkede yaşam kalitesinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda düşük yaşam kalitesinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan, Özşahin (2016), ARDL testini kullanarak 1998-2014 döneminde Türkiye’de kurumsal ve yaşam kalitesinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiş ve yüksek yaşam kalitesinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

1.3.3.2. Kültürel Mesafe

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bir diğer belirleyicisi ise kültürel mesafedir. Yabancı yatırımcı, yatırım yaptığı ülkenin ekonomik, politik, sosyal

değerleri kadar kültürel değerlerine de önem vermektedir. Kültürel mesafe, ülkelerin vatandaşlarının belirli davranışları nasıl izlediklerini, çalışma kapsamında uygulanan yönetmelerinin ülkeden ülkeye nasıl yer değiştirebileceğini etkileyen mevcut farklılıklardır. Kültür kurumların bir alt parçası olarak değerlendirilebilir. Çok uluslu şirketler, kültürel mesafenin yakın olduğu ülkelere yatırım yapma eğilimdedirler. Bunun sebebi yatırımcı ülke, ev sahibi ülkede sosyal meşruiyet oluşturmak ve sosyal beklentileri karşılamak zorundadır ancak kültürel mesafenin yakın olması ile bu zorunlulukları uygulayabilme kabiliyeti artmaktadır (Quer, Claver ve Rienda, 2012). Kültürel mesafenin azalması ticareti kolaylaştırır aynı zamanda yatırımcı ve yatırım alan ülke arasındaki güven problemlerini azaltır (Braunstein, 2000).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri arasında somut kaynaklar kadar soyut kaynaklarda önem taşımaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları uzun vadeli bir yatırım olduğu için kültürel anlayışlar ve inançlar iki tarafın yatırım kararını da etkilemektedir. Ekonomik stratejiler, hedefler ortak karar verilen anlayışların maddi sonuçlarıdır. Kültürel yakınlık ekonomik davranışları etkilemektedir. Yönetim uygulamaları küresel anlamda kullanılan bir yöntem değildir. Ev sahibi ülkenin ve yatırımcı ülkenin yönetim ve iş organizasyonu anlaşmalarının her ikisi de değerlendirilip ortak bir noktada karar verilmektedir. Bu gerekçeler ile her iki tarafta kültürel olarak yakın oldukları ülkeler ile işbirliği yapmak istemektedir. Potansiyel yatırımcılar ile kültürel bağları kuvvetli olan ev sahibi ülkelerin daha çok doğrudan yabancı sermaye yatırımı alması olasıdır (Bandelj, 2002).

Siegel, Licht ve Schwartz (2013), regresyon analizini kullanarak 1985-2004 döneminde çokuluslu şirketler için kültürel mesafenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiş ve kültürel mesafenin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan, Demir ve Im (2019), panel veri analizi kullanarak 1990-2015 döneminde Çin, Fransa, Almanya, Japonya, Portekiz, İspanya, Türkiye ve Birleşik Krallık'ta kültürel yakınlığın doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmaları sonucunda kültürel yakınlığın ticareti arttırdığı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerini de arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Xu, Yao, Zhang ve Wang (2020), panel veri analizini kullanarak 2004-2012 döneminde Çin'de kültürel mesafenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini incelemiş ve

kültürel mesafe azaldıkça doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişlerinin arttığı sonucuna ulaşmıştır.

2. BÖLÜM: DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL SÜREÇTE GELİŞİMİ, ETKİLERİ VE AB ÇEVRE POLİTİKALARI

2.1. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL SÜREÇTE GELİŞİMİ

Bu kısımda dünyada ve AB geçiş ekonomilerinde tarihsel süreçte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ele alınacaktır.

2.1.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi

Dünyada yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi 16. yüzyıla dayanmaktadır. Sanayi devriminin gelişmesiyle birlikte artış meydana gelmeye başlamıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 16. yüzyılda İngiltere'nin gümüş madenlerini elinde bulunduran Macaristan ve bakır madenlerini elinde bulunduran Almanya ile işbirliği yapması ilk örneklerini oluşturmaktadır. 16. Yüzyılda sınırlı kalan bu durum Sanayi devriminin gelişimiyle artış göstermiştir (Algan, 1988). Bu dönemde özellikle İngiltere'de sermaye miktarında hızlı artışlar gözlemlenmiştir. Bunun sebebi Sanayi Devriminin bu ülkede başlamış olması olarak gösterilebilir. İngiltere biriken bu sermayeyi özellikle kendi petrol, hammadde ve maden gereksinimlerini karşılamak için sömürgesi altına aldığı ülkelere yatırım olarak aktarmaya başlamaktadır.

Sanayi devriminin sona ermesiyle birlikte batıdaki sanayileşme sürecini tamamlayan ülkeler birikmiş olan sermayelerine alternatif yatırım ortamları bulmak istemeleri nedeniyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir hareketlenme söz konusu olmuştur. Sanayileşme sürecini tamamlayan ülkeler genellikle o dönemde kendilerine ucuz ve çok miktarda işgücü, hammadde sağlayan bağımsız az gelişmiş ülkelere yatırım yapmıştır (Bulutoğlu, 1970). 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Birinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği karmaşık ortama kadar yabancı sermaye yatırımları daha çok doğrudan yabancı sermaye yatırımları olarak gerçekleşmiş, portföy yatırımları ise daha geri planda kalmıştır. Sanayi Devriminden sonra kendilerine sömürge yaratan ülkeler, gerekli olan hammadde ihtiyaçlarını giderebilmek için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ağırlık vermiştir (Terazi, 2011).

1920'li yıllara geldiğinde ise Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı belirsizlikten kurtulan ülkeler için yabancı sermaye akışına hız kazandırmıştır. Ancak 1920'li yılların sonlarına doğru ABD iç piyasa büyüklüğünden ve ülke piyasalarına olan bağımsızlığından dolayı dünya ekonomileri ile daha az bütünleşme ihtiyacı duymuş, serbest ticarete olan bakış açısında bir değişiklik gerçekleşmiş ve daha korumacı bir politika izlemeye başlamıştır. Bunun sonucunda ABD istenilen borç talebini büyük ölçüde karşılamadığı için bu durum bütün dünya ekonomilerini derinden etkilemiş ve 1929 krizine sebep olmuştur (Görgün, 2004). Dünya ekonomik krizi ortaya çıkana kadar geçen sürede (1921-1929) yabancı sermaye akımının bir kısmı portföy yatırımı, bir kısmı ise doğrudan yabancı sermaye yatırımıdır ve genellikle gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere doğru bir akım içerisinde (Terazi, 2011).

İkinci Dünya Savaşı öncesinde dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımlarının gölgesinde kalırken İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ön plana çıkmaya başlamıştır. 1950'li yıllarda ortaya çıkan çok uluslu şirketler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hız kazanmasına katkı sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşın etkisiyle sarsılan Avrupa, savaş döneminde ekonomik ve siyasi olarak kazançlı olan ABD'den yardıma muhtaç hale gelmiştir. ABD ise, SSCB'ye karşı müttefik elde etmek amacıyla etkisi altında kalan bölgelere ve Batı Avrupalı müttefiklerine ekonomik anlamda güçlendirmek amacıyla bu bölgelere yatırım yapmıştır.

İkinci Dünya Savaşının askeri maliyetleri ülkeleri ekonomik açıdan derinden etkilemiştir. Savaş sonunda Avrupa ülkeleri neredeyse çöküş noktasına gelmiştir. Avrupa ülkelerinin sosyal ve ekonomik açıdan tekrar toparlanabilmeleri için savaş öncesi durumdan daha çok devlet yatırımlarına ihtiyaçları vardır (Güran, 1999). Bu dönemlerde Avrupa'ya yapılan yatırımlar ülkelerin ekonomilerine olumlu anlamda katkı sağlamak için yapılan resmi sermaye yatırımlarıdır. Bunlardan ilki ABD tarafından 1948 yılında Marshall Programı altında yapılan yatırımdır. Daha sonra 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulmasıyla birlikte ABD'nin Avrupa'ya olan yatırımları artmıştır (Terazi, 2011)

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki gelişmeler 1950 yılından sonra gelişmiş ülkelere, gelişmekte olan ülkelere doğru hızlı bir artış göstermiş ve gelişmiş

Ülkelerin kendi içinde de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırması çok uluslu şirketlerin yatırım ortamlarını genişletmiştir (Terazi, 2011).

1970’li yıllara gelindiğinde serbest piyasa ekonomisinin genişlemeye başlaması, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, şirket birleşmelerine yönelik teşviklerin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte 24 milyar dolar olan doğrudan yabancı sermaye yatırımı, 1980-1990 dönemi arasında 93 milyar dolara yükselmiştir. 1989 Berlin Duvarı’nın yıkılması ve 1991 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımları hız kazanmıştır. Bu dönemlerde yapılan doğrudan yabancı yatırımları daha çok gelişmiş ülkelere doğru yönelmiştir.

1990’lı yıllarda tüm dünya ekonomileri için doğrudan yabancı sermaye yatırımları önemli ölçüde artmıştır. 1985-1995 dönemleri arasında yıllık ortalama artış 181 milyar dolar iken, 1992-1997 dönemleri arasında bu rakam 310 milyar dolara artmıştır. 2000 yılında ise 1.461 milyar dolar ile zirveyi görmüştür. 2008 yılına kadar düzenli olarak artan doğrudan yabancı yatırımları 2008 yılında küresel krizin etkisiyle %14 azalarak 1697 milyar dolara, 2009 yılında ise 1040 milyar dolara düşmüştür (UNCTAD, 2009). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelişmekte olan ülkelerde 1997 yılına kadar istikrarlı bir artış göstermiş ancak Asya ve Rusya krizlerinin etkisiyle bu dönemden sonra düşmüştür. Gelişmiş ülkelerde ise bazı yıllar hariç istikrarlı bir artış gözlenmiştir. 2000 yılında ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %18’lik kısmı gelişmekte olan ülkelere, %82’lik kısmı ise gelişmiş ülkelere yönelmeye başlamıştır (UNCTAD, 2004).

Dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2000 yılında 1461 milyar dolardan, 2001 yılında 735 milyar dolara düşmüştür. 11 Eylül saldırıları sebebiyle 2001 yılında ülke ekonomileri durgunluğa uğramıştır. 2000 yılında dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %80,4’ü gelişmiş ülkelere giriş yaparken, %18,9’u gelişmekte olan ülkelere giriş yapmaktadır. 2005 yılında gelişmekte olan ülkelerin payı %36,5’e artarken gelişmiş ülkelerin payı ise %59,2’ye gerilemiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında 2000-2005 dönemleri arasında gelişmekte olan ülkelere hızlı bir yönelme söz konudur (UNCTAD, 2006). 2000-2005 dönemi arası doğrudan yabancı sermaye çıkışlarını değerlendirdiğimizde %88’i gelişmiş ülkeler tarafından yapılırken, %11,7’sini gelişmekte olan ülkeler yapmaktadır. 2005 yılında bu oran gelişmiş ülkeler için %83’e düşerken, gelişmekte olan ülkeler için %15,1’e

yükselmiştir. Doğrudan yabancı sermaye çıkışlarında da gelişmekte olan ülkeler üzerinde bir artış gözlemlenmiştir (UNCTAD, 2006). 2000’li yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımının artmasında rol oynayan en önemli nedenlerden birisi yüksek miktarda sınır ötesi birleşme ve satın almalarıdır. 2000 yılından 2007 yılına kadar sürede birleşme ve satın almaların miktarı %21 artarak, 2007 yılında 1,6 milyar dolara yükselmiştir (UNCTAD, 2008).

2008-2009 dönemleri arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımı akımlarında meydana gelen azalma iki ana sebebe dayanmaktadır. Birinci nedeni, firmaların kaynaklara ulaşmalarının zor ve maliyetli olmasından dolayı karlarında meydana gelen azalma ve yatırım kapasitelerindeki düşüşlerdir. İkinci nedeni ise, krizin ortaya çıkardığı şiddetli durgunluk gelişmiş ülkelerin yatırım eğilimlerini olumsuz etkilemekte ve geleceğe dair ekonomik belirsizlik yatırımcıların kırılganlıklarını azaltma eğiliminde oldukları için meydana gelen düşüşlerdir. 2008 krizinin en çok etkilediği ülke grubu gelişmiş ülkelerdir. Gelişmekte olan ülkelerde ise 2007 yılı kadar yüksek olmasa da doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişi azalarak artmıştır (UNCTAD, 2009).

Tablo 3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Giriş ve Çıkışlarının Bölgesel Dağılımı, 2008-2013 (Milyon Dolar).

Bölgeler		Dünya	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	Avrupa Birliği	Geçiş Ekonomileri
Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi	2008	1.818.834	1.032.385	668.758	551.413	117.692
	2009	1.221.840	618.596	532.580	363.133	70.664
	2010	1.422.255	703.474	648.208	383.703	70.573
	2011	1.700.082	880.406	724.840	490.427	94.836
	2012	1.330.273	516.664	729.449	216.012	84.159
	2013	1.451.965	565.626	778.372	246.207	107.967
Doğrudan Yabancı Sermaye Çıkışı	2008	1.999.326	1.599.317	338.354	983.601	61.655
	2009	1.171.240	846.305	276.664	383.598	48.270
	2010	1.467.580	988.769	420.919	483.002	57.891
	2011	1.711.652	1.215.690	422.582	585.275	73.380
	2012	1.346.671	852.708	440.164	237.865	53.799
	2013	1.410.696	857.454	454.067	250.460	99.175

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 2014.

2008 sonrası dönem Tablo 3'te görüldüğü üzere dünya ekonomilerinin toparlanmaları zaman almış ve bu sürede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında önemli bir artış meydana gelmemiştir. Küresel finansal krizin etkisiyle doğrudan yabancı sermaye yatırım girişi 2009 yılında 1.221.840 milyon dolar ile dönemin en düşük seviyesini kaydetmiştir. 2010-2011 yılında istikrarlı bir artış izlemiş 2011 yılı girişleri 1.700.082 milyon dolar seviyelerine yükselmiştir. 2012 yılında meydana gelen azalma eğilimi ile girişler 1.330.273 milyon dolara düşmüş, 2013 yılı doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri azalarak artan bir seyir ile 1.451.965 milyon dolar yükselmiştir. Bunun yanı sıra aynı dönem içerisinde doğrudan yabancı sermaye çıkışları da girişleri ile aynı yönde seyir izlemiştir (UNCTAD, 2014). 2016 yılında ise, zayıf küresel ekonomik büyüme ve dünya ticaret hacminde cansız bir artış gerçekleşmesiyle 2015 yılına göre %13'lük bir düşüş ile 1.918.679 milyon dolar seviyesine gelmiştir (UNCTAD, 2017).

Tablo 4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Giriş ve Çıkışlarının Bölgesel Dağılımı, 2013-2018 (Milyon Dolar).

Bölgeler		Dünya	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	Avrupa Birliği	Geçiş Ekonomileri
Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi	2013	1.431.164	694.848	652.551	345.034	83.764
	2014	1.357.239	623.078	677.400	265.619	56.762
	2015	2.033.802	1.268.594	728.814	635.840	36.394
	2016	1.918.679	1.197.735	656.290	556.118	64.654
	2017	1.497.371	759.256	690.576	340.570	47.538
	2018	1.297.153	556.892	706.043	277.640	34.218
Doğrudan Yabancı Sermaye Çıkışı	2013	1.376.642	892.147	408.699	342.914	75.796
	2014	1.298.772	779.536	446.898	214.230	72.338
	2015	1.682.584	1.243.500	407.000	654.956	32.085
	2016	1.550.130	1.105.083	419.874	489.526	25.173
	2017	1.425.439	925.332	461.652	412.87	38.454
	2018	1.014.172	558.444	417.554	390.388	38.174

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 2019.

Küresel doğrudan yabancı sermaye yatırım akımları Tablo 4’de görülmektedir. 2013-2018 dönemleri arasında 2015 yılında 2.033.802 milyon dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişi ile zirveye ulaşmış, daha sonrasında 2018 yılına kadar düzenli olarak azalışlar sergilemiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri 2016 yılında 1.918.679 milyon dolar olarak gerçekleşirken 2017 yılında 1.497.371 milyon dolar olmuş, 2018 yılında ise hızlı azalış devam ederek 1.297.153 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı sermaye girişleri normal olmayan bir şekilde hareket etmiştir, girişler dörtte bir oranında azalış göstererek 556.892 milyon dolara gerilemiştir. ABD’nin vergi reformlarından kaynaklı olarak Avrupa’ya yapılan yatırım yarı yarıya daralmıştır. Birleşme ve satın almalar %21 oranında bir artış gösterse de bu açığı kapabilecek kadar aktif değildir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri gelişmiş ülkelerde 2004 yılından bu yana ilk kez bu kadar düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. 2009 yılında 618.596 milyon dolar, 2014 yılında 498.762 milyon dolar olarak gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri 2018 yılında 556.892 milyon dolar ile en düşük seviyesini kaydetmiştir. Bununla birlikte Avrupa Birliği’ne yapılan yatırımlarda 2013 yılında 345.034 milyon dolardan 2018 yılında 277.640 milyon dolara gerilemiştir (UNCTAD, 2019).

2.1.2. AB Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki önemli kırılma noktası 1957 Avrupa Ekonomik topluluğunun kurulması ile birlikte olmuştur (Özoğul, 2019). Roma anlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu[AET] ticaret, rekabet, üretim, tarım alanlarında ortak politikalar düzenleyerek birlik olma yolunda atılan ilk adımdır (Samsun, 2003). Burada ortaya çıkan politikalar arasından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hız kazanmasını sağlayan en önemli politikalar ortak ticaret politikası ve tek pazarın oluşturulmasıdır. Bu politikalar ile AET’nin ortak kurucusu olan altı ülke (Belçika, Almanya, Lüksemburg, Fransa, İtalya, Hollanda) kendi aralarında bir birlik oluşturup, üçüncü ülkelere karşı kısıtlama koymuşlardır (El-Agraa, 2007). Bunun sonucunda birlik içinde serbest dolaşım, birlik ülkelerinin büyüme hızını, istihdam olanaklarını, karlılık düzeylerini, verimliliklerinin, ölçek ekonomilerinin gelişmesine sebep olmuştur ve üçüncü ülkeler için birlik üyesi ülkelere yatırım yapmak cazip hale gelmiştir (Koç, Kazar ve Kazar, 2009). 1968 yılında birlik içindeki

lkeler arasında gümrük vergilerinin kalkmasıyla birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımı giriş-çıkışı daha fazla hız kazanmıştır (Kocatürk ve Eker, 2012).

AET küresel piyasada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hem ihracatçısı hem de ithalatçısı konumunda bulunmaktadır ve ilk doğrudan yabancı yatırımlarındaki büyüklük olarak ilk sırada yer almaktadır. Bunun sebebi birlik içindeki ülkelerin kendi aralarındaki ticaretin yüksek olması ve ayrıca çokuluslu şirketlerin birlik içindeki ülkelere yatırım yapıp, üretimlerini diğer ülkelere gümrüksüz ihracat yapmasıdır (Terazi, 2011).

1973 yılında petrol krizinin ortaya çıkmasıyla bu durum yavaşlamıştır. 1980’li yıllarda ise Doğu Blok’unun çökmesi ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının akış yönü bu bölgelere doğru değişmiştir (Bulut ve Coşkun, 2015). 1980’li yıllarda Doğu Blok’unun çökmesinin sonucu olarak çoğu ülke serbest piyasa ekonomisine geçiş sağlamıştır (zoğul, 2019).

1990’lı yıllara gelindiğinde sınır ötesi şirket birleşmeleri ve satın almalarıyla açıklanan doğrudan yabancı sermaye yatırım artışıları gerçekleşmiştir. 1993 yılında AB anlaşmasının resmen yürürlüğe girmesiyle birlikte bütünleşme ekonomik, siyasi, güvenlik vb. alanlarda derinlik kazanmıştır. Bundan sonra yeni genişlemelerle birlikte birlik yesi ülkeler, üçüncü ülkelere karşı tek bir devlet gibi davranacağını belgelemişlerdir. Bu durum doğrudan yabancı sermaye yatırımının tekrar hız kazanması için dönüm noktası olmuştur. Bölgesel bütünleşmeye ek olarak üçüncü ülkelere güven sağlayan diğer unsurlar; politik istikrar, piyasa byklğu, iyi altyapı gibi ana unsurlardır (Batmaz ve Tunca, 2005).

1 Mayıs 2004’ten sonra AB’ye ye olan lkeler (Malta ve Kuzey Kıbrıs Rum Yönetimi hariç), Bulgaristan, ek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Romanya, Litvanya, Letonya, Macaristan, Slovakya, Slovenya, Polonya alışma kapsamında AB geçiş ekonomisi olarak değerlendirilmektedir. Bu bölümde 11 ülkenin beş yıllık periyodlar halinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı giriş ve ıkışları kontrol edilmektedir. Ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçmelerinin yanı sıra birliğe kabul edilmeleri ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımları akış hızında nasıl bir değişiklik olduğu analiz edilmektedir.

1990’lı yılların sonunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişleri liberalleşmenin artmasıyla birlikte hız kazanmış ve 2000’li yılların ortalarına

gelindiğinde bir sıçrama yapmıştır. Özellikle ülkelerin AB üyesi olmasının ardından geçen sürede 2000-2005 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımları hız kazanmıştır. Bu dönemler arasında Polonya ve Slovakya hariç diğer ülkelerin yabancı yatırım girişinde artış gözlemlenmiştir. Özellikle Macaristan ve Çek Cumhuriyeti bu periyod da hızlı bir yabancı yatırım girişi sağlamıştır. 2000 yılı ile 2005 yılı karşılaştırıldığında Macaristan doğrudan yabancı yatırım girişini neredeyse 6 katına, Çek Cumhuriyetinde ise 3 katına artmıştır. Ülkelerin uyguladığı yapısal reformlar da göz önüne alındığında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışı tesadüf olmadığı düşünülmektedir. Yapısal reformlar yabancı yatırım cezbedebilmek için önemli bir ön koşuldur. Macaristan örneğinde olduğu gibi, yapısal reformlardan kaynaklı başarılar yatırımların hâlihazırda ileriki dönemlerle karşılaştırıldığında daha ucuz ve gelecek dönemdeki getirinin daha yüksek olacağını izlenimi vermektedir. Bu da doğrudan yabancı sermaye yatırımını arttıran unsurlardan biridir (Tandırcıoğlu ve Özen, 2003).

Tablo 5. AB Geçiş Ekonomileri Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş ve Çıkışları (1995-2015).

Ülkeler	Doğrudan Yabancı Yatırım Girişi					Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışı				
	1995	2000	2005	2010	2015	1995	2000	2005	2010	2015
Bulgaristan	90	1.002	2.223	2.170	1.774	-8	3	316	238	86
Çek Cumhuriyeti	2.562	4.984	10.991	6.781	1.223	37	43	856	1.702	2.305
Estonya	201	387	2.853	1.539	208	2	63	603	133	306
Hırvatistan	115	1.089	1.695	583	174	6	4	187	-203	13
Letonya	180	410	632	349	643	-65	10	135	16	16
Litvanya	73	379	1.009	629	863	1	17	329	128	-10
Macaristan	4.453	1.646	6.699	2.179	1.270	43	532	1.346	1.546	1.533
Polonya	3.659	9.341	7.724	9.681	7.489	42	17	1.455	4.701	2.901
Romanya	420	1.025	6.388	3.573	3.389	3	-11	-13	193	310
Slovakya	195	1.925	1.908	526	803	8	21	146	328	-183
Slovenya	176	136	496	834	993	6	65	568	151	-65

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 2000; 2003; 2006; 2011; 2016.

Ancak yabancı yatırım girişleri 1 Mayıs 2004 öncesi AB'ye üye olan diğer ülkeler ile kıyaslandığında doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri düşük kalmıştır ve birliği önemli ölçüde geliştirmemiştir. AB geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı akışının sınırlı kalmasının altında bazı sebepler yatmaktadır. Bu sebepler arasında büyük özelleştirme anlaşmalarının tamamlanması gibi kısa vadeli faktörlerin yer almasının yanında, geçiş ekonomilerinin potansiyelleri ile gerçekleştirdikleri fiili farklılık yalnızca bu faktörler ile açıklanamayacak kadar büyüktür (Koratay, 2006).

AB geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımların düşük olması, kullanılmayan bir potansiyelin yanı sıra yeni üyelerin entegrasyonunu ve bunların yetişmesini hızlandırmak için ev sahibi ve yatırımcı ülkeler arasında uyumlu politika çabalarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. AB geçiş ekonomileri, merkezi planlamadan kısmen piyasa ekonomilerine erken geçişleri ve AB'ye katılmalarıyla birlik içinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı için önemli bir cazibe kutbu haline getirecek bileşenleri yakalamıştır. Genişleyen AB içinde, hem rekabetçi üretim maliyetleri hem de nispeten düşük mali yükler sunmaktadır. Katılım müzakerelerine paralel olarak, fiziksel altyapıyı iyileştirmek için büyük miktarda yatırım yapılmış ve bu çabalar AB'ye katılmaları sonrasında da devam etmektedir. 2000-2005 arası dönemdeki belirli bir miktarda meydana gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımı artışlarını fiziksel ve beşeri altyapıyı geliştirmek için sağlanan bu yardımlar ile meydana geldiği söylenebilir.

AB'ye üyeliğin AB geçiş ekonomileri için doğrudan yabancı sermaye yatırımları akışlarının doğrudan ve dolaylı etkileri;

- AB geçiş ekonomilerine, birliğin siyasi karar alma mekanizmalarına katılma konusunda izin verilmiştir. Bu durum doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının siyasi, sosyal ve ekonomik ortam ile ilgili tüm kararları daha iyi etkilemelerini sağlar.
- AB geçiş ekonomileri, daha önce birlik içinde imzalanan çeşitli anlaşmalara tabiidir. Buna göre, ikili yatırım anlaşmalarını (BIT) ve çift vergi anlaşmalarını (DTT) AB standartlarına ve normlarına üçüncü taraflarla ayarlamak zorunda kalmıştır. Bu düzenlemeler dengede, istikrarı ve öngörülebilirliği daha da arttırarak ülkelerin çekiciliğini arttırmıştır.

- AB geçiş ekonomileri, AB hukukunun tüm organlarını benimsemeyi taahhüt etmişlerdir. Topluluk müktesebatı, iş ortamı ve katılım ülkelerinin çekiciliğini arttırmaktadır (Avrupa Ekonomik Komisyonu[ECE], 2001). Ancak bu durum ülkelerde iş yapma yapma maliyetlerini de arttırabilir. Topluluk müktesebatının genel olarak işletmeler ve özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki belirsiz etkisi ortak pazarın nasıl durum sergileyeceği daha liberal ve daha disiplini bir görüş arasındaki uzlaşmanın sonucu olacaktır (Tupy, 2003). Bu konuda asgari düzeyde teknik standartlara, tüketicici koruma kurallarına, evre standartlarına ve işyeri standartlarına olan ihtiyaç inkâr edilemez. AB geçiş ekonomileri burada iki açmaza düşmektedir. Bunlardan ilki, gerekli ve aşırı düzenlemeler arasındaki sınır çizgisini tanımlamak kolay değildir. İkincisi, farklı gelişme düzeylerindeki ülkeler, gerekli asgari miktarın ne olması gerektiği konusunda farklı görüşlere sahip olabilir. Yani, daha zengin ülkelerin daha sıkı standartlar talep etme eğiliminde olması ile birlikte daha az gelişmiş ülkeler, müktesebatın sürekli artan standartlarını etkin bir şekilde benimsemek ve özümsemek için daha az kurumsal kapasiteye sahiptir (Dyker, 2001). Sonuç olarak, AB geçiş ekonomilerine uygulanacak standartlar ve bu standartların doğrudan yabancı sermaye yatırımını etkileme durumu tartışmalı bir konu olarak kalmaktadır.
- AB geçiş ekonomileri gümrük birliğinin ve tek pazarın tam yesi oldular ve hizmet, mal ve sermaye için serbest dolaşımdan yararlanmaya başlamışlardır. AB içi taşımacılık, lojistik ve idari maliyetler bakımından bu durum AB geçiş ekonomilerini hedefleyen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına önemli ölçüde bir bölgesel avantaj sunmaktadır (Barry, 2004).İnsanların doğrudan batıya g üzerindeki kısıtlamalar yeni AB ye ülkelerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı için çekiciliğini daha da arttırmaktadır (Wagstyl, 2004). Emek kaynaklarından yararlanmak isteyen firmalar buradaki varlıklarını arttırmaya teşvik edilmektedir.
- AB geçiş ekonomileri birliğin bütçesine dahil olmaktadır. Dengede, yeni üyelerin eski üyeler kadar bölgesel yardım alabilmesi mümkün değildir. Yeni yelerin eski üyeler ile aynı miktarda yardım alabilmesi için on yıllık bir geçiş sürecinin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu on yıllık geçiş sürecinde ise ülkelerin net transfer miktarları sınırlı kalmaktadır (Tupy, 2003). Örneğin lkeler, 2004 yılında katılımından sonra Ortak Tarım Politikası fonlarının

%25'ine ve bölgesel kalkınma fonlarının ise %30'una hak kazanmıştır. Bu hisselerin tamamı elde edilene kadar yılda %10'luk bir artış seyredecektir (UNCTAD, 2003). Bunun yanında aktarılan transferler doğrudan yabancı sermaye yatırımının tanıtımı için kullanılması beklenmemekle birlikte kuşkusuz doğrudan yabancı sermaye yatırımı için fiziksel ve beşeri altyapının iyileşmesine katkı sağlayacaktır.

- AB geçiş ekonomileri zamanla, Ekonomik ve Parasal Birliğe[EPB] katılacak ve Euro'yu kabul edecektir. Olumlu tarafı, bu ülkelerde faaliyet gösteren firmalar için döviz ve kur risklerini azaltacaktır. Olumsuz tarafı ise, EPB'ye katılmak üretim maliyetlerini rekabetçi tutmak için döviz kuru yönetiminin özerkliğinin sınırlandırılmasını gerektirebilir ve potansiyel olarak ulusal para birimlerinin aşırı değerlenmesine yol açabilir. Sonuç olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerini olumlu yönde etkileyecektir.

Tüm bu maddeleri değerlendirdiğimizde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının AB geçiş ekonomileri için kısa vadeli kısıtlamaların yanında orta ve uzun vadede iyimser olmak için nedenler vardır. Politika desteğinin olmamasına rağmen, yatırımcıların AB geçiş ekonomilerindeki varlıklarını önemli ölçüde arttırmışlardır. Genişlemiş AB'nin iki kesiminde refahın birbirine bağlılığı konusunda farkındalığın artmasıyla birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımı giriş ve çıkışında birlik içi ülkeler de önemli rol oynamaktadır (Koratay, 2006).

AB geçiş ekonomilerinin, Tablo 5'de verilen dönemler arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımı çıkışları değerlendirdiğimizde ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçişleriyle birlikte ülkelere yatırım çıkışı da artmaktadır. Yine yabancı yatırım girişinde olduğu gibi özellikle 2000-2005 dönemi arasında ülkelerin AB'ye üyeliklerinin kabul edilmesi sebebiyle doğrudan yatırım çıkışı da bu dönemlerde hız kazanmıştır. AB içindeki ticaret engellerin kalkmasıyla birlikte serbest dolaşımdan ve teşviklerden kaynaklı olarak ülkelerin bahsedilen doğrudan yabancı sermaye giriş ve çıkışları büyük ölçüde artış göstermektedir.

Günümüze en yakın verilerin bulunduğu 2013-2018 dönemi arasında AB geçiş ekonomilerinde yabancı yatırım girişinin 2013 yılı için en çok olduğu ülke Çekya, Macaristan, Polonya ve Romanya'dır. Bu ülkelerin uyguladıkları yapısal reformlar etkilerini devam ettirmekte ve yabancı yatırımcılar için cazip konumda

görülmektedirler (Koratay, 2006). Bununla birlikte bu ülkelere en büyük yabancı yatırım girişi olmasının diğer bir sebebi ise bu ülkelerin AB geçiş ekonomileri içerisinde en büyük iç piyasaya sahip olmasıdır (Ticaret Bakanlığı, 2019). 2014 yılında bu ülkelere ek olarak Hırvatistan ve Slovenya dikkate değer ölçüde bir yabancı yatırım girişinde artış sağlamıştır. Ancak artış sağlayan ülkeler arasında Polonya zirvede yer almaktadır. 2013 yılında 2.734 milyon dolar olan yabancı yatırım girişi 2014 yılına gelindiğinde 14.269 milyon dolara artmış ve diğer ülkeler ile kıyaslandığında ciddi bir artış kaydetmiştir. Bunun yanı sıra diğer AB geçiş ekonomilerinde 2014 yılı yabancı yatırım girişi için bir azalış kaydedilmiştir. Macaristan 2015 yılı yabancı yatırım girişinde çok büyük bir değer kaybetmiştir. Ülkelerin yabancı yatırım girişindeki istikrar durumuna baktığımızda günümüz verilerinden yararlanarak değerlendirilen son altı yıl içerisinde yalnızca Romanya'nın istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir. Romanya'nın yanı sıra Çekya, Polonya ve özellikle Macaristan dönemler arasında geçen sürede dalgalanmalar yaşamalarına rağmen 2018 yılına gelindiğinde 2013 yılında olduğu gibi en çok yabancı yatırım girişi sağlayan ülkeler olarak konumlarını almışlardır. Doğrudan yabancı yatırım çıkışlarında ise yine Çekya ve Macaristan 2013 yılında en çok yabancı yatırım çıkışı sağlayan ülkeler iken 2018 yılında da bu durumlarını korumuşlardır. Polonya ise 2016 yılında yabancı yatırım çıkışında 11.600 milyon dolar ile hızlı bir sağlamış durumda iken 2018 yılına gelindiğinde yabancı yatırım çıkışı 864 milyon dolara kadar düşmüştür.

Tablo 6. AB Geçiş Ekonomileri Doğrudan Yabancı Yatırım Akımı, 2013-2018 (Milyon Dolar).

Ülkeler	Doğrudan Yabancı Yatırım Girişi						Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışı					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Bulgaristan	1.837	461	2.661	1.110	2.608	2.059	187	267	175	429	355	387
Çekya	3.639	5.492	465	9.815	9.522	9.479	4.019	1.620	2.487	2.182	7.560	5.277
Estonya	769	684	36	1.096	1.712	1.309	513	43	183	539	744	-22
Hırvatistan	961	2.879	270	1.808	2.037	1.159	-168	1.963	11	-338	687	354
Letonya	903	780	708	174	732	879	412	387	68	148	140	150
Litvanya	469	-23	870	264	652	905	192	-29	85	108	33	838
Macaristan	3.402	7.807	-14.797	-5.753	3.261	6.389	1.886	3.868	-16.119	-8.303	1.119	1.991
Polonya	2.734	14.269	15.271	15.690	9.179	11.476	-1.346	2.898	4.996	11.600	2.760	864
Romanya	3.601	3.211	3.839	4.997	5.406	5.888	-281	-373	562	5	-96	13
Slovakya	-640	-512	106	805	2.277	475	-313	43	6	99	350	234
Slovenya	-151	1.050	1.674	1.245	782	1.419	-214	275	267	290	315	82

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 2019.

2.2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ETKİLERİ

2.2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı etkileri üzerine yapılan araştırmalarda en büyük pay ekonomik büyüme üzerine olmuştur. Yabancı yatırımlar içinden doğrudan yabancı sermaye yatırımının, portföy yatırımına göre uluslararası sermaye hareketleri içinde ekonomik büyümeyi daha çok etkilediği vurgulanmıştır (Dunning, 1970). Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri doğrudan ve dolaylı olarak ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülke açısından olası etkileri arasında ana etken özellikle gelişmekte olan ülkelerde var olan tasarruf yetersizliğidir. Tasarruf yetersizliği olan ülkelerde yerli firmalar finansman ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için ülkenin ekonomik düzeyi iyileşmemektedir. Sürdürülebilir büyüme ve kalkınma için gerekli olan finansman ihtiyacı doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinden sağlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde tasarruf yetersizliklerinden kaynaklanan ve kısa vadede ülkenin kendi imkanları ile kazanılması zor olan sermaye ihtiyaçları bulunmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ev sahibi ülke ekonomisine en büyük katkısı sermaye yatırımıdır. Gelişmekte olan bir ülke için gelişmiş ülkelere ayak uydurmaya çalışmak veya onları yakalamanın önündeki en büyük engel fiziki sermaye ve bilgidir. Bu sermayenin çoğu, çokuluslu firmaların beşeri ve örgütsel kaynağıdır (Lipsey, 2004). Gelişmekte olan ülkelerde var olan sermaye yetersizliği ile gelişmiş ülkelere gözlemlenen sermayenin kısa vadeli kullanımı bir araya geldiğinde ortaya çıkan sonuç gelişmiş ülkelerin sermayelerinin önemli bir kısmını doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılan gelişmekte olan ülkenin sermaye stokuna net olarak eklendiğidir. Çokuluslu firmaların doğrudan yabancı sermaye yatırımı yaparken yatırım yapılan ülkenin sermayesine katkıları makine, teçhizat ve isim değeri gibi maddi ve maddi olmayan varlıklardır (Kahreman, 2017). Çokuluslu firmalar tarafından yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sermayeyi arttırmasıyla birlikte yatırım yapılan ülkenin çıktı seviyesinde bir artış meydana gelmektedir (Uzun, 2010). Bu kapsamda çıktı miktarında meydana gelen artış ihracatı ve dolayısıyla ithalatı etkilemektedir. Bir ülkenin dış pazar ile olan yüksek miktarlardaki alışverişi ekonomik büyümesi üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır (Aytekin, 2019). Bunun yanı sıra ekonomik büyümeyi arttırmanın bir diğer önemli ve kolay uygulanan yöntemlerinden biri, yabancı firmaları bilgi açığını kapatmaları konusunda teşvik etmek ve dünyanın geri kalanından fikirler

getirip yerli kaynaklarla kullanmaya başladıklarında çokuluslu şirketlere yeterli bir ödül sunan ekonomik ortam yaratarak böylece kar etmelerini sağlamaktır (Lipsey, 2004). Ayrıca, çokuluslu firmalar tarafından doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ev sahibi ülke ekonomisine aktarılan teknoloji, ev sahibi ülkenin uluslararası sermaye piyasası payındaki artış, know-how ve verimlilik gibi maddi olmayan değerler aracılığıyla ekonomik büyüme olumlu yönde etkilemektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ev sahibi ülkenin üretkenliğini ve ihracatını arttırabilir ve buna bağlı olarak verimlilik artışı ihracatı ve dolaylı olarak ticareti etkileyebilir. Çokuluslu şirketler, yerel şirketlere göre daha fazla ticaret yapmaktadır. Çokuluslu şirketler genellikle yurtiçi ve ev sahibi ülke ithalat ve ihracatından elde ettikleri çıktıdan daha fazlasına sahiptir. Bu durum ise, kısmen ticaret yoğun sektörlerde yoğunlaşmalarından ve kısmen herhangi bir sektörde yerli firmalardan daha yüksek ticaret eğilimlerinin olmaları ile açıklanabilmektedir. Bu nedenle yüksek doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin ticaretin önemini arttırması ve dolayısıyla büyümeyi dolaylı olarak etkilemesi olasıdır (Moudatsou, 2003). Yerli firmaların, yurtdışına ait firmaların verimlilik artışlarını sıklıkla incelemelerinin ana nedenlerinden biri doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülke ekonomik büyümesine katkı sağlamasıdır. Yabancı firmaların daha yüksek verimliliği, yerli firmalarda daha düşük verimlilik pahasına olsaydı toplam üretim veya büyüme için herhangi bir sonuç olmayabilirdi (Lipsey, 2004).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemesinin bir başka nedeni ise devletin özel sektör üzerindeki koruyucu ve aktif rolünün daralmasıdır. Ticaretin artmasıyla birlikte yatırımların ülke ekonomisi içinde miktarının artmasıyla devlet, özel sektör için yatırımları daha iyi karşılayabilecekleri özel sektörü destekleyici ortam hazırlamaktadır. Amacı makroekonomik dengeyi düzenlemek ve finansal liberalizasyonu arttırmak olan devlet, bu amaç doğrultusunda özel sektör üzerindeki baskılayıcı ve korumacı politikalarının yerini özel sektöre rehberlik eden ve yatırımcılar için gerekli ortamı hazırlayan serbest politikalara bırakmıştır (Ernst, 2005).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin ekonomik büyümeye etkisini inceleyen ilk çalışmalar, yabancı yatırım girişi ile ekonomik büyüme arasında olumlu etkinin ülkenin sermaye stokunda meydana gelen artışlardan kaynaklandığını ortaya

koymaktadır. Bu durum doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ev sahibi ülke ekonomik büyümesini kısa vadeli olarak arttırdığını göstermektedir. Ancak sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemesinin diğer sebepleri olarak teknolojik gelişme, know-how, verimlilik, üretkenlik, yönetim becerisi vb. gibi unsurlarda sermayenin yanına eklenmiştir. Diğer faktörlerin varlığıyla birlikte ev sahibi ülke ekonomisine yapılan olumlu katkının kısa vadeli olmadığı, ülkeye aktarılan maddi olmayan değerlerle ekonomik büyümenin uzun vadede devam edeceği ortaya konulmuştur (Moosa, 2002).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin açıklanabilmesi için birçok farklı kanal bulunmaktadır. Eğer yapılan yatırım yeşil alan yatırımı ise söz konusu yatırım ev sahibi ülkenin sermaye stokunu arttırarak sermaye kanalıyla ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir. Ancak yapılan bu yatırım yeşil alan yatırımı değil de ülkedeki yerli bir firmanın satın alınması şeklinde ise bu durumda ülke sermaye stokunu etkilemekte ve ekonomik büyümeye sermaye kanadıyla olumlu bir etkisi söz konusu olmamaktır. Böyle bir durumda firmaların elde ettikleri teknoloji, yönetim becerisi gibi aktarılan transferler firmanın üretkenliğini ve verimliliği arttırarak milli gelir kanadıyla ülke ekonomik büyümesine bir katkı sağlayabilir (Öztürk, 2016).

Doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinin ülke ekonomisine sağladığı net katkı, firmaların üretim ve hizmetlerinden elde ettikleri çıktıdan, çıktı için harcanan ithal girdilerin maliyetinin düşülmesiyle bulunmaktadır. Firmalar üretimde kullandığı her ara malın üretimini kendisi yapmamaktadır ve bu durum firmanın belirli bir çıktı düzeyi için belirli bir maliyete katlanması gerektiği anlamına gelmektedir. Sonuç olarak elde edilen değer ülke ekonomisine aktarılan değerdir.

$$Fayda = G - M$$

(G: Gelir, M: Girdi Maliyetleri)

olarak ifade edilir. Bu formülü aynı zamanda başka şekillerde de ifade etmek mümkündür. Ülke ekonomisine aktarılan net değer bulunması için diğer bir ifade ise, firmaların çıktı elde etmek için kullandıkları faktörler toplamına ödenen miktar ve yatırımcı firmanın kendi ülkesine aktardığı girişimci hizmetlerini kapsamaktadır (Batmaz ve Tunca, 2005).

$$Fayda=G-M=R+T$$

(R: Faktörlere ödenen ücret, kar, faiz, rant, T:Ülkeden transfer edilen miktar)

olarak da ifade edebiliriz. Bu ifadeler geleneksel katma değer formülü olarak doğru bir ifade olmakla birlikte net milli gelir katkısının değerlendirilmesi açısından yeterli olmamaktadır. Bu formüle yatırımcı firmanın net gelirine bağlı olarak yatırım yaptığı ülkeye ödemiş olduğu vergiler istisna tutularak, fırsat maliyetinin ve net dışsal ekonomilerin eklenmesiyle bu ifade doğrudan yabancı yatırımların net milli gelire katkısını açıklamak için yeterli hale gelecektir. Fırsat maliyeti; ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinin yatırım yapan yabancı firmalar tarafından kullanılmaması durumunda meydana gelecek hasılanın değeridir. Eğer bu üretim faktörleri yabancı firmalar tarafından kullanılmayıp boş ve atıl bir şekilde kalacaksa bu durumda fırsat maliyeti sıfıra eşit olacaktır. Ya da tam tersi olarak yerli üretim faktörlerinin ev sahibi ülke firmaları tarafından tam kapasite ile kullanılabilmesi söz konusu iken yabancı firmalar tarafından tam kapasite ile kullanılması durumunda sunulan hizmet karşılığında yerli firmalardan elde edilen değere eşit bir fırsat maliyeti söz konusudur. Net dışsal ekonomiler de yine fırsat maliyeti kadar net milli gelir katkısının hesaplanmasında önemli bir unsurdur. Net dışsal ekonomilerin elde edilebilmesi için dışsal ekonomilerin ve dışsal eksi ekonomilerin meydana getirdiği dolaylı faydaların değerlendirilmesi gerekmektedir. Dışsal ekonomik etkilerde yabancı firmaların ülke ekonomisine girmesiyle birlikte artan bir rekabet ortamı oluşmaktadır. Yabancı yatırımcıların kullandıkları teknolojiyi yerli firmaların kullanmasına imkân tanımları şartıyla oluşan rekabetçi piyasada yerli firmaların daha üretken ve verimli olma güdülerinin kamçılanması sonucu milli gelire katkı sağlamasıdır (Gomes ve Yoffie, 1992). Bunun tam tersi olarak dışsal eksi ekonomik etkilerde yatırımcı firma ev sahibi ülkeye taşıdığı sermaye yoğun teknoloji ile ülkenin istihdam düzeyini olumsuz etkilemekte ve yerli firmaların gözünü rekabet gücü ile korkutarak ev sahibi ülkenin milli gelirinde meydana getirdiği olumsuz etkilerdir.

$$Fayda=(R+T)-(F+D)$$

(F: Fırsat Maliyeti, D: Net Dışsal Ekonomi)

şeklinde ifade genişlemektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunup bulunmadığı konusunda yapılan çalışmalarda bir uzlaşma noktası yoktur. Yapılan çalışmaların birçoğu ülke ekonomik büyümesine

olumlu yönde katkı sağladığını ortaya koymuştur. Yabancı firmaların ev sahibi ülke piyasasına girerek ülke piyasasının yapısını değiştirmekte, piyasada rekabet güdüsü uyandırmakta, gelişmiş teknoloji transferi sağlamakta, yönetim bilgisi katmakta, yeni istihdam olanakları yaratmakta ve uluslararası ticareti iyileştirmektedir (Balasubramanyam, Salisu ve Sapsord, 1996; De Mello, 1999; Borensztein, Gregorio ve Lee, 1998; Bengoa ve Sanchez-Robles, 2003). Ancak çalışmaların bir kısmı ise sonucun tam tersi olacağını belirtmektedir (Mencinger, 2003; Lyrouti, Papanastasiou ve Vamvakidis, 2004). Bu çalışmalara göre, yabancı firmanın yaptığı doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilk dönemlerde ülke ekonomisine yarar sağlayacaktır. Çünkü yabancı yatırımcı ülkede var olmayan yeni üretim faktörleri ile piyasaya giriş yapmıştır. Fakat bir süre sonra ülke geliştikçe yatırımcı firma ülke ekonomisinin gelişmesinde engel teşkil etmektedir. Yabancı firmalar ülkenin üretim faktörlerini yerli firmalara göre daha verimli olarak kullandıkça yerli firmalar üretim faktörlerini etkin olarak kullanamayacaktır. Bunun yanı sıra doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile gelen teknoloji transferi sermaye yoğunudur ancak yatırım yapılan ülke profillerinde emek yoğun teknoloji tercih edilmektedir. Yatırım yapılan ülkeler, çokuluslu şirketler gibi yeni gelişmelere hızlı uyum sağlayamamasından dolayı ülke ekonomisinde işsizlik ortaya çıkmakta ve yerli firmalar daha az verimli olarak çalışmaktadır. Bu durumda ülke ekonomik büyümesinde ve sermaye birikiminde zamanla olumsuz etkiler meydana gelmektedir. Literatürde yer alan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştıran çalışmaları kısaca belirtebiliriz.

De Mello (1999), hem zaman serileri hem de panel veri analizi kullanarak 32 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomisi için 1970-1990 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda bu iki değişken arasındaki ilişkinin olumlu olduğu yönünde çok az kanıt rastlamıştır.

Balasubramanyam, Salisu ve Sapsord (1996), panel veri analizi yöntemini kullanarak 46 ülke için 1970-1985 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ihracat teşvik stratejisine bağlı ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu, fakat ithal ikame stratejisine bağlı ülkelerde pozitif etkinin olmadığını ortaya koymuştur.

Borensztein, Gregorio ve Lee (1998), regresyon veri analizi yöntemini kullanarak 69 gelişmekte olan ülke ekonomisi üzerine 1970-1979 ve 1980-1989 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin, teknoloji yayılımı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir, ancak etkinin büyüklüğü ev sahibi ülkede bulunan beşeri sermaye miktarına bağlıdır.

Olofsdotter (1998), EKK regresyon analizi kullanarak 50 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin 1980-1990 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışma sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca etkinin mülkiyet haklarının korunması ve bürokratik verimlilik derecesi ile ölçülen daha yüksek kurumsal kapasiteye sahip yatırım alan ülkeler için daha güçlü olduğunu bulmuştur.

Zhang (2001), eş bütünleşme ve granger nedensellik analizi kullanarak Asya ve Latin Amerika'daki 11 gelişmekte olan ülke için 1957-1997 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımının ekonomik büyümeyi arttırdığını ancak ev sahibi ülke ticaret rejiminin ve makroekonomik istikrarının önemli olduğunu bulmuştur.

Carkovic ve Levine (2005), kesit ve panel veri analizi kullanarak gelişmiş ve gelişmekte olan 72 ülke üzerine 1960-1995 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinin ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur.

Bengoa ve Sanchez-Robles (2003), panel veri analizi kullanarak 18 Latin Amerika ülkeleri için 1970-1999 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ekonomik büyüme ve ekonomik bağımsızlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma bulguları, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu yönündedir ancak bu pozitif etkinin büyüklüğü ev sahibi ülke koşullarına bağlıdır.

Apergis (2008), panel veri seti ve panel eşbütünleşme ve nedensellelik testleri kullanarak 27 geçiş ekonomisi için 1991-2004 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışma bulguları, ülkelerin gelir seviyeleri ve başarılı özelleştirme programları gibi ülkenin uyguladığı politikalara bağlı olmakla birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Carbonell ve Werner (2018), panel veri analizi kullanarak İspanya için 1984-2010 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda, bu dönemde ekonomik büyümede bir artış gözlenmekte ancak bu artışın İspanyanın gelişmişlik düzeyi, nüfusun kalitesi, piyasa büyüklüğü, serbest ekonomik siteminden kaynaklanabileceğini belirtmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin ekonomik büyüme üzerinde bir katkısının olmadığı sonucuna varmıştır.

Mahmut ve Yayla (2018), panel veri analizi yöntemi kullanılarak OECD üyesi 34 ülke için 2000-2016 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma bulguları, doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkinin olduğu yönündedir.

Özçağ, Bozdağlıoğlu ve Küçükkaya (2019), panel veri analizi kullanarak 27 geçiş ekonomisi için 1997-2016 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda ekonomik büyümenin, beşeri sermaye ve ticaret hacmi ile arasındaki ilişkinin pozitif olduğu ortaya çıkmıştır ve çalışmanın en önemli kısmı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının beşeri sermaye ile desteklenmesi durumunda ekonomik büyümenin daha fazla artacağıdır.

Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında ilgili literatürde ortak bir görüş söz konusu değildir. Yapılan çalışmaların birbirinden farklı sonuçlar vermesinin nedenleri arasında; çalışmalarda kullanılan dönemlerin, yöntemlerin ve örneklem grubunun farklı olması, yapılan yatırımın ne tür bir yatırım olduğu, yabancı yatırımın ne ölçüde yapıldığı, ev sahibi ülkenin ekonomik ve politik durumu vb. gibi etkenler gösterilebilir (Ayaydın, 2010).

2.2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerine Etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin diğer bir makroekonomik etkisi ise istihdamdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, işsizlik seviyesinin yüksek olması, bu işsizlik seviyesini azaltabilmek için ev sahibi ülkenin kendi kaynaklarının yetersiz olması nedeniyle ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam için elverişli bir ortam oluşturması sebebiyle bu ülke grupları tarafından teşvik edilmektedir (Connelly, 1983).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasındaki ilişkinin kuvvetini anlamak için ev sahibi ülkedeki üretim ve yatırım arasındaki teknolojik ilerleme katsayısına bakmak gerekmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdamı ülkeye aktardığı teknoloji düzeyinde etkilemektedir. Ülkeye aktarılan teknoloji düzeyinin yüksek olması durumda ekonomide absorbe etkisi yaratarak istihdam üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olabilmektedir. Bunun tam aksine doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke teknolojik düzeyinde ve diğer değişkenlerinde herhangi bir değişikliğe yol açmadığı sürece istihdamı olumlu yönde etkileyecektir. Yapılan yatırım arttıkça işsizlik azalacaktır. Bunun yanı sıra yapılan yatırımın teknik gelişim oranının da istihdam üzerinde etkileri bulunmaktadır. Teknik gelişim oranı çoğunlukla sabit değildir, teknik gelişim oranında meydana gelen artışlar istihdam üzerinde olumsuz bir etki doğurmaktadır (Petrochilos, 1989).

Yatırımların istihdama olan etkisini ortaya koyan en temel yaklaşım, Keynesyen yaklaşımdır. Keynesyen yaklaşıma göre istihdamın belirleyicisi olarak iki temel unsur vardır. Bunlardan ilki, tüketim eğilimi ikincisi ise yeni yatırım oranlarıdır. Ekonomide meydana gelen tüketim eğilimi ile yeni yatırım oranı efektif talebin düşük olması ile sonuçlanırsa istihdam düzeyi yetersiz kalacaktır (Keynes, 2008). Ancak efektif talebin yetersiz olması durumunda bile firmaların üretimi sadece ülkenin kendi pazarı ile sınırlı olmadığı için istihdam yaratma olasılığını korumaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin en büyük sorunlarından biri sermaye yetersizliği olduğu için Keynesyen yaklaşımdan hareketle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına teşvik sağlanarak ülkelerin sermaye ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmaktadır. Gelişmiş ülkeler ise kendi kaynakları ile sermaye eksikliklerini kapatabilmektedir (Bülbül, 2018).

Gelişmekte olan ülkelerin sermaye yetersizliği problemleri ile başa çıkmalarında uyguladıkları en önemli politika yabancı sermayelerin teşvik edilmesidir. Çünkü

doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam yaratıcı etkisi önemli bir yer tutmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, tasarruf eğilimlerinin düşük olması sebebiyle sermaye açıklarını yardım almadan kapatmakta zorlanmaktadır. Bu nedenle, iç kaynaklarla desteklenemeyen yatırım ihtiyacını, yabancı ülkelere transfer edilen sermaye yatırımı ile çözebilmek için doğrudan yabancı sermaye yatırımına yönelmektedir. Bu ülkelerin, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından beklentileri istihdam oranında bir artış meydana gelmesi ve yatırım transferleri ile birlikte bilgi, teknoloji, deneyim gibi beşeri kaynaklarda da bir transfer gerçekleşmesidir (Bülbül, 2018). Ancak yapılan yabancı yatırımın hangi karakterde olduğu da istihdamı artırma konusunda büyük önem taşımaktadır. Eğer transfer edilen yabancı yatırım, oligopolistik bir karakterde ise bu durum yabancı yatırımın sermaye yoğun olarak çalıştığı anlamına gelmektedir. Yani, gelişmekte olan ülkelerde emek yoğun bir üretim sisteminin işleyişini göz önüne aldığımızda, sermaye yoğun olarak transfer edilen yabancı sermaye yatırımı ülkede istihdamı olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü firmalar üretim düzeninde artık daha az emek gücüne ihtiyaç duyacaktır (Petrochilos, 1989).

İktisat literatüründe doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile istihdam arasında genel kabul edilen görüş pozitif bir ilişkinin var olduğu yönündedir. Ancak bazı ekonomistler bu görüşün doğru olmadığını savunmaktadır. Bu konudaki fikir ayrılığı sebebinin üç kilit noktayı kapsamaktadır (Baldwin, 1995). Bunlardan ilki, doğrudan yabancı sermaye yatırımının yerini alma derecesi ikincisi, doğrudan yabancı sermaye yatırımının ara mallar ve sermaye malları ihracatındaki artışları ne kadar teşvik ettiği ve üçüncüsü, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını yeni firmaların inşasını veya sadece mevcut olan firmaların satın alınması durumunu içerip içermediğidir. Genel olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkilerini şu şekilde özetlenebilir (Moosa, 2002).

- Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, yeni firmalar kurarak yani, yeşil alana yatırımı gerçekleştirerek istihdamı doğrudan arttırabilir.
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımı firmaları satın alarak ve yeniden yapılandırarak istihdamı koruyabilir.
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, elden çıkarma ve üretim yapılan firmaların kapatılması yoluyla istihdamı azaltabilir.

Yukarıdaki açıklamada da belirtildiği üzere doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının türlerine, karakteristik özelliklerine ve geliş biçimlerine göre istihdam üzerindeki yarattığı etki şiddetle farklılık göstermektedir. Özellikle kaynak arayan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile yeşil alan yatırımları arasında istihdam etkisi birbirinden oldukça farklıdır. Yeşil alan yatırımları doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında en yüksek istihdam yaratan yatırım türüdür. Bu yatırım, ev sahibi ülkeye sıfırdan bir fabrika ya da hizmet üretimi yapan bir birimin kurulmasıyla gerçekleştirilen yatırım türüdür ve kısa vadede ev sahibi ülkenin istihdamını olumlu yönde yüksek ölçüde etkilemektedir. Ancak uzun vadede olumlu ya da olumsuz yönde bir etkinin oluşup oluşmayacağı yatırımın karakteristik özelliği ile ilgilidir. Eğer yatırım oligopolistik karakterde ise istihdam olumsuz yönde etkilenecektir. Bunun yanı sıra kaynak arayan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerinde hiçbir etkisi yoktur (Ernst, 2005).

Tablo 7. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Yaratma Etkisi

Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri	İstihdam Açısından Önem Derecesi
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	Orta etki
Yatay Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	Yüksek etki
Dikey Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	Orta etki
Birleşme ve Satın Almalar	Hibrid etki
Yeşil Alan Yatırımlar	Yüksek etki
Kaynak Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Önemsiz etki
Piyasa Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Orta etki
Etkinlik Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Orta-yüksek etki

Kaynak: Ernst, 2005.

Yeşil alan yatırımları, diğer yatırım türlerine göre en yüksek istihdam yaratan doğrudan yabancı sermaye yatırımı türüdür. Yeni yatırım faaliyetleri, yeni iş alanlarını da birlikte getirmektedir. İngiltere, bu yatırım türünün yüksek istihdam yarattığı bir ülke olarak gösterilebilir. İngiltere'nin yeşil alan yatırımları ile istihdamını %75 oranında arttırdığı görülmektedir. Yeni firmaların kurulması, ev sahibi ülkede eksik istihdam varsa ve yatırım yapılan alanda yüksek düzeyde bir büyüme yoksa ilke olarak

istihdam üzerinde pozitif bir etkiye sahip olabilir. Yeşil alan yatırımları ile ev sahibi ülkede istihdam teşvik edilmekte, kullanılan teknikler geliştirilmekte, emek gücünün kalitesi artmakta, ihracat oranı artmakta ve dış ticaret pozitif olarak etkilenmektedir (Görmezöz, 2007).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasından dikey yabancı yatırımlar, direkt olarak maliyet avantajına odaklanan bir yabancı yatırım türüdür. Bu yatırım türü üretim maliyetlerini azaltabilmek güdüsüyle hareket etmektedir. Bu yüzden istihdamı olumlu yönde etkilemede ya da ücretler ve verimlilik alanında ülkeye çok katkı sağlayamayabilir. Emek gücünün üretim maliyeti üzerindeki etkisine odaklandığı için bu konuda yapılan bir değişikliğe direkt olarak tepki gösterebilmektedir (Olney, 2013). Dikey yatırımlar, yatırım yapan ülkedeki üretim maliyetlerini düşürmek amacıyla ev sahibi ülkede istihdam artışına katkıda bulunsa bile istihdamın kalitesi vb. gibi alanlar üzerindeki etkisi olumsuz olacaktır. Bunun tam aksi yönde, dikey yatırımların üretim maliyetlerini azaltma yönündeki çabalarını istihdam aracılığıyla değil de başka bir değişken ile sağlaması durumunda istihdam üzerindeki etkisi olumlu olacaktır.

Yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına baktığımızda bu yatırımın amacı transfer ve iki ülke arasındaki ulaşım maliyetlerini minimum düzeye getirebilmektir. Bu yüzden dikey yatırımlara göre istihdam üzerindeki etkisi daha güçlü ve olumludur. Bu tür yatırımlarda ev sahibi ülke üretilen malı veya hizmetin hem alıcısı hem de satıcısıdır ve dolayısıyla çokuluslu firmalar alım güçlerini korumak isteyecektir. Sonuç olarak istihdam üzerinde güçlü bir olumlu etki meydana gelecek ve ücret düzeylerinde bir artış meydana gelecektir (Kucera, 2002).

Çokuluslu firmalar tarafından doğrudan istihdam edilen işgücü sayısındaki artış hızı bazı zamanlarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinden düşük kalabilir. Sanayileşmiş ekonomilerdeki durgunluk, işgücünden tasarruf etmeye yönelik politikalar, maliyet azaltıcı politikalar ve sermaye yoğun doğrudan yabancı sermaye yatırımları vb. faktörler istihdam artışını olumsuz yönde etkileyebilir (Akdoğan, 2007). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülke istihdamını iki ana kanaldan şu şekilde etkilemektedir. Birinci kanal, ücretler ve ikinci kanal verimlilik artışlarıdır. Çokuluslu şirketlerin ev sahibi ülke ekonomisinde özellikle nitelikli işgücüne ülkedeki firmalar ile karşılaştırıldığında daha yüksek ücretler ödediği görülmektedir. Literatüre bakıldığında ise çokuluslu firmaların genel olarak ücret

düzeyi üzerine etkilerin pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Etkinin gücü yapılan çalışmalar kapsamında gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde farklılıklar göstermektedir. Bunun yanı sıra çokuluslu şirketlerin uyguladığı yüksek ücret politikaları taşıma etkisi ile ülke firmalarına tesir etmekte ve yatırım alan sektörün ve ülkeye göre ortalama olarak ücretler genel düzeyinde yükselme meydana gelmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerinde yarattığı etki ücretler üzerinde yarattığı etki ile ters yöndedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları uzun vadede ev sahibi ülkedeki ücretler genel seviyesinde bir artışa yol açarsa ev sahibi ülkedeki sermaye ihracatı artmakta ve istihdam oranı azalmaktadır. Bu durumda yabancı yatırımları etkileme yönü olumlu ve olumsuz olarak iki taraftan açıklanmaktadır. Yabancı yatırımcılar bazı durumlarda ev sahibi ülke piyasasının bir kısmını ele geçirmek amacıyla hareket etmektedir. Yatırımcı firma, yatırım kararı alırken ev sahibi ülkedeki rakip firmalar ile saldırgan bir rekabet içine girebilir ve yerli firmaların pazarına yakın olma güdüsü ile hareket edebilir. Böyle bir durumda yapılan yabancı yatırım, gelecekte meydana gelecek yatırımları azaltabilir. Yerli firmaların üretim yaptığı alanlara yakın olarak yapılan yabancı yatırımlar ihracatı ikame etmektedir. Bu yatırımlar sermaye transferi anlamına gelir. Sermaye transferi ise ücret seviyesinde bir azalışa neden olacaktır. Eğer doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ev sahibi ülke yatırımlarını azaltma yönünde bir eğilim gösterirse yerli firmaların yatırımları olumsuz olarak etkilenecek ve uzun vadede ücretler ile istihdamda paralel olarak azalacaktır (Caves, 1982).

Çokuluslu firmaların yaklaşık aynı pozisyonda bulundukları yerel firmalara göre işgücüne daha fazla ücret ödemelerinin bazı alternatif sebepleri bulunmaktadır. Yabancı firmaların ileri düzeyde teknolojiye sahip olması sebebiyle yerel firmalar ile karşılaştırıldığında emeğin marjinal verimliliği daha yüksektir. Böylelikle emeğe daha fazla ücret ödemesi beklenebilir. Ancak bu durumda beklenti üretim çıktısının ücretlerden daha fazla artmasıdır. Bunun için birkaç neden ortaya koyulmuştur. Birincisi, ev sahibi ülke politikaları ya da köken ülke tarafından firmaya yapılan baskılar sebebiyle bu şekilde davranmak zorunda kalınabilir. İkinci olarak, işgücünün ev sahibi ülke firmalarını çalışmak istemeleri ve yabancı firmaların bu engeli ortadan kaldırabilmesi amacıyla ücretleri yükseltmek zorunda kalabilir. Üçüncü olarak, yabancı firmalar rakipleri karşısında rekabet gücünü yüksek tutan teknoloji avantajlarına sahiptir ve bu ileri teknolojinin de işgücünün yapacağı iş değişiklikleri ile

rakip yerel firmalara sızmasını istememektedir. Bu sebeple işgücü kayıplarını minimum düzeye indirmek istemektedir. Dördüncü olarak ise, yabancı firmaların ev sahibi ülke ekonomisindeki işgücü hakkında kısıtlı bilgilere sahiptir ve nitelikli işgücünü çekmek için ücret seviyesini yükseltebilir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen ikinci ana kanal, verimlilik artışıdır. Yabancı yatırım yoluyla ev sahibi ülke ekonomisine transfer edilen gelişmiş teknoloji düzeyi, yönetim becerisi, know-how vb. unsurlar ile ev sahibi ülkede verimlilik artışı sağlanmaktadır. Bu unsurlar yerli firma üretimlerini de etkilemekte ve taşma etkisiyle işgücü talebini azaltmakta, istihdamı negatif olarak etkilemektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yeşil alan yatırım olarak gerçekleşmesi durumunda ev sahibi ülke ekonomisinde bir artış meydana gelecektir. Büyüme etkisi, taşma etkisi ile yerli firmalara sıçrayacak ve istihdam olumlu olarak etkilenecektir. Büyüme etkisi istihdam üzerinde olumlu bir sonuç doğurmakta ve bunun aracılığıyla yeni etkiler gerçekleşebilmektedir (Lipsey, 2004).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımının ev sahibi ülke istihdamına etki kanallarını şu şekilde özetlemek mümkündür (Golejewska, 2001).

- Doğrudan yabancı sermaye yatırımının yeşil alan yatırımı olması ülkede yeni istihdam alanları yaratacaktır.
- Çokuluslu firmalar, verimlilik artışı sağlayarak istihdamı olumsuz yönde etkileyecektir.
- Ülke ekonomisinde kaybolacak istihdam alanlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile yeniden canlanması istihdamı arttıracaktır.
- Ev sahibi ülkeye girecek çokuluslu firma yatırımlarının, ülke ekonomisine yatırım yapan çokuluslu firmalar tarafından yatırım azalışı etkisi yaratarak engellenmesi istihdamı olumsuz etkileyecektir.
- Çokuluslu firmaların, ülke firmalarına göre daha yüksek ücretler ödemesi ile çalışma koşulları iyileşecektir.
- Yine yerli firmalara göre çokuluslu firmalarda sağlanan daha yüksek iş güvencesi, daha sağlıklı çalışma koşulları ülkenin çalışma kalitesine olumlu yönde katkı sağlayacaktır. (Çokuluslu firmanın yatırım türü ve amacı bu durumu değiştirebilmektedir.)

- Ev sahibi ülkeye sağladığı beşeri unsurlardaki katkılar ile ev sahibi ülkedeki bilgi ve beceri düzeyini olumlu yönde etkileyecektir.

Bu etkilerin ülke ekonomisine sağladığı katkılar genel olarak çokuluslu şirketin niyetine yatırım türüne göre de farklılık gösterebilmektedir. Bu kanallardan sağlanacak etkinin şiddeti ve yönü çokuluslu şirketin niyeti ve yatırımın türü dışında çeşitli pek çok faktörlere bağlıdır. Bu sebeple tüm yatırımların etkilerinin tamamen aynı yönde ve aynı güçte gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır.

Çokuluslu şirketlerin küreselleşen dünya ekonomisinde bilgi, yönetim becerisi, teknoloji, verimlilik ve sermaye gibi faktörlerin taşıyıcısı olması sebebiyle doğrudan yabancı sermaye yatırımların istihdam üzerindeki etkisi çok önemlidir. Çokuluslu firmalar, ev sahibi ülkenin kendi kaynakları ile ulaşmasının mümkün olmadığı bir üretim düzeyine ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Bu sebeple çokuluslu firmaların ve dolayısıyla gerçekleştirdikleri doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde etkisi büyük önem taşımaktadır. Çokuluslu firmaların ev sahibi ülkeye sağladığı avantajların sebebi uluslararası rekabet sistemi içerisinde mücadele edebilecek modern ve verimli teknolojiler seçmeleridir. Fakat seçilen teknolojiye daha önemli olan ise ev sahibi ülkenin bu teknoloji düzeyine uyumlu olup olmadığıdır ve bu teknolojiyi geliştirmedeki teknik becerisi istihdamı etkilemektedir (Lall, 1995). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasında ilişkinin genel olarak pozitif olduğu yönünde bir görüş var olmakla birlikte bu konuda iktisatçılar arasında farklı görüşlerin devam ettiği söylenebilir.

Craigwell (2006), granger nedensellik testi uygulayarak 20 Karayip ülkesi için 1990-2000 dönemleri arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımının istihdam üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda, son otuz yıldır doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin istihdam üzerindeki etkisinin geleneksel görüşü desteklediği, yani pozitif bir ilişkinin olduğu ortaya koymuştur.

Rizvi ve Nishat (2009), panel eşbütünleşme analizi kullanarak Çin, Hindistan ve Pakistan için 1985-2018 dönemi arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile istihdam arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamı arttırma üzerindeki etkisinin yetersiz kaldığını bulmuştur ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları geliştirme politikalarına ek olarak istihdam arttıracak politikalar da izlemeleri gerektiğini önermiştir.

Balcerzak ve Zurek (2011), panel veri analizi kullanarak Polonya için 1995-2009 dönemi arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işgücü piyasaları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasındaki bağımlılığı kanıtlamıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki pozitif etkisi kısa vadelidir. Uzun vadede devam edebilmesi için hükümet politikalarının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmek amacıyla reform yapılması önermektedir.

Habib ve Sarwar (2013), Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi kullanarak Pakistan için 1970-2011 dönemi arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımı, döviz kuru, kişi başına düşen GSYH ve istihdam düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda, kişi başına düşen GSYH ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin işsizlik üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Bayar (2014), ARDL eşbütünleşme testi kullanarak Türkiye için 2000-2013 dönemleri arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, ekonomik büyüme ve ihracattaki artışların işsizliği azaltırken, doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerindeki artışların uzun vadede işsizliği arttırdığını göstermiştir.

Özoğul (2019), panel veri analizi kullanarak AB geçiş ekonomileri için 1995-2017 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile istihdam arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda uzun dönemde bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin var olmadığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdam üzerinde kısa dönemde anlamlı bir ilişkiye sahiptir.

2.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri, ev sahibi ülkenin uluslararası ticarete katılımı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü yabancı firmaların varlığı hem ihracatta hem de ithalatta pozitif yönde bir etki ile ilişkilidir. Yapılan çalışmalar sonucunda, yabancı firmaların ev sahibi firmalara göre daha fazla ihracata eğilimli olduğunun ve ihracatın daha büyük bir kısmından mesul olduğu ortaya konulmuştur. Doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ev sahibi ülke ihracatına katkısı hızlı bir şekilde kendini göstermeyebilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerindeki

artış ilk zamanlarda çoğunlukla ithalat artışına neden olabilmektedir. Bunun sebebi çokuluslu firmaların yeni kurdukları üretim birimleri için daha çok sermaye ihtiyacına gerek duymalarıdır. Ev sahibi ülkedeki tedarikçiler ile iletişim kurmak ve anlaşmak birkaç yıl aldığı için, kuruldukları ilk dönemlerde ev sahibi ülke kaynaklarından yararlanmaya başlamadan önce güvenilirliği yüksek olduğu için ara mallarını ithal olarak temin ederler.

Ev sahibi ülkedeki ithalat hemen artış gösterirken ihracat artışı biraz daha gecikmeli olabilmektedir. Bu durum ise doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin sağlandığı ilk dönemlerde büyük bir ticaret açığına sebep olabilir. Ancak, ödemeler dengesinde cari hesap pozisyonunda meydana gelen ilk bozulmalar sermaye hesabına sağlanan girişlerle dengelenmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımların ödemeler dengesi üzerinde pozitif etkileri şunlardır;

- Yabancı yatırım ile ülkenin sermaye girişinin tek seferlik olmak üzere artması,
- Yabancı firmanın üretime başlaması ile ihracatın pozitif yönde etkilenmesi,
- İthal ikamenin geliştirilmesi neticesinde ithalatın azalması,
- Yabancı firmaların ihracat tecrübesi ve olanaklarının kullanılmasının yanında ev sahibi ülkeye pazarlama kabiliyeti aşılmasında da katkı sağlamaktadır.

Ayrıca yabancı yatırımın yapıldığı ülkeye döviz girişlerinde bir artış meydana gelmesi de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkilerine eklenebilir. Ancak daha sonraları yabancı yatırımcı üretim sonucu elde ettiği karların bir kısmının köken ülkeye aktarması nedeniyle ödemeler dengesi olumsuz etkilenecektir. Bu durumda, ev sahibi ülke hükümetleri sıklıkla yabancı yatırımcı firmaların kar akışlarını sınırlayıcı kararlar alırlar ve ev sahibi ülkede elde edilen karların tekrar yatırımına dönüştürülmesi için yabancı yatırımcı teşvik edilmektedir (Seyidoğlu, 2003).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları genellikle ev sahibi ülke firmalarının ihracata yönelmelerini teşvik etmektedir. Ancak yüksek gümrük engelleri ve kotalar ile muhafaza edilen iç piyasası geniş olan ülkelerde gerçekleşen yatırımlar genelde iç piyasa yanlısı olmakta ve bunun sonucunda ihracat oranları düşük kalmaktadır. Bunun aksine iç piyasa hacmi çok cazip değilse, ülke ekonomik anlamda iyi bütünleşmiş ve işgücünün az maliyetli olması gibi bazı göreceli avantajlar sağlıyorsa bu durumda yüksek ihracat oranı meydana gelebilmektedir. Bunun yanında yabancı firmalar

kendileri ihracat oranlarını yükseltmeseler bile mal ve hizmet çıktısını arttırarak yerli girişimcileri ihracat yapmaya itmekteler ve bu durum çok tercih edilmektedir. Bir taraftan yabancı firmalar için dış pazarlara girmek oldukça zor olması yönünde yabancı ihracatçılar başlangıçta yerli firmalara göre dezavantajlı ve dış piyasaya ihracat yapmalarının maliyetli olması yönünde bir bakış açısı vardır. Yabancı firmalar yerli firmalara göre fazladan nakliye masrafları üstlenmek, tarifelerin altından kalkmak ve ev sahibi ülke vatandaşlarının zevklerine ve düzenlemelerine göre ihracat yapmak zorundadır. Bu durumda sadece ortalamanın üzerinde üretkenliğe ve verimliliğe sahip olan firmalar bu dezavantajların altından kalkabilmekte ve yabancı ülkelere sağlıklı bir şekilde satış yapabilmektedir (Clerides, Lach ve Tybout, 1998). Diğer taraftan ise çokuluslu firmalar, yerel firmalar ile kıyaslandığında göreceli olarak daha fazla avantaja sahiptir. Çünkü çokuluslu firmaların piyasa kabiliyetleri, dış ülke piyasaları ile bağlantıları, teknoloji düzeyleri, bilgi düzeyleri daha gelişmiştir. Gelişmekte olan ülkeler bu avantajlardan yoksundur. Bu sebeple bu ülkeler ihracat oranlarını arttırmak istediklerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları alternatiflerden birini oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ithal ikame sanayiden ihracat yoğun sanayiye dönmesi durumunda da benzer avantajlar söz konusudur. İhraç mal çıktılarının arttırmak arzu ediliyorsa, çokuluslu firmalar serbest piyasa ekonomisi için istenilen bir faktör olabilir. Korumacı politikalara sahip ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artması ev sahibi ülke ekonomisindeki sermaye verimliliği arttırmaktadır. Bunun sonucunda ev sahibi ülkenin ihracatı ve ödemeler dengesi olumlu yönde etkilenecektir. Bunun yanı sıra eğer ev sahibi ülke politikaları çokuluslu firmaların yatırımlarını korumacı bir piyasa türünün olmasını gerektiriyorsa, çokuluslu firmalar gelişmekte olan ülkelerdeki korumacı politikaları desteklemek için istekli olacaklardır.

Yabancı firmanın; teknoloji, tasarım, düzenlemeler ve ihracat becerisinde bir değişiklik olmaksızın mülkiyeti artacaktır. Bu yabancı mülkiyet, bir ana firmanın satış ve üretim kanallarına bağlantı sağladığında gerçekleşir. Dış piyasalara açılabilmek sadece ihracat becerilerinin yüksek olması ile değil, bunun yanında önemli kaynakların da var olmasını önemsediği için yabancı mülkiyet ihracat beklentilerini arttırmaktadır. Bunun yanı sıra bir firmanın dünya çapında üretim ve dağıtım ağında sağlayıcı olması için gerekli bir koşul olarak mülkiyet değişikliği gösterilebilir. Yapılan çalışmalar yabancı sermayeli firmaların yerli firmalar ile kıyaslandığında daha yüksek bir dış

ticarete yönelim hacminin var olduğunu ve ev sahibi ülke ekonomisinin küresel dünya ekonomisi ile bütünleşmesinde nispeten daha fazla bir fayda sağlamak zorunda olduğunu doğrulamaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımının ödemeler dengesi üzerindeki etkisi, yabancı yatırımın niyeti doğrultusunda açıklanabilmektedir. Yabancı yatırım yeşil alan yatırım olarak gerçekleşiyor ise başlangıç olarak ev sahibi ülkeye sağlanan sermaye girişi ile ödemeler dengesi pozitif yönde etkilenmektedir. Yabancı yatırımcı tarafından kurulan fabrikanın üretime başlaması ile birlikte ürettiği mal ve hizmetlerin bir kısmının ihraç edilmesi ya da ithal ikame yoğun bir sanayi de kullanılması ödemeler dengesi üzerinde pozitif bir etki yaratacaktır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı eğer ithal ikame sanayilerinde yoğunlaşırsa, daha önce ithal edilen malların ev sahibi ülkede yabancı firmalar tarafından üretileceği için ithalatı olumsuz etkilemesi beklenmektedir (Hossain, 2008). Diğer yandan, yabancı sermayeli firma ev sahibi ülkede üretimi durdurma kararı alması durumunda bir defaya mahsus olmak üzere ülkeye getirmiş olduğu sermayeyi ülkeden transfer edeceği için ödemler dengesini olumsuz yönde etkileyecektir. Ayrıca, yabancı yatırımcının üretim için ara malı ya da hammadde ithal etmesi ödemeler dengesini negatif yönde etkileyecektir. Bunun yanı sıra yabancı yatırımcının üretim sonrasında elde ettiği karları yurtdışına aktarması ve yabancı kaynaklara yapılan ödemelerin ev sahibi ülkeden döviz cinsinden yapılması da ödemeler dengesini negatif yönde etkileyecektir (Arıkan, 2006).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ödemeler dengesi üzerinde gerçekleştirdiği bu olumlu ve olumsuz etkiler doğrudan ve dolaylı etkiler olarak sınıflandırılmaktadır. Doğrudan etkiler, döviz girişleri olarak yapılan yabancı sermaye yatırımının değeri ve yatırımın ithal ikame yoğun sanayi de yapılıp yapılmadığı, döviz çıkışları için ise, firmanın üretime başlayabilmesi için ihtiyaç duyduğu ara mal ve hammadde ithalatı, kar ve lisans ücreti gibi yatırım kazancı transferlerini içermektedir. Dolaylı etkiler ise kendilerini daha çok belirli bir zaman sonra çeşitli ekonomik değişkenler ile göstermektedir. Ekonomik büyüme kanalıyla örneklendirecek olursak, yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratması durumunda marjinal ithalat eğilimi ile ilgili olarak ithalat düzeyinde bir artış gözlemlenecektir (Aytekin, 2019).

Kısa dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ödemeler dengesinde bir açığa sebep olabilecektir. Bunun sebebi ev sahibi ülke ekonomilerinin mobilitesinin yetersiz olmasıdır. Ev sahibi ülke ekonomisi yabancı firmanın ihtiyaç duyduğu döviz harcamalarının karşılayabilmek için ihracat yapabilmek amacıyla iç piyasa üretimden dış piyasa üretimine veya ithal ikamesine hemen kayamaz. Kısa vadede yabancı firmanın çalışmaları sebebiyle mal ve hizmet ithalatında bir artış meydana gelebilir. Bu durumda ödemeler dengesi açık yaratmaktadır. Bunun sebebi ise yatırım alan ülkenin yapısal katılığın var olması ve katılığın ödemeler dengesine uyumu engellemesidir. Ülkelerin kısa vadeli ödemeler dengesi bozukluklarının önem taşıması sonucu çoğunlukla yatırımların kısa vadeli etkilerine yoğunlaşmaktadır. Kısa dönemde ödemeler dengesi açısından karların en yüksek olmasını amaçlayan teşvik uygulamasında ise uzun vadede yabancı yatırımların tüketim ve sanayi de meydana getireceği olumsuz etkiler göz ardı edilebilmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımının ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkileri bir tarafa olumlu etkilerinin istikrarlı bir şekilde devam edebilmesi için ev sahibi ülkenin yabancı yatırımlarının uzun vadede döviz sağlayıcı özellikleri sağlamlaştırması gerekmektedir. Bunun aksine eğer yabancı sermaye yatırımı ihracata yönelemez ve ithalat ürünlerine bağlı kalması durumunda ve ithalat oranının kazanılan sermayeye aşması durumunda ödemeler dengesi olumsuz etkilenecektir. Ödemeler dengesinin negatif etkilenme durumlarının en az düzeye çekilebilmesi amacıyla ev sahibi ülkeler yabancı firmaların elde ettikleri kazançları çeşitli yatırım araçlarına aktarmasını teşvik etmek gibi bazı önlemler alabilir (Batmaz ve Tunca, 2005). Bu alanda yapılan bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Bosworth, Collins ve Reinhart, (1999), regresyon veri analizi kullanarak 58 gelişmekte olan ülke için 1978-1995 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ödemeler dengesi ilişkisini araştırmıştır. Çalışma bulguları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ödemeler dengesi arasında olumlu bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Sahoo, Babu ve Dash (2016), panel veri analizi kullanarak 23 Asya ülkesi için 1998-2013 dönemlerinde küreselleşme, kurumsal kalite, doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve cari hesap arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda, kurumsal reformların daha fazla yabancı yatırımı teşvik ettiği ancak bu yabancı yatırımlar ithalatın ve iç ekonomideki yatırım talebinin artmasına sebep olduğu için cari hesabın bozulmasına yol açabileceği ortaya koymuştur.

Gümüşoğlu ve Alçın (2019), panel veri analizi kullanarak Türkiye için 1998-2015 dönemin de kısa vadeli sermaye akımlarının ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının cari işlemler açığı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, sermaye akımları ile cari işlemler açığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken, sermaye akımları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında negatif ve önemsiz bir ilişki tespit etmiştir.

2.2.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Teknoloji Ve Yönetim Bilgisi Üzerine Etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının en önemli katkılarından biri gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere sağladığı teknoloji transferidir. Bu teknoloji transferleri ülkeye iki şekilde sağlanmaktadır. İlki, fiziksel teknoloji ve ikincisi, yönetsel teknolojidir. Fiziksel teknoloji, birçok farklı girdinin bir araya gelerek bunların mala dönüştürülmesinde kullanılan bilgi toplamı olarak ifade edebilecek olduğumuz teknoloji türüdür. Bu tür teknoloji üretim faaliyetlerinde büyük öneme sahiptir. Bir ülke ekonomisi içerisinde sermaye stokunda herhangi bir değişiklik olmama durumunda bile teknoloji düzeyindeki gelişme ile üretim ve verimlilik artışı sağlanabilir. Gelişmiş ülkelerle arasında var olan teknoloji uçurumunu kapatıcı ve yabancı yatırımın verimliliğini artırıcı özelliğe sahip olan yeni fiziksel teknolojiler, ülke ekonomilerine olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Yönetsel teknoloji ise, işletmecilik, yönetim alanında teknik bilgiler, know-how yani işletme teknolojisi olan teknolojidir. Bu tür teknoloji ülkenin üretkenliğine, verimliliğine ve pazarlamasına önemli avantajlar sağlayacaktır. Yabancı yatırımcılar ülkeye know-how da getirerek yatırımların etkin bir şekilde kullanılmasına katkı sağlayacaktır (Çetinkaya, 2004).

Bu transfer finansal yatırım veya mal ve hizmet alımı aracılığıyla elde edilemeyecek kazançlardır. Ev sahibi ülkeler çokuluslu firmaların sahip olduğu değerli teknolojik bilgiyi; taklit etme, geriye mühendislik, işgücü akışı, dikey bağlantılar gibi farklı kanallar yoluyla benimseyebilir. Çokuluslu firmaların sunduğu bu maddi olmayan unsurların yabancı firmalardan yerel firmalara farkında olmadan aynı piyasa içerisinde üretim yapmalarından kaynaklı olarak yayılmasına, doğrudan yabancı sermaye yatırımı kaynaklı teknoloji yayılımı adı verilmektedir (Borensztein, Gregorio ve Lee, 1998; Sönmez, 2012). Teknoloji yayılımı, transfer edilen teknolojinin yabancı firmadan yerel firmaya dolaylı olarak aktarılmasıdır. Bu teknoloji yayılımlarının yerel firmaya rekabet, bağlantı ve işgücü akışı gibi üç farklı kanaldan gerçekleşeceği tahmin

edilmektedir (Tian, 2007). Çokuluslu firmalar tarafından sunulan yeni teknolojilerin varlığı, bu teknolojileri alan firmaların araştırma ve geliştirme maliyetlerinde bir azalmaya yol açmaktadır. Bu maliyetlerin azalması ile birlikte firmaların daha rekabetçi olmaları sağlanacaktır (Berthelemy ve Demurger, 2000). Yeni teknoloji, araştırma ve geliştirmeye aynı zamanda yatırımcı sahibine avantaj sağlamaktadır. Bazı teknoloji türünün sahipleri teknolojiyi satın alma, lisanslama ve dolaysız olarak üretimde kullanma seçeneklerine sahiptir. Teknoloji satma seçeneği araştırma ve geliştirme yapan büyük firmalar için söz konusu değildir, bu seçenek tek başına bir şahıs için uygun olabilir. Lisanslama seçeneği, ev sahibi ülkedeki firmalara uygun bir transfer şekli olarak kabul edilmektedir. Ancak sahiplerinin ticari sırlar, patentler ve ticari marka hakları üzerinde söz sahibi olma ihtiyacı nedeniyle kısıtlı olabilmektedir. Lisanslama sebebi dış etken olarak yerel ülke tarafından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yasaklanmasını ve iç etken olarak batık maliyetin olması, bir üründen geri dönüş alma arzusunu içerebilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı herhangi bir sebeple gerçekleşmezse teknoloji transferi bir teknik yardım anlaşması ile gerçekleşebilir (Moosa, 2002).

Teknoloji transferleri, çokuluslu firmaların ev sahibi ülkedeki tedarikçilerine, kendilerini teslim ettikleri ürünleri geliştirmek için gönüllü olarak yapılır (Rodriguez-Clare, 1996). Bu transfer edilen yeni teknolojiler, üretim kalitesini ve çokuluslu firmaların satın alımlarının ürün miktarını arttırmak amacıyla sağlanan teknik yardım, eğitim ve diğer bilgiler şeklinde aktarılmaktadır (OECD, 2002). Çokuluslu firmaların genel olarak ev sahibi ülke tedarikçilerine hammadde ve ara mal satın almalarında ve hatta üretim tesislerinin iyileştirilmesinde yardım sağladıklarını belirtmektedir (Blomström ve Kokko, 1998).

Teknolojik yayılma, gelişmekte olan ülkelerin öğrenme süreci olarak değerlendirilmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımının yoğunluğu ile ev sahibi ülke ekonomisinin küresel çapta performansı arasındaki bağlantıyı teknolojik yayılmanın sağlayabileceği düşünülmektedir. Gelişmekte olan ülkenin yerel firmaları, doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile çeşitli yollar kullanarak ve iletişime geçerek öğrenme şanslarını yükseltmeye çalışmaktadır. Kazanılan teknolojik bilgilerin küresel çaptaki çalışmalarda olumlu sonuçlar doğuracağı beklenmektedir. Yatırımcı ülkede yoğun doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına denk gelerek verimliliklerine ve yenilikçiliklerine olumlu yönde katkı sağlayan yani pozitif yayılma etkisi yaşayan

firmaların küresel çalışmalarında daha kuvvetli bir şekilde yapabileceği savunulmaktadır (Buckley, Clegg ve Wang, 2002).

Çokuluslu firmalar çoğunlukla teknolojik açıdan daha çok gelişmiş firmalar olarak kabul edilmektedir. Çokuluslu firmalar, araştırma ve geliştirme amacıyla gerçekleştirilen kısmen tüm küresel harcamadan sorumludur. Bunun yanı sıra çokuluslu firmalar küresel çapta farklı yerlerdeki varlığından dolayı önemli bir teknoloji dağılım kaynağı olarak görülmektedir (Moura ve Forte, 2013). Teknoloji; ekonomik gelişim, sermaye birikimi, dış ticaret ve sosyal ilişkilerin organizasyonunda ve üretim ile ilgili değişikliklerde bile önemli bir rol oynamaktadır. OECD, çokuluslu firmaların doğrudan yabancı sermaye yatırım ile aktardığı teknolojinin özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemini dikkate alarak yönergeler yayınlamıştır. Bunlardan ilki, üretim çalışmalarının ev sahibi ülkelerin teknoloji tasarıyla bir bütünlük içinde hareket etmesini sağlamasıdır. İkincisi, teknolojinin aktarılmasında ve ev sahibi ülkeye hemen yayılmasına fırsat tanıyan uygulamasının kabul edilmesidir. Teknoloji yayılımı, gelişmiş teknolojiye sahip çıktılarının ithalatı, yabancı teknolojinin benimsenmesi ve küresel çapta bir çalışma aracılığıyla emek sermayesinin de elde edilmesiyle çeşitli kanallar ile gerçekleşebilir. Yayılma için önerilen çeşitli kanallar şu şekildedir; çokuluslu firmalardan ev sahibi ülke firmalarına işgücü değişimi, tedarikçilere ve müşterilere teknik yardım ve destek ayrıca teknoloji seçimi, ihracat davranışı ve yönetici uygulamaları gibi konularda ev sahibi ülke firmaları üzerinde etkileri mevcuttur. Üçüncüsü, teknoloji ile ilgili faaliyetlerde yerel piyasa gereksinimlerini karşılamasıdır. Dördüncü, makul şartlarda ve durumlarda lisans teknolojisi sağlamasıdır. Beşinci ve son yönerge ise, yerel eğitim kurumları ve araştırma endüstrileri ile ilişkiler geliştirmesidir. Ancak, çokuluslu firmaların uygulamalarında bu yönergeler ile uyumlu olup olmadığı konusu tartışmalıdır (Moosa, 2002). Bir ülkenin teknolojik gelişmişlik düzeyi ülkenin büyüme hızıyla da ilgilidir. Gelişmekte olan ülkelerdeki çokuluslu firmaların aktardığı gelişmiş teknoloji seviyesi ile ekonomik büyüme hızı da canlanmaktadır (Borensztein, Gregorio ve Lee, 1998). Ekonomik kalkınmanın veya büyümenin gerçekleşebilmesi için gelişmekte olan ülkeler teknolojik transfere ve teknolojik bilgi transferine muhtaçtır (Caves, 1974). Ancak bu ihtiyaç duyulan teknoloji ve teknolojik bilgi düzeyine bu ülkelerin kendi başlarına ulaşmaları oldukça zordur. Bu sebeple çokuluslu firmaların sahip olduğu teknoloji ve yönetsel bilginin doğrudan yabancı sermaye yatırımları aracılığıyla

gelişmekte olan ülkelere transfer edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını cezbedebilmek için hükümetler dış ticaret politikalarını düzenlemeye ve yabancı yatırımlar lehine kanunlar tasarlamaya başlamıştır (Devlet Planlama Teşkilatı[DPT], 2000). Ekonomik büyümeyi arttırmanın en baskın yolunun doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile sağlanan teknoloji transferlerinin olduğu görülmektedir. Çünkü çokuluslu firmalar tarafından teknoloji ve bilgilerin transferi yerel firmaların verimliliğinin ve üretkenliğinin artmasına da neden olacaktır (Hermes ve Lensink, 2003).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımını gerçekleştiren firmaya ve kaynak ülkeye gerçekleşen yabancı teknoloji faydalarının hiç şüphesiz önemli olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, ev sahibi ülkeye gerçekleşen yabancı teknolojinin faydaları bazı durumlarda çok açık olmayabilir ve göz ardı edilebilir ve hatta bazen olumsuz etkilere de yol açabilir. Bu durum genellikle ev sahibi ülkenin yabancı teknolojiyi düzgün bir şekilde benimsememesinden kaynaklanıyor olabilir. Teknoloji başlangıç olarak belirli bir üretim ortamına uyacak şekilde tasarlanmış olduğu varsayılabilir ancak belirli bir zaman sonra farklı üretim ortamlarında önemsiz bir şekilde gelişigüzel olarak kullanılmaktadır ve sonuç olarak bu durum ev sahibi ülkenin çıkarlarına ters düşmektedir. Teknoloji istihdam cephesini de olumsuz yönde etkileyebilir. Eski işgücü becerileri teknoloji ile karşılanabilir ve bu teknoloji mevcut endüstrideki işgücünü olumsuz yönde etkileyecektir. İşgücü piyasasının tekrar eğitilmesi gibi bir durum ortaya çıkabilir. Teknoloji ev sahibi ülkedeki faktör desteği ile bağlantılı olarak sermaye yoğun endüstride gerçekleşirse aktarılan teknoloji şu sonuçları doğuracaktır. Birincisi istihdamı olumsuz yönde etkileyecektir. İkincisi, gelir eşitsizliğini bozucu bir etki yaratacaktır. Üçüncüsü, diğer firmalar tarafından kullanılan teknoloji üzerindeki etkiler çarpıtılacaktır. Dördüncüsü ise, çok gelişmiş ve farklılaşmış ürünlere doğru üretimde bir sapma meydana gelecektir. Ayrıca modern teknoloji düzeyinin büyük bir bölümü gelişmekte olan ülkelere uyum sağlayamayacaktır (Winters, 1991). Gelişmekte olan ülkelerdeki teknolojinin uygunluğunu ihmal etsek bile, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teknoloji transferinde üstlendiği rolün bazı nedenlerden dolayı kısıtlı olacağını ileri sürmektedir. Bu nedenlerde ilki, çokuluslu firmaların yanı sıra daha başka çeşitli teknoloji kaynakları mevcuttur. İkincisi, çokuluslu firmaların teknolojiyi aktarmadaki göreceli önemi teknolojinin ticaret amaçlı kullanılması da dâhil olmak üzere birçok faktöre bağlıdır. Üçüncüsü, doğrudan

yabancı sermaye yatırımı çokuluslu bir firmadan teknoloji transfer etmenin tek yolu olmayabilir. Dördüncü ve sonuncusu, teknoloji transferleri için kabul edilen fiyat transfer düzenlemesine ve tarafların pazarlık kabiliyetlerine bağlıdır. Bu noktada gelişmekte olan ev sahibi ülkelerin pazarlık güçlerinin çokuluslu firmalara göre daha düşük olduğuna dair birçok görüş bulunmaktadır (Lall ve Streeten, 1977).

Teknoloji transferi olumlu etkilerin yanı sıra olumsuz etkiler de meydana getirebilir. Ev sahibi ülke çokuluslu firmalar tarafından ve gelişmiş ülkeler tarafından sunulan gelişmiş teknolojilere bağımlı hale gelebilir. Bu sebeple ev sahibi ülke firmalarının yeni teknoloji üretimine olan merakı ve ilgisi azalmaktadır (Vissak ve Roolaht, 2005). Çokuluslu firmalar yerel firmalar ile kıyaslandığında teknolojik bir avantaj sağlamak amacıyla ev sahibi ülkenin teknoloji alanında yapılan çalışmalarına olumsuz bir tepki verebilir. Aynı zamanda çokuluslu şirketlerin yatırım yapılan ülkeye yalnızca uygunsuz teknoloji aktardığı da söylenebilir. Bu koşullarda ev sahibi ülkenin çokuluslu firmaların getirdiği teknolojiye bağımlılığı devam edecektir (Sen, 1998). Bu nedenle teknoloji transferlerinin meyveleri hiçbir şekilde kesin değildir veya zevk alınamayacak kadar tatsız olması mümkündür. İlgili literatür tarandığında bu alanda yapılan çalışmalar bazı farklı sonuçlar doğurmaktadır. Sonuçlar arasındaki fark, gelişmekte olan ülkelerin çeşitli ekonomik ve teknolojik faktörlerden etkilendiği için yabancı teknolojiden yararlanma yeteneklerinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği yönündedir.

Sinani ve Meyer (2004), panel veri analizi kullanarak Estonya için 1995-1999 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımından kaynaklanan teknoloji transferlerinin yayılma üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, yayılmaların boyutunun hem gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hem de alıcı yerel firmanın özelliklerine göre değişeceği ve yayılmanın büyüklüğünün vekil olarak kullanılan yabancı mevcudiyetinin ölçüsüne bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, devlete ait ve yabancı firmalar teknoloji transferlerinin yayılmasından yararlanırken, içeriden öğrenen firmaların güçlü olumsuz yayılmalara maruz kaldığı bulmuştur.

Köprücü (2017), panel eşbütünleşme ve granger nedensellik analizi kullanarak Türkiye için 1981-2013 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ile ev sahibi ülkede teknolojik yayılma etkisini

incelemiştir. Çalışma sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının pozitif teknolojik yayılma etkisine sahip olduğu ortaya koymuştur.

Gökmen ve Türen (2013), panel eşbütünleşme analizi kullanarak 15 Avrupa Birliği ülkesi için 1995-2010 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile teknolojik ilerleme arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Çalışma sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teknolojik ilerlemeyi olumlu yönde desteklediği ortaya koymuştur.

2.2.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Vergi Gelirleri Üzerine Etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin etkilediği bir diğer unsur vergi gelirleridir. Dünya ekonomisinde serbest piyasa ekonomisine geçişin yaygınlaşmasıyla birlikte uluslararası vergilendirme konusu, doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve uluslararası çalışmalar bakımından daha önemli hale gelmiştir. Hükümetlerin uyguladıkları vergi politikaları, vergi gelirlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Vergi gelirlerinin belirlenmesinde hükümet aracılığıyla sağlanan vergi teşvikleri, vergi cennetleri, vergi tatili, vergi indirimleri vb. alanlarının da etkisi oldukça önemlidir (Tanzi ve Zee, 2000). Ülkeler farklı vergi politikalarına sahiptir. Ülkelerin uyguladıkları vergi indirimleri, çifte vergilendirmeyi engellemek amacıyla yapılan anlaşmalar, uluslararası vergi rekabetinin ortaya çıkışı gibi bir takım unsurlar uluslararası vergilendirmenin önemini göstermektedir (Hines ve Summers, 2009).

Hükümetin ekonomik, sosyal ve diğer işlevlerini yerine getirebilmek amacıyla kullandığı en temel faktör vergi gelirleridir. Vergi gelirleri, ülkelerin mali sisteminin ayakta durmasını sağlayan finansman kaynaklarının en önemlisidir. Özellikle serbest piyasa ekonomisinde olan ülkelerde vergi gelirlerinin toplam hükümet kazancı içindeki oranı fazlasıyla yüksektir. Bu oran yaklaşık olarak %50 ile %90 arasında değişiklik göstermektedir. Bunun bir istisnası olarak doğal kaynak bakımından gelişmiş olan ülkelerin vergi gelirlerine olan bağımlılığı oldukça düşüktür, bu ülkelerdeki vergi gelirinin toplam gelir içindeki payı %10'un altında kalmaktadır. Hükümetin piyasada daha fazla aktif rol oynamaya başlamasıyla birlikte yaptığı harcama oranında da bir artış meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra artan bu harcamalarının finansmanın sağlanması amacıyla finansman için ana kaynak olan vergi gelirlerinin de arttırılması gerekmektedir. Kamu harcamalarının finansmanı ana kaynak olarak vergi gelirleri ile sağlanmasının yanında günümüzde vergi gelirleri

hükümetin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesi için de önemli bir faktör haline dönüşmüştür (Öztürk, 2016).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çeşitli kanallar üzerinde ülke ekonomisine etkileri bulunmaktadır. Bu kanallar arasından özellikle ekonomik büyüme ve finansal alanda istihdam yaratma durumuyla toplam vergi gelirleri üzerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bir etkisi söz konusu olmaktadır. Ekonomik büyüme ve finansal alanda ilerleme kaydedilmesi açısından önemli etkileri bulunan yabancı sermaye yatırımları istihdam oranının yükselmesine katkı sağlayarak dolaylı olarak vergi gelirlerini de olumlu yönde etkileyebilir. Ülkeler bazen yabancı yatırımcıların kendi ülkelerine yatırım yapmaları amacıyla özel mevzuatlar yürürlüğe koymaktadır. Bu durumda yerli firmalar ile yabancı firmalara sağlanan haklar eşit olmamakta ve yabancı yatırımcıya daha elverişli şartlar sağlanmaktadır. Ancak bu ülkeler de vergi politikalarının farklı olması sebebiyle vergi gelirleri olumsuz yönde de etkilenebilir. Bu uygulamada hükümetler yerli firmalar için öngörmedikleri vergi politikalarını doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını kendi ülkelerine çekmek amacıyla vergiler aracılığıyla yabancı yatırımcıya daha cazip şartlar sunmaktadır. Vergiler kanalıyla yabancı yatırımcının yatırım kararını etkilemede hükümetlerin kullandıkları yollara; kurumsal vergi oranlarını düşürmesi, vergi teşvikleri sağlaması, gelir transferinde imtiyaz tanınması örnek olarak gösterilebilir. Bu durumda özellikle kurumlar vergisinde ortaya konan indirimler ile yabancı yatırımcıya sağlanan belirli bir süre için vergi almama imtiyazları ayrıca bunun yanında bazı yasal imtiyazlar ev sahibi ülkenin vergi gelirlerini olumsuz yönde etkileyecektir. Buna bağlı olarak yabancı sermaye yatırımı girişlerindeki artışın vergi gelirleri üzerindeki net etkisi tam olarak bilinmemektedir.

Ülkelerin yabancı yatırımcı için uyguladıkları vergi imtiyazları, vergi indirimleri ve vergi teşviklerinin vergi gelirleri üzerinde ne şekilde bir etkisi olduğuna daha çok bu uygulamalar yapıldıktan sonra ortaya çıkan doğrudan yabancı sermaye yatırımları belirlemektedir. Net etkinin bilinmesi mümkün olmamakla birlikte etkiler hakkında yorum yapılabilir. Eğer bir ülke yabancı yatırımcıya bahsedilen vergi imtiyazlarını sağlaması durumunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir artış meydana geliyorsa, vergi imtiyazları yüzünden kaybedilen toplam vergi geliri ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı artışındaki oransal ilişkiye bağlı olarak toplam vergi gelirlerinde bir artış sağlayabilir. Bunun tam tersi olarak eğer yabancı yatırımcıya

sağlanan vergi imtiyazlarına rağmen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir artış gerçekleşmiyorsa bu durumda ülkenin toplam vergi gelirinde bir azalma meydana gelecektir. Bunun sebebi vergi imtiyazlarından bağımsız olarak yatırım yapma meylinde olan yabancı yatırımcılardan elde edilecek olan vergi gelirlerinin azalmış olmasıdır. Literatürde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekebilmek için vergilerin diğer tüm faktörler arasındaki payı düşüktür, yani doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekebilmek için vergiler öncelikli değildir ve diğer faktörlerin tamamlayıcısı niteliğindedir (UNCTAD, 1998). Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin vergi gelirleri üzerindeki etkisi ülkeler için farklılık göstermektedir. Bunun sebebini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- -Ev sahibi ülkenin uyguladığı vergi politikaları
- -Ev sahibi ülkenin vergi harcamaları
- -Firmaların ürettiği ürünlerin ve hizmetlerin piyasada oluşan fiyatları
- -Ev sahibi ülkedeki mükelleflerin sayısı
- -Ev sahibi ülkedeki yabancı yatırımların yoğunlaştığı sektörün karlılık ve verimlilik durumu

Buradaki başlıca ana sebepler içerisinde net bir şekilde bir tek verimlilik ve karlılık durumunu vergi gelirlerini olumlu yönde etkileyeceğini söylemek mümkündür. Bunun dışında vergi harcamalarına bakıldığında vergi gelirleri, muafiyet ve istisnalara çok duyarlı ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına için yapılan vergi harcamalarının artması durumunda vergi gelirleri de artacaktır. Bunun tam aksi olarak eğer vergi gelirleri muafiyet ve istisnalara karşı duyarlı değilse doğrudan yabancı sermaye yatırımı için yapılan vergi harcamalarının artması durumunda vergi gelirleri azalacaktır. Vergi mükellef sayısının artması vergi gelirleri üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir ancak sürekli aynı düzeyde bir pozitif etki söz konusu değildir. Bunun dışında son olarak vergi oranları ve firmaların elde ettikleri çıktı ile hizmetlerin piyasa fiyatlarının vergi geliri üzerindeki etkisi belli bir noktaya kadar pozitif sonrasında negatif olarak devam edebilir (Sarısöy ve Koç, 2010).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişlerinin vergi gelirleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara bakıldığında doğrudan yabancı sermaye yatırımı

girişlerinin vergi gelirlerini arttırdığı yönünde birçok kanıt bulunmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların bazıları aşağıda verilmiştir.

Gropp ve Kostial (2000), panel veri analizi kullanarak 19 OECD ülkesi doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile kurumlar vergisi arasında zayıf bir bağlantı olduğu ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin toplam vergi gelirlerini pozitif ve güçlü bir şekilde etkilediği sonucuna varmıştır.

Sarısoy ve Koç (2010), panel regresyon yöntemi kullanarak 21 OECD ülkesi için 1981-2008 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kurumlar vergisi gelirleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkeye geldikten birkaç yıl sonra kurumlar vergisi üzerindeki etkisini göstermekte ve olumlu yönde etkilemektedir. Seçilen ülke grubu içerisinde kurumlar vergisi gelirinin en yüksek olduğu ülke Norveç, en düşük olduğu ülkenin ise Türkiye olduğunu ortaya koymuştur.

Mahmood ve Chaudhary (2013), ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak Pakistan için 1972-2010 dönemleri arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının vergi gelirleri üzerindeki etkisi incelemiştir. Çalışma sonucunda, kısa ve uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile istihdam edilen kişi başına düşen milli gelirin vergi gelirleri üzerinde pozitif ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu sonucuna varmıştır.

Odabaş (2016), Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testini kullanarak Avrupa Birliği'nin seçilmiş 7 geçiş ekonomisi (Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Slovenya) için 1996-2012 dönemleri arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile vergi gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin vergi gelirleri üzerinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Jeza, Hasen ve Ramakrishna (2016), ARDL sınır testi kullanarak Etiyopya için 1974-2014 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda, kısa ve uzun dönem için hem ekonomik büyümenin hem de doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerindeki artışların vergi gelirleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır.

Bunun yanında Etiyopya için vergi teşviklerinin tekrar gözden geçirilmesi ve vergi gelirlerini arttırıcı yönde geliştirilmesi tavsiye etmiştir.

Bayar ve Öztürk (2018), panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi kullanarak 33 OECD ülkesi için 1995-2014 dönemleri arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin ekonomik büyüme ve toplam vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma bulguları, doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik büyüme ve toplam vergi gelirleri arasında ortak bir ilişkinin var olduğunu ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinden toplam vergi gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini ortaya koymuştur.

2.2.6. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Uluslararası Ticaret Üzerine Etkisi

Çeşitli ticaret uygulamalarının verimlilik ve üretkenlik üzerindeki etkisi yıllardır süren bir tartışma konusudur. Küresel ekonominin getirdiği şartlar doğrultusunda daha hızlı büyüme ve ekonomik kalkınma yolunda gerekli adımların atılabilmesi için ticaretin serbestleştirilmesi gerekmektedir. IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenen gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ekonomik reform programları ülkelerin dışa dönük eğilimlerini arttırmalarını desteklemektedir. Ticaretin serbestleştirilmesi üzerine temel husus dışa dönük eğilimin kaynak tahsisini ve üretken verimliliğini arttırmasıdır. Ticaretin serbestleştirilmesi, piyasada göreceli avantaja sahip olduğu sektörlerdeki ticareti destekler ve yurt dışında rekabet etmek kişisel firmaların piyasa gücünü azaltır. Sonuç olarak daha yüksek verimlilik ile maliyetleri dengelemeye çalışır. Ayrıca, yerli piyasanın ölçek ekonomilerinin sömürülmesine izin vermeyecek kadar küçük olduğu endüstrilerde özellikle dikkat edilmesi gereken ihracatı teşvik etmektir. Ancak ticaret politikasının endüstriyel verimlilik ve üretkenlik üzerindeki etkilerine yönelik yapılan çalışmalar hala netlik kazanmamıştır. Ticaret politikalarının endüstriler üzerindeki etkisinin yanı sıra doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri, bu yatırımların niteliği de etkilemektedir. Ticaret politikaları uygulanırken ihracatı teşvik eden bir ticaret stratejisinin, ithalat ikamesi stratejisinden daha fazla miktarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişi sağlayacağı ve bu kaynakların daha üretken ve verimli bir şekilde kullanılacağını göstermiştir. Ticaret serbestleşmesi, ev sahibi ülkenin göreceli avantajlara sahip olduğu alanlarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı teşvik ettiğinden ve bu yatırımların görece bozulmalardan uzak bir ortamda çalışmasına izin verdiği için yatırım kaynakları daha verimli

kullanılmalıdır. Ticaret politikalarının ihracatı teşvik eden yönde politikalar olması doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye daha çok çekmektedir ve bu yatırımların ekonomik büyüme üzerinde ithal ikame ekonomilerine yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımından daha önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ticaret politikası ortamının özellikle gelişmekte olan ülkelerde yabancı yatırım tasarılarının teknolojik özellikleri üzerinde bir miktar etkisi olması beklenmektedir. Serbest ticaret sistemine çok uyum sağlayamayan gelişmekte olan ülke ekonomilerine giriş sağlayan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyük bir kısmı, genellikle ekonomik durumu daha iyi ülkelere yapılan gelişmiş ürünlerin yerini almaktadır. Bu nedenle çokuluslu firmalar tarafında ithal ikame piyasalarında kullanılan üretim teknoloji düzeyleri yerel firmalar tarafından kullanılanlar ile karşılaştırıldığında genellikle sermaye ve beceri yoğunluğuna sahiptir. Ancak, çokuluslu firmalar dışa dönük ekonomilere yatırım yaptığı ev sahibi ülke ekonomisi ile daha uyumlu bir teknoloji düzeyi kullanılması beklenir. İhracata dayalı olsun ya da olmasın çokuluslu firmalar dünya ekonomisinde zorlu bir rekabete maruz kalmaktadırlar. Bu sebeple ev sahibi ülkenin göreceli avantajlarından ve yerel kaynak ve ucuz işgücü gibi daha çok üretim faktörlerinden yararlanan üretim teknolojilerini kullanma eğilimindedir (Kokko, Zejan ve Tansini, 2001).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, uluslararası ticaret üzerindeki etkilerine üç farklı açıdan bakmak mümkündür. Bunlardan ilki yatırımcı ülke, ikincisi ev sahibi ülke, üçüncüsü diğer ülkelerdir. İlk olarak yatırımcı ülke açısından bakıldığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımı, özellikle nihai mallar olarak dış piyasalarda yerel satışlarla değiştirildiğinde, ihracatın yerini alacak gibi görünmektedir. Bu durum köken ülkenin iç endüstrisine, üretimine ve istihdamına zarar verebilir. Buna karşı olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve uluslararası ticaret birbirinin tamamlayıcısı olarak görülebilir. Bunun sebebi yurtdışına yatırım yapmak; dış piyasada daha fazla rekabet gücüne, daha fazla girdi miktarına ve tamamlayıcı nihai ürün ticaretine yol açmasıdır. Böyle bir ilişki köken ülkenin ihracatına ve dolayısıyla endüstrisine faydalı olacaktır. İkincisi yatırım alan ülke için, doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile uluslararası ticaret arasındaki ilişki köken yatırım yapan ülkeye paralel olarak etkilenmektedir. Yabancı girişimcilerin yerel satışları ve yerel tedarikleri köken ülkeden yapılan ithalatın yerine cari hesabı, yerli üretimi ve istihdamı arttırmaktadır. Bunun yanı sıra doğrudan yabancı sermaye

yatırımı girişleri girdilerin ithaline yol açıyorsa, bu durum ev sahibi ülkenin cari hesabının olumsuz olarak etkilenmesine neden olacaktır. Üçüncüsü ise diğer ülkelerle olan ilişkisi yabancı yatırımla ilgili ticaretin niteliğinin belirlenmesinde rol oynayabilir. Diğer ülke gruplarında yer alan bazı ülkeler ev sahibi ülke ortaklarına ara mal sağladıkça diğer ülkedeki ortak olmayan firmalar ev sahibi ülkenin doğrudan yabancı sermaye yatırımından faydalanmaya başlar veya ev sahibi ülke üçüncü ülkelere yapılan ihracatı arttırır ve ana ortakların bu pazara yaptıkları daha önceki ihracatlarını dengeler. Net olarak, köken ülkeden yapılan ihracatlar var olan ihracatlarını yerel satışların bir kısmının ikame edilmesini telafi etmekten daha fazla olabilir. Yatırım alan ülkenin yatırım yapan ülkeye karşı başlattığı ikili ticaret açığı ortaya çıkabilir. Bu durumda ticaret açıklarının bir kısmı ya da tamamı diğer ülkeler karşısında teşvik edilen bir fazlalıkla dengelenebilir. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının uluslararası ticaret üzerindeki doğrudan olmayan etkileri dikkate alınmalıdır. Eğer doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının verimlilik üzerinde pozitif bir etkisi söz konusu ise, yatırımcı firmanın pazar payında hem yurtiçinde hem de ev sahibi ülkelerin yararına genel bir genişleme olmalı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ticaret arasında genel bir tamamlayıcı iddiası kuvvetlendirilmelidir. Hangi sektörde olursa olsun doğrudan yabancı sermaye yatırımları potansiyel olarak ticaret üzerinde büyük tamamlayıcı etkilere maruz kalmaktadır. Örneğin perakende sektörüne yapılan bir yatırım, imalatçı ihracatının artmasına neden olabilirken, yurtdışında üretim bireysel firma düzeyinde önceki veya potansiyel ihracatın yerini alabilir (OECD, 1999).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının uluslararası ticaret üzerindeki etkilerinin kısmen uluslararası ticari çalışmaların organizasyonuna bağlı olması mümkündür (Caves, 1982). Dikey entegrasyonlarda çeşitli bölümler kendi aralarında birbirlerini tamamladıkları için uzlaşmayı içerir ve ara girdiler için firma içi ticareti gerektirir. Yani operasyonlar birbirleri ile ticaret yapan kısmen az sayıda büyük tesiste yoğunlaşmaktadır. Serbest ticaret piyasası, üretimin farklı aşamalarındaki çeşitli teknolojiler, üretim faktörleri fiyatlarındaki değişim, ölçek ekonomileri bu tarz bir organizasyonu desteklemektedir. Yatay entegrasyonlarda ise, işlemlerin ana firmanın işlemlerine benzediği anlamına gelmektedir. Yabancı üretim, yerel pazarlara olan yakınlık ihtiyacı sebebi ile desteklenmektedir ve daha az ihracat umulmaktadır. Bu durumda bir satış ortağının satışları ara girdilerin ana ihracatında belirli bir artış

olmadan ana firmanın ihracatıyla rekabet eder. Fakat bağılı kuruluş firmanın ürettiği ürünlerin yalnızca bir kısmını üretiyorsa, tamamlayıcı nihai mal ithalatı dağıtım kapsamındaki ekonomilerden yararlanabilir. Bu temelde ithalat ve ihracatın büyüklüğü ve yapısı bakımından bireysel bağılı kuruluşların ticari davranışlarındaki farklılıkları mümkündür (Andersson ve Fredriksson, 2005). Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve ticaret geleneksel bağlamda alternatif stratejiler olarak adlandırılmaktadır. Firmalar yurtiçinde veya yurtdışında üretim yapabilir ve yabancı ortakların yerel satışlarını ihracat ile ikame olarak kullanabilir. Buradaki ana unsur ölçek ekonomileri ve ulaşım maliyetleridir. Ölçeğe göre artan bir getirinin söz konusu olması durumunda verimli üretim tesislerinin sayısı sınırlanırken, ticaret engelleri ve özellikle ulaşım maliyetleri ters yönde etkilenmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Dritsaki, Dritsaki ve Adamopoulos, (2004), eşbütünleşme ve nedensellik analizleri kullanarak Yunanistan için 1960-2002 dönemleri arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından ihracata doğru tek yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Altıntaş (2009), VAR yöntemi ve nedensellik analizi kullanarak Türkiye için 1996-2007 dönemleri arasında dolaysız yabancı sermaye yatırımı ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda tek değişkenli modellerde dolaysız yabancı sermaye yatırımı ile ihracat ve ithalat arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkiyi ortaya koymuştur. Çok değişkenli modellerde ise sadece ithalat ile anlamlı ve pozitif bir ilişki ortaya koymuştur.

Delice ve Birol (2011), sınır testi yaklaşımı ile Türkiye için kısa ve uzun dönem ayırımı çerçevesinde 1992-2011 dönemi için doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda ayırımı yapılan uzun ve kısa dönemlerin birinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ihracatı pozitif yönde etkilemekte ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ithalat arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Şahin (2018), panel nedensellik yaklaşımı kullanarak BRICS-T ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) için 1993-2013 dönemleri arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımı, uluslararası ticaret ve finansal kalkınma

arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda Brezilya, Rusya ve Çin için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını finansal kalkınmayı tetiklediğini ortaya koymaktadır. Brezilya, Rusya ve Güney Afrika'da uluslararası ticaret finansal piyasa gelişimini desteklemektedir. Ayrıca Brezilya, Hindistan ve Türkiye için finansal gelişmelerin uluslararası ticareti teşvik ettiğini göstermektedir. Son olarak, bulgular Hindistan ve Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımının uluslararası ticareti teşvik ettiği ortaya koymuştur.

2.3. AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE POLİTİKALARI

20. yüzyılında sanayileşmenin hız kazanması, nüfus artışların yaşanması, fosil yakıt kullanımlarının artması ve doğal kaynaklarının bilinçli bir şekilde kullanılmaması gibi sebeplere bağlı olarak çevre üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu oluşan olumsuz etkiler, biyoçeşitliliğin ve doğal kaynakların azalması, çarpık kentleşme, karbon emisyonun artması olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın ve Çamur, 2017).

Çevresel sorunlar yalnızca bölgesel olarak değil aynı zamanda küresel olarakta büyük tehditler içermektedir. Ülkeler çevre sorunlarına çözüm bulabilmek amacıyla çeşitli çevre politikalar düzenlemiştir. Çevre politikaları, sürdürülebilir bir yaşam sağlamak, sanayileşme ile ortaya çıkan çevre tahribatlarını minimum düzeye indirmek ve oluşabilecek çevre tahribatlarını önlemek için hedefler koymaktadır. Ayrıca bu hedeflere ulaşma yolunda doğan maliyetlerin dağıtmak için uygulanan bir politikadır. Bu politikaların ana hedefi direkt olarak çevreyi korumaya yönelik politikalar olabilmekle birlikte farklı alanlarda düzenlenecek olan politikalara müdahale ederek dolaylı olarak uygulanabilmektedir. AB ekonomik, siyasi ve sosyal olmak üzere birçok alanda güçlü bir bağa sahiptir. Çevre sorunlarında yaşanan artışlar AB'ni bu alanda da ortak politikalar yürütmeye itmiştir. AB her alanda olduğu gibi çevre politikalarında da önemli bir uyum içerisine girmiştir (Çokgezen, 2007). AB'nin arasındaki bu bağın temeli 1951 yılında Paris anlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun kurulması ile başlamıştır. 1957 yılında Roma anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu olarak genişlemiş ve devam etmiştir. Son olarak 1986 yılında Avrupa Tek Senedi ve 1992 yılında Maastricht Avrupa Birliği Anlaşması ile güçlendirilmiştir (Arat ve Türkeş, 2002). AB çevre sorunlarını minimum düzeye indirebilmek ve daha önemlisi bu sorunların ortaya çıkmasını önleyebilmek amacıyla çeşitli çevre politikaları düzenlemiştir. AB'nin bu

alandaki attığı her adım kısa vadede AB'yi etkilerken, uzun vadede ise tüm dünyayı etkilemektedir (Aydın ve Çamur, 2017).

Bölgesel entegrasyonların en önemlisi AB'dir. Bu nedenle AB tarafından alınan tüm kararlar küresel boyutta diğer ülkeleri etkilemekte ve sürdürülebilir bir çevre için çerçeve oluşturmaktadır (Yalçın, 2009). AB'nin ortak çevre politikaları ile ilgili yaptığı düzenlemelere tarihsel olarak bakıldığında çok geçmişe dayanmamaktadır. 1957 yılında Roma Anlaşmasının imzalanmasında çevre ile ilgili herhangi bir madde bulunmamaktadır (Sarıkaya, 2004). 1972 yılında Stockholmde yapılan konferansta ilk kez açıkça çevresel kaygılara odaklanılmıştır (Cave ve Blomquist, 2008). Çevre konusunda ilk somut adım 1987 yılında Avrupa Tek Senedi ile atılmıştır (Tsebelis ve Kalandrakis, 1999).

2.3.1. Avrupa Tek Senedi Ve Çevre Politikaları

1987 yılında Roma Anlaşmasına getirilen bazı düzenlemeler sonucunda Avrupa Tek Senedinin yürürlüğe girmesiyle çevre alanında ilk önemli adım atılmıştır. Avrupa Tek Senedinde çevre sorunlarını, hava ve su kalitesinin korunması, atıkların ve kimyasalların kontrol edilmesi, gürültünün sınırlandırılması gibi bazı başlıklar altında toplanmıştır. Bu anlaşma ile çevrenin daha yaşanabilir hale getirilmesi, doğal kaynakların bilinçli kullanılması, ülkelerin bir bütün olarak kalkınmasına ve uygulanacak çevre politikalarının yaratabileceği olası etkilerden bahsedilmiştir (Duru, 2007).

2.3.2. Maastricht Anlaşması Ve Çevre Politikaları

1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht anlaşması ile ortak çevre politikaları üzerinde derin değişiklikler yapılmamıştır. Çevre alanında var olan bazı maddeler daha detaylı olarak incelenmiş, bazı maddeler güçlendirilmiş ve birkaç yeni maddeye yer verilmiştir (Duru, 2007). Maastricht anlaşmasında AB amaçları arasına çevreyi koruma maddesi de eklenmiştir (Lavrysen, 2002). Ayrıca ilk kez sürdürülebilir, enflasyonsuz, düzenli ve çevreye saygılı bir ekonomik büyümeye yer verilmiştir (Yaman ve Gül, 2018).

2.3.3. Amsterdam ve Nice Anlaşması

1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam anlaşması ile uygulanan çevre politikalarının güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu anlaşmada çevresel standartların yükseltilmesi ve istikrarlı sürdürülebilir kalkınma ile desteklenmesi amaçlar arasına

yerleştirilmiştir. Ayrıca alınan yeni karara göre ülkeler kendi durumlarını ilgilendiren alanlarda karar verebilmeleri uygun görülmüştür. 2000 yılında yapılan Nice anlaşmasında ise çevre politikaları ile ilgili bir yenilik bulunmamakta, su kaynaklarının daha verimli kullanımı ile ilgili birkaç değişiklik bulunmaktadır (Aydın ve Çamur, 2017).

2.3.4. Lizbon Anlaşması

2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon anlaşmasında iklim değişikliği, ar-ge faaliyeti yatırımları, teknolojik gelişmeler gibi temel konular olmuştur (Özler, 2009). Lizbon anlaşması, çevre politikalarının temellerini oluşturan ilkeleri bir bütün olarak sunmaktadır (Duru, 2007). Bu ilkeler; kirleten öder ilkesi, ihtiyat ilkesi, kaynaktan önleme ilkesi, işbirliği ilkesi ve bütünleyicilik ilkesi olarak sıralanabilmektedir. Bu anlaşma ile AB'nin çevre politikaları alanında atacakları adımlar genişletilmiştir ve çevreyi koruma seviyesi yükseltilmiştir (Papadaki, 2012). Ayrıca AB, bu anlaşmadan sonra çevreyi korumak için sadece tedbirler almayıp, çevre ile ilgili sorunların ve politikaların finanse edilmesi desteklemiştir. Ancak 2005 yılında yapılan değerlendirmede Lizbon anlaşmasının istenilen başarıya ulaşamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun telafisi olarak 2020 stratejik planı düzenlenmiştir (Yaman ve Gül, 2018).

2.3.5. AB 2020 Stratejisi

2008 yılında yaşanan küresel kriz Lizbon anlaşmasının başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur. Bu stratejinin temel hedefleri, AB'nin krizin yarattığı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak ve ekonominin önümüzdeki zorluklara hazırlamaktır. Bu plan üç temel büyüme faktörünü içermektedir.

- Akıllı Büyüme: Yenilik, bilgi ve eğitime odaklanmıştır.
- Sürdürülebilir Büyüme: Doğal kaynakların ve insan kaynaklarının daha verimli kullanılması, rekabet gücünün arttırılmasına odaklanmıştır.
- Kapsayıcı Büyüme: Mesleki faaliyet ve becerilerin geliştirilmesi, sosyal farkındalıkların arttırılması gibi alanlara odaklanmıştır (Wysokinska, 2016).

2.4. ÇEVRE EYLEM PROGRAMLARI

Tüm bu anlaşmalar AB'nin çevre politikalarının hukuki boyutunu kapsamaktadır. Bu politikaların uygulamaya konulması çevre eylem planları ile sağlanmıştır. 1973 yılından bu yana toplam yedi çevre eylem programı uygulanmıştır.

Bu uluslararası alanda ve bölgesel olarak hazırlanan çevre eylem programlarının her biri dört ila beş yıl olarak düzenlenmiştir. 1973-1992 yılları arasında uygulanan çevre eylem programlarının ana başlığı kirliliğin önlenmesidir. 1993-2001 yılları arasında uygulanan beşinci çevre eylem programının ana başlığı “Sürdürülebilir Kalkınma ve Sorumluluk Paylaşımı” olarak belirlenmiştir (Çokgezen, 2007). 2002-2010 yıllarında uygulanan altıncı çevre politikasının ana başlığı “Çevre 2010 Geleceğimiz, Tercihimiz” iken son olarak 2013-2020 yılını kapsayan yedinci çevre eylem programının ana başlığı “Gezegeninin Sınırları İçinde, Daha İyi Yaşamak” olarak belirlenmiştir.

2.4.1. Birinci Çevre Eylem Programı (1973-1976)

1973 yılında yürürlüğe giren Birinci Çevre Eylem Programı, AB’nin çevre koruması alanında attığı ilk adımdır (Budak, 2004). Bu program kapsamında topluluk üç eylem grubunu temel almaktadır. Bunlardan ilki çevre kirliliği ve gürültü yaratan faktörleri minimum düzeye indirmek, ikincisi çevresel kaliteyi arttırmak ve üçüncüsü çevresel sorunlar için uluslararası anlaşmalar yapmaktır. Bu doğrultuda gerekli adımlar atılmıştır (Şengün ve Yıldız, 2018).

2.4.2. İkinci Çevre Eylem Programı (1977-1981)

İkinci Çevre Eylem Programı, Birinci Çevre Eylem Programının devamı niteliğindedir. Birinci Çevre Eylem Programında uygulanmayan maddelere yeniden değinilmiş ve maddelerin kapsamı genişletilmiştir. Bu program beş alanı kapsamaktadır. Bunlar ilk olarak, çevre kirliliği ve gürültünün minimum düzeye indirilmesi, ikinci olarak doğal kaynakların bilinçli bir şekilde kullanılması, üçüncü olarak çevre politikalarının amaçları, dördüncü olarak çevrenin korunması için genel kurallar ve beşinci olarak uluslararası alanda işbirliği içinde olunmasıdır. İkinci Çevre Eylem Programının getirdiği en önemli farklılık hava ve su kirliliğini önlemenin gündeme gelmesidir. Bu amaç doğrultusunda ilk kez Çevresel Etki Değerlendirmesi ön plana çıkmıştır. Çevresel Etki Değerlendirmesi, ülkelerin ekonomik, sosyal alanına müdahale etmeden bu alanda uygulanan politikalara karşı çevrenin korunmasını sağlamaktır (Yaman ve Gül, 2018).

2.4.3. Üçüncü Çevre Eylem Programı (1982-1986)

Üçüncü çevre eylem programı, ilk iki çevre eylem programına göre daha genel bir bakış açısına sahip olan programdır. Üçüncü Çevre Eylem Programında teknolojik

alandaki yenilikler sağlamak için adımlar atılmıştır. Ayrıca bu program ile çevre kirliliğinin azaltılmasından ziyade çevre kirliliğinin önlenmesi üzerinde durulmuştur (Keser, 2011). Program kapsamında topluluk için “kirliliği kaynağında ödeme” ilkesi benimsenmiştir (Karabulut, 2004).

2.4.4. Dördüncü Çevre Eylem Programı (1987-1992)

Avrupa Tek Senedi yürürlüğe girdikten sonra hazırlanan ilk çevre eylem programıdır. Bu program Avrupa Tek Senedinde belirlenen politikaların gerçekleştirilmesine aracılık etmiştir (Egeli, 1996). Bu programda 1987 yılının Avrupa çevre yılı olarak kabul edildiğinden bahsedilmiştir. Program kapsamında tarım alanında gerçekleşen uygulamaların çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkiler üzerinde durulmuş ve önlemesi için çözüm önerileri aranmıştır. Subsidiarite ilkesinden ilk kez bu programda bahsedilmiştir. Bu ilkeye göre çevre politikaları kararları alınırken AB verilen kararın toplu olarak daha verimli sonuç alınabileceği durumlarda müdahale edebilmesi ile sınırlandırılmıştır ve asıl yetki üye devletlerin kendisine verilmiştir (Şengün ve Yıldız, 2017). Bunun yanısıra yer verilen bir diğer önemli madde ise çevre kalitesinin artırılmasında ulusal finansman kaynaklarından yararlanılmasına karar verilmiştir (Çokgezen, 2007).

2.4.5. Beşinci Çevre Eylem Programı (1993-2000)

1993-2000 yıllarında uygulanan Beşinci Çevre Eylem Programı “Sürdürülebilirliğe Doğru” başlığı altında anılmıştır. Bu programdaki bazı konular; asit yağmurları, iklim değişikliği, hava kirliliği, biyolojik çeşitlilik ve su kaynaklarının doğru yönetimi olarak özetlenebilmektedir. Ayrıca programda yalnızca tarım sektörünün çevre üzerindeki olumsuz etkisine değinilmemiş aynı zamanda ulaştırma, turizm, sanayi ve enerji sektörlerinde çevre etkileri gündeme gelmiştir. Programın temel hedefi, üye ülkelerin ekonomik büyümesini çevre politikaları ile dengeleyerek sürdürülebilir kalkınma yaratmaktır. Buna bağlı olarak ülkelerin sorumluluk paylaşımlarına da değinilmiştir. Ancak ülkeler programda değinilen sorumluluk paylaşımı konusunda başarısız olmuş, çevre politikalarının diğer politikalar ile uyum içerisinde olması konusunda sınırlı kalmıştır (Aydın ve Çamur, 2017).

2.4.6. Altıncı Çevre Eylem Programı (2002-2010)

2002-2010 yıllarında “Çevre 2000: Geleceğimiz, Seçimimiz” sloganıyla uygulanan Altıncı Çevre Eylem Programı on yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bu program dört ana hedefe yoğunlaşmıştır.

- İklim Değişikliği: 2008-2012 yılları arasında sera gazı emisyonlarının %8 oranında azaltılması, karbon emisyonlarının 2020 yılına kadar %20-%40 oranında azaltılması hedeflenmiştir.
- Doğa ve Biyolojik Çeşitlilik: Nadir canlı türlerinin hayati tehlikelerinin azaltılması ve korunması hedeflenmiştir.
- Yaşam Kalitesi: İnsan sağlığı ve geleceğine zarar vermesi düşünülen tehditlerin önlenmesi hedeflenmiştir.
- Doğal Kaynaklar ve Atıklar: Doğal kaynakların bilinçli ve tutumlu bir şekilde kullanılması ve atıkların önlenmesi hedeflenmiştir (Şengün ve Yıldız, 2017).

2.4.7. Yedinci Çevre Eylem Programı (2013-2020)

Yedinci Çevre Eylem Programı “Gezegenin Sınırları İçinde Daha İyi Yaşamak” sloganıyla 2013-2020 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Bu programda, 2020 yılına kadar gelinecek nokta açıklanmış ve 2050 yılına kadar ulaşılması gereken hedeflere yer verilmiştir (Yaman ve Gül, 2018). Program kapsamında belirlenen öncelikli dokuz hedef temel, kolaylaştırıcı ve ek yatay hedefler olarak ayrılmıştır. Bu hedefler kısaca özetlenecek olursa:

- Doğal kaynakların akılcı kullanılması,
- Ülkelerin hem rekabet düzeylerinin artırılması hem de karbon emisyonu düzeyinin azaltılması,
- İnsan sağlığının korunması ve tehdit edici unsurların önlenmesi,
- Çevre mevzuatının içselleştirilmesi ve güçlendirilmesi,
- Çevre mevzuatına karşı tecrübenin sağlanması,
- İklim değişikliği politikaları için gerekli yatırımların sağlanması,
- Çevre politikaları ile diğer alanlarda uygulanan politikaların uyum içerisinde olması,
- Sürdürülebilir şehirleşmenin sağlanması,
- Uluslararası alanda çevre konusunda birliğin rolünün artırılmasıdır (Şengün ve Yıldız, 2017).

3.BÖLÜM: DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÇEVRE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ

Bu çalışmada ikinci nesil eş bütünleşme ve nedensellik testleri kullanılarak 1996-2018 döneminde AB geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle konu ile ilgili teorik ve ampirik literatür ele alınmıştır. Daha sonra çalışmada kullanılan veri seti ile ekonometrik metodoloji sunulmuştur. Son kısımda ise ampirik analiz ve sonuçlarına yer verilmiştir.

3.1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

3.1.1. Teorik Literatür Taraması

Çevre kirliliği ile ekonomik büyüme arasında ilişkiyi inceleyen ilk çalışma 1991 yılında Kruger ve Grossman tarafından yapılmıştır (Taghvae ve Shirazi, 2006). Çalışma sonucunda ekonomik gelişme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi belirten Çevresel Kuznets eğrisi hipotezi (EKC-Environmental Kuznets Curve) ortaya konulmuştur. Bu hipoteze göre bu iki değişken arasında ters yönlü U ilişkisi vardır. Ülkeler ekonomik gelişmelerinin ilk yıllarında çevreye verilen zararı görmezden gelmekte iken refah düzeyi belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra ülkeler artık çevresel kaliteyi önemsemeye başlamakta ve ekonomik gelişme çevre kirliliğinin azalmasına katkı sağlamaktadır (To vd. 2019). Bu kapsamda yapılan çalışmalar incelendiğinde; çalışmaların büyük bir bölümünün Çevresel Kuznets eğrisi hipotezini desteklediği görülmektedir (Bkz. Bouznit and Pablo-Romero, 2016; Chen, 2012; Esteve and Tamarit, 2012; Jalil and Mahmud, 2009; Kanjilal and Ghosh, 2013; Liang ve Yang, 2019; Moosa, 2017; Ssali, Du, Mensah ve Hongo 2019; Wang, Zhou, Zhou ve Wang 2011).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları da ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biridir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış, ülkenin üretimini arttırarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Melnik vd, 2014). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ekonomik büyüme üzerinden çevreyi etkileyebilmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkeler çevreyi korumak amacıyla da kirlilik yaratan endüstrileri doğrudan yabancı sermaye yatırımı şeklinde gelişmekte olan ülkelere kaydırabilmektedirler (Temurshoev, 2006).

Ancak ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre duyarlılıkları açısından ilgili literatürde bir fikir birliği bulunmamakta ve bu konuda ortaya konulan iki ana hipotez bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ev sahibi ülkenin kararlı bir çevre politikası benimsemediği için artan çevre kirliliğinin ormanlardaki biyolojik çeşitliliğe hızla zarar verdiğini savunan Kirlilik Sığınağı Hipotezidir (Yıldırım, Destek ve Özsoy, 2017; Hoffmann, Lee, Ramasamy ve Yeung, 2005). Buna karşın ikinci hipotez ise, doğrudan yabancı yatırımlar ülkenin teknolojik açıdan ilerlemesine, üretimde altyapının düzelmesine, sermaye-yoğun üretim ile çeşitli alanlarda uzmanlaşma yoluna gidildiğini savunan Kirlilik Hale Hipotezidir. (Yılmaz ve Açıkgoz, 2009; Asghari, 2013).

3.1.2. Ampirik Literatür Taraması

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre üzerindeki etkisine yönelik yapılan çalışmalarda Tablo 8’de de görüldüğü üzere farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 8. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Çevre Üzerindeki Etkisine Yönelik Literatür Taraması

Çalışma	Ülke/Ülke grupları, Çalışma dönemi	Analiz yöntemi	Bulgular
Eskeland ve Harrison (2003)	Fildişi Sahili 1977-1987, Venezuela 1983-1988, Fas 1985-1990, Meksika 1984-1990	Panel veri analizi	Kirlilik sığınağı hipotezini reddetmektedir.
Hoffmann, Lee, Ramasamy ve Yeung (2005)	112 ülke, 1971-1999 dönemi	Panel veri modeli ve granger nedensellik analizi	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.
He (2006)	Çin, 1994-2011	Dinamik regresyon analizi	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.
Jorgenson (2007)	37 az gelişmiş ülke, 1975-2000	Panel regresyon analizi	Kirlilik hale hipotezi desteklenmektedir.
Acharyya (2009)	Hindistan, 1980-2003	Panel eşbütünleşme analizi	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.

Çalışma	Ülke/Ülke grupları, Çalışma dönemi	Analiz yöntemi	Bulgular
Yılmaz ve Açıkgöz (2009)	Asya ülkeleri, 1975-2006	Panel eşbütünleşme analizi	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.
Cole, Elliott ve Zhang (2011)	Çin, 2001-2004	Panel regresyon analizi	Kirlilik sığınağı hipotezini desteklemektedir.
Pao ve Tsai (2011)	BRICS ülkeleri, 1980-2007	Panel eşbütünleşme analizi	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.
Atici (2012)	ASEAN bölgesi, 1970-2006	Panel eşbütünleşme analizi	Kirlilik hale hipotezi desteklenmektedir.
Çınar, Yılmaz ve Fazıllar (2012)	6 gelişmiş ve 8 gelişmekte olan ülke, 1985-2009	Panel veri seti analizi	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.
Al-mulali ve Tang (2013)	Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri, 1980-2009	Pedroni eşbütünleşme ve granger nedensellik analizi	Kirlilik hale hipotezi desteklenmektedir.
Asghari (2013)	MENA ülkeleri, 1980-2011	Korelasyon analizi	Kirlilik hale hipotezi desteklenmektedir.
Lau, Choong, ve Eng (2014)	Malezya, 1970-2008	Sınır testi yaklaşımı ve granger nedensellik analizi	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.
Neequaye ve Oladi (2015)	27 gelişmekte olan ülke, 2002-2008	En küçük kareler yöntemi	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.
Tang ve Tan (2015)	Vietnam, 1976-2009	Panel eşbütünleşme ve granger nedensellik analizleri	Kirlilik hale hipotezini desteklemektedir.
Zakarya, Mostefa, Abbas ve Seghir (2015)	6 BRICS ülkesi (Rusya, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan, Çin), 1990-2015	Panel eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleri	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.

Çalışma	Ülke/Ülke grupları, Çalışma dönemi	Analiz yöntemi	Bulgular
Zeren (2015)	ABD, Fransa, İngiltere, Kanada , 1970-2010	Doğrusal-doğrusal olmayan nedensellik analizleri ve FMOLS ve CCR eşbütünleşme tahmincisi	ABD, İngiltere, Fransa için kirlilik hale hipotezinin desteklenmekte, Kanada için kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.
Hakimi ve Hamdi (2016)	Tunus ve Fas, 1971-2013	Panel VECM ve panel eşbütünleşme analizleri	Kirlilik sığınağı hipotezini desteklemektedir.
Zhang ve Zhou (2016)	Çin, 1995-2010	Panel veri analizi	Kirlilik hale hipotezi desteklenmektedir.
Zhu, Duan, Guo ve Yu (2016)	5 ASEAN ülkesi, 1981-2011	Panel kuantil regresyon analizi	Kirlilik hale hipotezini desteklemektedir.
Sun, Zhang ve Xu (2017)	Çin, 1980-2012	Yapısal kırılma ile ADRL analizleri	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmiştir.
Solarin, Al-Mulali, Musah ve Öztürk (2017)	Gana, 1980-2012	ARDL analizi	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.
Behera ve Dash (2017)	17 Güney ve Güneydoğu Asya ülkesi, 1980-2012	Panel eşbütünleşme analizi	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.
Yılmaz, Zeren ve Koyun (2017)	BRICS ve MINT ülkeleri, 1997-2013	Pedroni ve Kao eşbütünleşme testi	Kirlilik sığınağı hipotezi desteklenmektedir.
Liu, Wang, Zhang, Zhan ve Li (2018)	Çin, 2003-2014	Mekansal regresyon analizi	Doğrudan yabancı sermaye yatırımları atık duman ve çöp kirliliğini bir dereceye kadar azaltırken, kükürt dioksit ve atık su kirliliğini arttırmaktadır.
Phuong ve Tuyen (2018)	Vietnam, 1986-2015	ARDL yöntemi ve Granger nedensellik analizi	Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile çevre kirliliği arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Çalışma	Ülke/Ülke grupları, Çalışma dönemi	Analiz yöntemi	Bulgular
Mike ve Kardaşlar (2018)	102 ülke, 2000-2015	Panel vary analizi ve GMM yöntemi	Düşük gelir grubu ülkeler için kirlilik sığnağı hipotezi düşük-orta, düşük-yüksek, yüksek gelir grubu ülkeler için kirlilik hale hipotezi desteklenmektedir.
To vd. (2019)	25 Asya ülkesi, 1980–2016	Panel eşbütünleşme ve nedensellik analizleri	Doğrudan yabancı sermaye yatırımı çevre kirliliğini belli bir sınıra kadar arttırmakta sonra azaltmaktadır.

Eskeland ve Harrison (2003), panel veri analizi kullanarak geliştirmekte olan dört ülke (Meksika, Venezuela, Fas ve Fildişi Sahili) için 1970-1990 dönemi her ülke için farklı zaman dilimleri dikkate alınarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda yabancı yatırımcıların kirlilik yoğun sektörlerde olduğuna yönelik bazı kanıtlar bulunmasına rağmen bu kanıtlar yetersiz kalmaktadır. Ayrıca yabancı firmalar, yerli firmalara göre çevreye daha az zarar vermektedir. Çalışma kirlilik cenneti hipotezini reddetmektedir.

Hoffmann, Lee, Ramasamy ve Yeung (2005), granger nedensellik analizi kullanarak gelişmişlik düzeyleri farklı olan 112 ülke için 1971-1999 dönemi verilerini dikkate alarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda orta gelirli ülkeler ile düşük gelirli ülkeler için aynı sonuçlar ele edilmiştir ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişi ile karbondioksit emisyonu arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

He (2006), panel veri GMM analizi kullanarak Çin için 1994-2011 dönemi doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve kükürt dioksit emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımdaki %1’lik bir artışın, kükürt dioksit emisyonunu %0.098 artıracakını ortaya koymuştur. Ayrıca

Çin'in uyguladığı gevşek çevre politikaları sebebiyle doğrudan yabancı sermaye yatırımdaki girişi teşvik ettiğini belirtmiştir.

Jorgenson (2007), panel regresyon analizi kullanarak 37 az gelişmiş ülke için 1975-2000 dönemi yabancı yatırımlara bağımlılığın çevre üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucu genel olarak yabancı yatırımlar ile çevre kirliliği arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Acharyya (2009), panel eşbütünleşme analizi kullanarak Hindistan için 1980-2003 dönemi karbon emisyonu ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucu bu iki değişken arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuştur.

Behera ve Dash (2017), panel eşbütünleşme analizi kullanarak Güney ve Güneydoğu Asya bölgesindeki 17 ülke için 1980-2012 dönemi verilerini kullanarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı, karbondioksit emisyonu ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada ülkeleri kişi başına gayri safi milli gelirine göre üç farklı gruba ayırmıştır. Çalışma sonucunda bu değişkenler arasındaki ilişkinin öneminin yoğunluğunun gelir düzeylerine dayandığı sonucuna ulaşmıştır. Genel olarak 17 ülke için doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve karbondioksit emisyonu arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Yılmaz ve Açıkgöz (2009), panel veri eşbütünleşme analizi kullanarak Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir Asya ülkeleri gruba yönelik 1975-2006 dönemi doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Değişkenler arasında bir eşbütünleşim ilişkisi bulunmamıştır. İktisadi parametrelerin işaretleri yorumlandığında doğrudan yabancı sermaye yatırımdaki artış karbondioksit emisyonunu arttırmakta olduğunu ortaya koymuştur.

Cole, Elliott ve Zhang (2011), rasgele ve sabit efekt modelleri, GLS, G2SLS kullanarak Çin'deki 112 büyük şehir için 2001-2004 dönemi ekonomik büyüme ve endüstriyel kirlilik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kirliliği, endüstriyel su kirliliği ve endüstriyel hava kirliliği olarak ayırtmış ve ekonomik büyümenin belirleyicisi olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları kabul etmiştir. Çalışma sonucunda Tayvan, Hong Kong, Makao hariç doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışın endüstriyel kirliliği arttırdığını gözlemlemiştir. Tayvan, Hong Kong, Makao için ise

doğrudan yabancı sermaye yatırımı endüstriyel su kirliliğın belirleyicisi olan üç değışkeni olumsuz etkilediğı yani çevre kirliliğine yol açmadığını ortaya koymuştur.

Pao ve Tsai (2011), panel eşbütünleşme analizi kullanarak BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ülkeleri için 1980-2007 dönemi verilerini dikkate alarak doğrudan yabancı yatırım ve çevre kirliliğı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan çalışma sonucunda iki değışken arasında güçlü çift yönlü bir ilişkinin var olduğı ve karbondioksit emisyonundan yabancı yatırımlara tek yönlü güçlü bir ilişkinin var olduğı tespit etmiştir. Yatırımların teknik açıdan kontrollü bir şekilde kabul edilmesi önerilmektedir.

Atici (2012), panel eşbütünleşme analizi kullanarak ASEAN bölgesi ekonomileri için 1970- 2006 dönemi ticaret ve çevre kirliliğı arasındaki ilişkiyi karbon emisyonu açısından incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ASEAN bölgesi genel karbondioksit emisyonu oranını azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland ülke grubu için sonuçlar doğrudan yabancı yatırımların karbondioksit emisyonu üzerinde önemli bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur. Bunun yanında Japonya'nın bölgeden ithalatı kirliliğı etkilememekte, Çin'in ithalatı ise kişi başına düşen kirliliğı teşvik etmektedir.

Yılmaz ve Açıkgöz (2009), panel veri seti analizi kullanarak 6 gelişmiş ve 8 gelişmekte olan ülke için 1985-2009 döneminde kişi başına karbondioksit emisyonu bağımlı değışken, kişi başına GSYH, kirli sektör ihracatı ve ithalatı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımının bağımsız değışkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda kirlilik cenneti hipotezi desteklenmiştir ve sermaye-yoğun üretimin ihracattaki payı arttıkça karbondioksit emisyonunun arttığını ortaya koymuştur.

Al- mulali ve Tang (2013), pedroni eşbütünleşme ve granger nedensellik analizi kullanarak Körfez İşbirliğı Konseyi ülkeleri için 1980-2009 dönemi doğrudan yabancı sermaye yatırımı, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve karbondioksit emisyonu değışkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri karbondioksit emisyonunu azaltırken, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme karbondioksit emisyonunu arttırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca değışkenler arasında uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemiştir.

Asghari (2013), korelasyon analizi kullanarak 1980-2011 dönemi MENA ülkeleri için doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile karbondioksit emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışma sonucunda karbondioksit emisyonu ve doğrudan yabancı sermaye yatırımının anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu ve kirlilik hale etkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Lau, Choong, ve Eng (2014), sınır testi yaklaşımı ve granger nedensellik testi kullanarak Malezya için 1970-2008 dönemi ekonomik büyüme ve karbondioksit emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada ekonomik büyümenin ek açıklayıcısı olarak doğrudan yabancı yatırım ve ticaret kullanmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyümedeki artışın ve ek açıklayıcılar olan ticaretin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişi artışlarının karbondioksit emisyonunu arttırdığını ortaya koymuştur.

Neequaye ve Oladi (2015), en küçük kareler yöntemi kullanarak 27 gelişmekte olan ülke için 2002-2008 dönemi doğrudan yabancı yatırımların çevre kirliliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi üç farklı sektör üzerinde değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı yatırımların çevre kirliliği göstergelerinin bir kısmını arttırdığını gözlemlemiştir.

Tang ve Tan (2015), panel eşbütünleşme ve granger nedensellik analizlerini kullanarak Vietnam için 1976-2009 dönemi arası veriler dikkate alınarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbondioksit emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile karbondioksit emisyonu arasında uzun dönemli iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu iki değişken arasındaki ilişki çevresel kuznets eğrisinin yönünü takip etmektedir. Çalışma ülkenin ekonomik kalkınma düzeyinin belli bir noktaya erişmesinden sonra kirlilik cenneti hipotezini reddetmektedir. Temiz teknolojilerin yabancı yatırım ile benimsenmesi karbondioksit emisyonunu azaltacağı ve ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı belirtilmiştir. Uzun dönemde kirlilik hale hipotezi desteklenmektedir.

Zakarya, Mostefa, Abbes ve Seghir (2015), panel eşbütünleşme ve granger nedensellik analizleri kullanarak 6 BRICS (Hindistan, Rusya, Brezilya, Çin, Güney Afrika) ülkesi için 1990-2015 dönemi verileri dikkate alarak doğrudan yabancı sermaye girişleri, birincil enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve karbondioksit

emisyonu arasındaki etkileşim araştırmıştır. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımının, ekonomik büyümenin ve birincil enerji tüketiminin karbondioksit emisyonunu arttırdığı sonucuna ulaşmıştır ayrıca değişkenler arası tek yönlü pozitif bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuştur.

Zeren (2015), doğrusal-doğrusal olmayan nedensellik analizleri ve FMOLS ve CCR eşbütünleşme tahmincisi kullanarak ABD, Fransa, İngiltere, Kanada için 1970-2010 dönemi doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda ABD, İngiltere, Fransa için kirlilik hale hipotezinin desteklendiğini, Kanada için kirlilik cenneti hipotezinin desteklendiğini ortaya koymuştur.

Hakimi ve Hamdi (2016), panel VECM ve panel eşbütünleşme analizleri kullanarak Tunus ve Fas için 1971-2013 dönemi ticari serbestleşmenin çevre kirliliği üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve karbondioksit emisyonu arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu ortaya koymuştur. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımındaki girişlerin çevre üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu belirlemiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı her iki ülke ekonomisi için olumlu bir etkiye sahip olmasının yanında çevreyi olumsuz etkilemektedir.

Zhu, Duan, Guo ve Yu (2016), panel kuantil regresyon analizi kullanarak 5 ASEAN ülkesi için 1981-2011 dönemi verilerini dikkate alarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı, karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karbondioksit emisyonunu arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ancak bu ilişkinin ülkenin kirlenmesine sebep olmayacak kadar önemsiz olduğu ortaya koymuştur.

Zhang ve Zhou (2016), panel veri analizi STIRPAT modeli kullanılarak Çin ülkesi için 1995-2010 dönemi verileri kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile karbondioksit emisyonu arasındaki ilişki incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımının karbondioksit emisyonu azalttığını belirlemiştir.

Solarin, Al-Mulali, Musah ve Öztürk (2017), panel eşbütünleşme analizi ARDL analizi kullanarak Gana ülkesi için 1980-2012 dönemi verileri kullanılarak doğrudan

yabancı sermaye yatırımları, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), enerji tüketimi, yenilenebilir enerji tüketimi, fosil yakıt enerji tüketimi, kurumsal kalite, kentleşme ve ticaret açıklığı gibi değişkenleri ele alarak karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisi incelemiştir. Çalışma sonucunda GSYİH, doğrudan yabancı yatırım, kentsel nüfus, finansal gelişme ve uluslararası ticaret CO2 emisyonu üzerinde olumlu etkiye sahipken, kurumsal kalite Gana'daki emisyonları azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Sun, Zhang ve Xu (2017), yapısal kırılma ile ARDL yöntemi analizini kullanarak Çin için 1980-2012 dönemi verilerini dikkate alarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı, karbondioksit emisyonu, GSYİH, GSYİH meydanı, enerji kullanımı, fosil yakıtların tüketimi ile alternatif ve nükleer enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda bu değişkenler arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımındaki %1'lik bir değişimin karbondioksit emisyonunu % 0,058 arttıracak belirlemiştir.

Yılmaz, Zeren ve Koyun (2017), Pedroni ve Kao eşbütünleşme analizi kullanarak BRICS ve MINT ülkeleri için 1997-2013 dönemi verilerini dikkate alarak, gayri safi milli hâsıla, doğrudan yabancı yatırımlar ve karbondioksit emisyonu değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu testlerin sonucunda doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme tespit etmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0,03 arttıracak sonucuna ulaşmıştır. Doğrudan yabancı yatırım ile karbondioksit emisyonu arasındaki ilişki de ise yine uzun dönemli bir eşbütünleşim tespit etmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik bir artış karbondioksit emisyonunu %0,0000213 arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Son olarak yapılan çalışmada ekonomik büyüme ve karbondioksit emisyonu arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır.

Liu, Wang, Zhang, Zhan ve Li (2018), mekânsal regresyon analizi kullanarak Çin için 2003-2014 dönemi doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile çevre kirliliği (atık duman ve çöp, kükürt dioksit, atık su)arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışın, atık duman ve çöp kirliliğini bir dereceye kadar azalttığını ancak kükürt dioksit ve atık su oranını arttırdığını ortaya koymuştur.

Mike ve Kardaşlar (2018), dinamik panel veri analizi olan Genelleştirilmiş Momentler Metodunu kullanılarak düşük, orta-düşük, orta-yüksek ve yüksek gelirli

olmak üzere dört gruptan oluşan 102 ülke için 2000-2015 dönemi doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve çevre kirliliği (karbondioksit, nitrojen dioksit, toplam sera gazı) arasındaki ilişki incelemiştir. Çalışma sonucunda düşük gelirli ülke grupları için kirlilik cenneti hipotezinin geçerli olduğunu, düşük-orta, orta-yüksek ve yüksek gelir grubu ülkeler için ise kirlilik hale hipotezinin geçerli olduğunu tespit etmiştir.

Phuong ve Tuyen (2018), ARDL yöntemi ve granger nedensellik analizi kullanarak Vietnam ülkesi için 1986-2015 döneminde karbondioksit emisyonu, doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve karbondioksit emisyonu arasında tek yönlü bir ilişki ortaya koymuşlardır. Ancak Vietnam için doğrudan yabancı yatırımların çevre kirliliğini etkilediğine dair yeterli kanıt bulunamamıştır.

To vd. (2019) panel eşbütünleşme ve nedensellik analizlerini kullanarak 25 Asya ülkesinde 1980-2016 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmaları sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının başlangıçta çevreyi olumsuz etkilediği, ancak belirli bir aşamadan sonra çevre bozulmasını azalttığını belirlemiştir.

3.2. VERİ VE EKONOMETRİK METODOLOJİ

Bu çalışma ikinci nesil eş bütünleşme testi ile nedensellik analizi kullanılarak 1996-2018 döneminde 11 AB geçiş ekonomisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

3.2.1. Veri

Çalışmada bağımlı değişken olarak CO₂ emisyonu, bağımsız değişkenler olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri ile kişi başı reel GSYH büyüme oranı alınmıştır. Bütün veriler yıllık ve veri mevcudiyeti nedeniyle çalışma dönemi 1996-2018 olarak belirlenmiştir.

Tablo 9. Veri Setinin Tanıtımı

Değişken	Tanımı	Veri Kaynağı
CO	CO ₂ emisyonu (milyon ton)	BP (2020)
FDI	Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri (GSYH'nin yüzdesi)	Dünya Bankası (2020a)
GRW	Kişi başı reel GSYH büyüme oranı (%)	Dünya Bankası (2020b)

Çalışmanın örneklemini Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Macaristan, Letonya, Litvanya, Romanya, Polonya, Slovakya ve Slovenya'dan oluşmaktadır. Ekonometrik analizlerde EViews 10.0, Stata 14.0 ve Gauss 10.0 yazılımlarından yararlanılmıştır. Veri setinin temel özellikleri Tablo 10'da yer almaktadır. Buna göre ortalama CO₂ emisyonu örnekleme 66.27 milyon olmasına karşın ülkeler arasında önemli miktarda değişkenlik göstermektedir. Diğer yandan ortalama doğrudan yabancı sermaye yatırımı net girişleri örnekleme GSYH'nin %4.77'üdür ve örnekleme göreceli olarak az değişkenlik göstermektedir. Son olarak ortalama kişi başı reel GSYH büyüme oranı %3,78'dir ve örneklem içerisinde diğer iki değişkene göre daha az değişkenlik göstermektedir.

Tablo 10. Veri Setinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
CO	66,27147	85,21731	6,946308	354,3296
FDI	4,776075	7,345511	-46,76922	54,86819
GRW	3,786244	4,076901	-14,55986	13,08145

3.2.2. Ekonometrik Metodoloji

Çalışmada ikinci nesil eş bütünleşme testi kullanılarak 1996-2018 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyümenin 11 AB geçiş ekonomisinde çevre üzerindeki etkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi ile Westerlund (2008) Durbin-Hausman eşbütünleşme testi kullanılarak analiz edilmiştir. Westerlund (2008) Durbin-Hausman eş bütünleşme testi hem yatay kesit bağımlılığını hem de heterojenliği göz önünde bulundurmaktadır. Ayrıca, bağımlı değişkenin I(1), bağımsız değişkenlerin ise farklı düzeylerde durağan olması durumunda kullanılabilir. Westerlund (2008) Durbin-Hausman eşbütünleşme testinde, eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, panel ve grup boyutunda ayrı ayrı test edilmektedir. Grup testinde otoregresif parametrenin kesitler arasında farklılaşmasına izin verilmektedir. Bu testte H_0 hipotezinin reddedilmesi, en azından bazı kesitler için eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ifade etmektedir. Westerlund (2008) Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testinde ise, otoregresif parametrenin bütün kesitler için aynı olduğu kabul edilmektedir. Bu varsayım altında, H_0 hipotezi reddedildiğinde, bütün kesitler için eş bütünleşme ilişkisinin var olduğu kabul edilmektedir.

Panel veri modeli denklem (1) numaralı eşitlik ile ifade edilmektedir:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i x_{it} + z_{it} \quad (1)$$

$$x_{it} = \delta X_{it-1} + w_{it} \quad (2)$$

z_{it} 'nin dağılımının, aşağıda belirtilen ve ortak faktörlerin kullanılması yoluyla yatay kesit bağımlılığına olanak veren denklem setiyle uyumlu olduğu varsayılır.

$$z_{it} = \lambda_i' F_t + e_{it} \quad (3)$$

$$F_{jt} = p_j F_{jt-1} + u_{jt} \quad (4)$$

$$e_{it} = \phi_i e_{it-1} + v_{it} \quad (\text{Her } j \text{ için } p_j < 1) \quad (5)$$

Burada F_t ; F_{jt} k-boyutlu ortak faktör vektörüdür ($j=1\dots k$) ve λ_i ise; faktör yüklerinin uyumlu vektörüdür. Öncelikle Durbin-H testini oluşturmak için, (3) numaralı denklemde fark alınır.

$$\Delta z_{it} = \lambda_i' \Delta F_t + \Delta e_{it} \quad (6)$$

Fark denkleminde Δz_{it} bilinirse, λ_i ve ΔF_t temel bileşenler metoduyla doğrudan tahmin edilebilir. Ancak Δz_{it} bilinmemektedir ve bu yüzden denklem (7)'de yazılan OLS tahmini yerine, temel bileşenler analizinin uygulanması gerekmektedir.

$$\Delta \hat{z}_{it} = \Delta y_{it} - \hat{\beta}_i \Delta x_{it} \quad (7)$$

Burada $\hat{\beta}_i$; Δy_{it} 'nin Δx_{it} üzerine regres edilmesiyle elde edilebilir. ΔF_t 'nin temel bileşen tahmincisi $\Delta \hat{F}_t$; $(T-1) \times (T-1)$ boyutlu $\Delta \hat{z}_{it}$ $\Delta \hat{z}_{it}'$ matrisinin en büyük Eigen değeriyle uyumlu Eigen vektörü $\sqrt{T-1}$ defa hesaplanarak elde edilir. Tahmin edilen faktör yükleri matrisi $\hat{\lambda} = \Delta \hat{F}' \Delta \hat{z} / (T-1)$ ile hesaplanır. $\hat{\lambda}_i$ ve $\Delta \hat{F}_t$ hesaplandıktan sonra, kalıntıların (resid) birinci farkı şu şekilde ifade edilebilir.

$$\Delta \hat{e}_{it} = \Delta \hat{z}_{it} - \lambda_i' \Delta \hat{F}_t \quad (8)$$

$$\hat{e}_{it} = \sum_{j=2}^t \Delta \hat{e}_{ij}$$

Eş bütünleşmenin olmadığını belirten boş hipotez, denklem (9) yoluyla $\phi_i = 1$ olup olmadığını test edilmesiyle asimtotik eşdeğerdir.

$$\hat{e}_{it} = \phi_i \hat{e}_{it-1} + \text{hata terimi} \quad (9)$$

Durbin-Hausman testi için gerekli olan çekirdek tahminci ise şu şekilde ifade edilebilir.

$$\hat{\omega}_i = \frac{1}{T-1} \sum_{j=M_i}^{M_i} \left(1 - \frac{j}{M_i+1}\right) \sum_{t=j+1}^T \hat{v}_{it} \hat{v}_{it-j} \quad (10)$$

Burada $\hat{v}_{it}$ denklem (8)'den elde edilen OLS kalıntılarıdır ve M_i ise bant genişliği (bandwidth) parametresidir. $\hat{\omega}_i^2$ 'nin değeri, $\hat{v}_{it}$ 'nin uzun dönem varyansı

ω_i^2 'nin tahmini ile tutarlıdır. Buna karşılık gelen eşanlı varyans tahmini $\hat{\sigma}_i^2$ ile belirtilebilir. Verilen bu tahminlerle iki farklı varyans oranları yazılabilir: $\hat{S}_i = \hat{\omega}_i^2 / \hat{\sigma}_i^4$ ve $\hat{S}_i = \hat{\omega}_n^2 / (\hat{\sigma}_n^2)^2$. Burada:

$$\hat{\omega}_n^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \hat{\omega}_i^2 \text{ ve } \hat{\sigma}_n^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \hat{\sigma}_i^2 \quad (9)$$

Tüm hesaplamalar yapıldıktan sonra, Durbin-H grup ve panel (DH_g, DH_p) istatistikleri denklem (10 ve 11) yardımıyla tahmin edilebilir. Panel heterojen olduğunda DH_g istatistiği, panel homojen ise DH_p istatistiği dikkate alınmaktadır (Westerlund, 2008). Sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

$$DH_g = \sum_{i=1}^n \bar{S}_i (\tilde{\phi}_i - \bar{\phi}_i)^2 \sum_{t=2}^T \bar{e}_{it-1} \quad (10)$$

$$DH_p = \bar{S}_n = (\tilde{\phi}_i - \bar{\phi}_i)^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \bar{e}_{it-1} \quad (11)$$

Uzun dönem eşbütünleşme katsayıları, Eberhardt ve Teal (2010)'in panel AMG (Augmented Mean Group-Genişletilmiş Ortalama Grup) tahmincisi tarafından tahmin edilmiştir. AMG tahmincisi, yatay kesit bağımlılığı ile heterojenliği dikkate almakta, panel ve ülke bazında eşbütünleşme katsayılarını hesaplamaktadır. Panel eşbütünleşme katsayısı, yatay kesit eş bütünleşme katsayılarının ağırlıklandırılmış aritmetik ortalamasıdır. Ayrıca, panel AMG tahmincisi ortak etkenler ile serilerin dinamik etkilerini dikkate almakta ve dengesi paneller için etkin sonuçlar vermektedir. Hata yerimlerinden kaynaklanan içsellik sorunu durumunda da kullanılabilir. (Eberhardt ve Bond, 2009). AMG tahmincisi aşağıdaki gibi ayrıştırılmaktadır:

$$y_{it} = \beta_i^l x_{it} + u_{it} \quad (12)$$

$$u_{it} = \alpha_i + \lambda_i^l f_t + \varepsilon_{it} \quad (i = 1 \dots N, \quad t = 1 \dots T, \quad m = 1 \dots k) \quad (13)$$

$$x_{mit} = \pi_{mi} + \delta_{mi}^l g_{mt} + \rho_{1mi} f_{1mt} + \dots + \rho_{nmi} f_{nmt} + v_{it} \quad (14)$$

$$f_t = \tau^l f_{t-1} + \varepsilon_{it} \text{ ve } g_t = \Psi^l g_{t-1} + \Omega_{it} \quad (15)$$

Yukarıdaki eşitliklikte yer alan x_{it} gözlenebilir eş değişken vektörü, f_t ve g_t gözlenemeyen ortak faktörü, ve λ_i ise ülkeye özgü faktörleri temsil eder.

Son olarak, çevre, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik heterojenliği dikkate alan ve yatay kesit bağımlılığı altında etkin sonuçlar üretebilen Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi ile incelenmiştir.

3.3. AMPİRİK ANALİZ

Çalışmanın uygulama bölümünde, ilk olarak veri setinin yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği sınanmıştır. Yatay kesit bağımlılığı LM, LM adj ve LM CD testleri ile test edilmiş ve test sonuçlarına Tablo 11’de yer verilmiştir. %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımsızlığını öneren sıfır hipotezi reddedilmiştir ve seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 11. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	Test İstatistiği	P değeri
LM (Breusch and Pagan, 1980)	211	0.0000
LM adj. (Pesaran, Ullah ve Yamagata, 2008)	34,48	0.0000
LM CD (Pesaran, 2004)	11,76	0.0000

Eşbütünleşme denkleminin eğim katsayılarının homojenliği Pesaran ve Yamagata (2008) delta tilde testi ile sınanmış ve test sonuçlarına Tablo 12’de yer verilmiştir. Testlerin sonucuna göre eğim katsayılarının homojen olduğunu belirten sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Dolayısıyla eşbütünleşme denkleminin eğim katsayılarının heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 12. Homojenlik Testinin Sonuçları

Test	Test istatistiği	P değeri
$\tilde{\Delta}$	1.680	0.046
$\tilde{\Delta}_{adj.}$	1.841	0.033

Bu çalışmada değişkenlerin durağan olup olmadığını analiz etmek amacıyla Pesaran (2007) CIPS (Yatay kesit genişletilmiş IPS (Im-Pesaran-Shin (2003)) birim kök testli kullanılmıştır ve test sonuçları Tablo 13’te gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre FDI ve GRW değişkenlerinin seviyede durağan oldukları, CO değişkeninin ise birinci farkı alındıktan sonra durağan hale geldikleri belirlenmiştir. Bağımlı

değişkenin I(1) ve bağımsız değişkenlerin I(0) olması nedeniyle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Westerlund (2008) Durbin-Hausman eşbütünleşme testi ile sınanacaktır.

Tablo 13. CIPS Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabit	Sabit + Trend
CO	-1.922	-3.001
d(CO)	-4.461***	-4.836***
FDI	-3.354***	-3.434***
d (FDI)	-5.469***	-5.424***
GRW	-3.112***	-3.292***
d(GRW)	-5.514***	-5.476***

Optimum gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriteri dikkate alınarak iki olarak belirlenmiştir.

***, **, * sırasıyla %1, %5, %10'da anlamlı olduğunu belirtmiştir.

CO₂ emisyonları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Westerlund (2008) Durbin-Hausman testi tarafından sınanmıştır. Test sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur. Yatay kesit bağımlılığının olması durumunda, Durbin-Hausman grup istatistiği dikkate alınmaktadır. Durbin-Hausman grup istatistiğinin p değeri %5'ten küçük olduğu için, eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını öneren sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 14. Westerlund'un (2008) Durbin- Hausman (2008) Eş Bütünleşme Testinin Sonuçları

	İstatistik	p- değeri
Durbin- Hausman Grup İstatistiği	20.654	0.000
Durbin- Hausman Panel İstatistiği	-1.391	0.918

Panel ve yatay kesit eşbütünleşme katsayıları Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen panel AMG tahmincisi kullanılarak tahmin edilmiş ve tahmin sonuçlarına Tablo 15'de yer verilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre panel ve ülke düzeyinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının CO₂ emisyonları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir.

Bununla birlikte ekonomik büyümenin panel düzeyinde CO₂ emisyonları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bireysel eşbütünleşme katsayıları dikkate alındığında; ekonomik büyümenin Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan,

Macaristan, Romanya ve Slovenya’da CO₂ emisyonları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 15. Eşbütünleşme Katsayı Tahmin Sonuçları

Ülkeler	Katsayılar	
	FDI	GRW
Bulgaristan	0.0800418	0.4226112
Çek Cumhuriyeti	-0.0921117	0.6832502**
Estonya	0.2203143	0.2519501
Hırvatistan	0.0347012	1.003057***
Letonya	-0.4146725	0.0539156
Litvanya	0.5418237	0.0463534
Macaristan	0.0070124	0.7714543***
Polonya	-0.561696	0.5940433
Romanya	-0.7038533	0.8588566***
Slovakya	-0.0177196	-0.215222
Slovenya	0.2824379	0.5321841**
Panel	-0,056702	0,4547685***

***, **, * sırasıyla %1, %5, %10’da anlamlı olduğunu belirtmektedir.

İlgili ampirik literatürde çalışmaların büyük kısmında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre kirliliği üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. He (2006), panel veri analizi kullanarak 1994-2011 dönemi verilerini dikkate alarak Çin için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kükürt dioksit emisyonu üzerindeki etkisini incelediği çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımdaki %1’lik bir artışın kükürt dioksit emisyonunu %0,098 arttığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde Sun, Zhang ve Xu (2017), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisini incelediği çalışmada doğrudan yabancı yatırımdaki %1’lik artışın karbondioksit emisyonunu %0,058 arttığını, Yılmaz, Zeren ve Koyun (2017) ise aynı şekilde karbondioksit emisyonunu %0,0000213 arttırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca uygulanan çevre politikaları ile ilgili olarak He (2006), Çin’in uyguladığı gevşek çevre politikalarının bu durumu desteklediğini belirtmiştir. Pao ve Tsai (2011), panel veri analizi kullanarak BRIC ülkeleri için 1980-2007 dönemi için yaptıkları çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre kirliliği üzerine etkisinin pozitif olduğu sonucunu ortaya koymuştur ve kabul edilen yatırımların teknik açıdan kontrollü bir şekilde kabul edilmediği vurgusunu yapmıştır. Benzer şekilde Hakimi ve Hamdi (2016), Tunus ve Fas için 1971-2013 dönemi verilerini dikkate alarak doğrudan yabancı yatırımının

evre kirliliğini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmış ve ayrıca uygulanan evre politikalarının yetersiz olduğunu belirtmiştir.

İlgili ampirik literatürde yapılan çalışmaların bir kısmında ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının evre kirliliği üzerindeki etkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Asghari (2013), 1980-2011 dönemi verileri ile MENA lkeleri için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının evre kirliliği üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında doğrudan yabancı yatırımların kardondioksit emisyonu azalttığı sonuca ulaşmıştır. Aynı şekilde Zhang ve Zhou (2016), Çin için 1995-2010 dönemi verileri kullanarak aynı sonucuna ulaşmıştır. Mike ve Kardaşlar (2018), 102 lke için ülkeleri gelişmişlik düzeylerine göre dört gruba ayırarak incelediği çalışmada düşük-orta, orta-yüksek, ve yüksek gelir gruplarında doğrudan yabancı yatırımın evre kirliliğini azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmaların yanısıra bazı çalışmalar doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile evre kirliliği arasında da çevresel kuznets eğrisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tang ve Tan (2015), panel eşbütünleşme analizi ile Vietnam için 1976-2009 dönemi verilerini kullanarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile evre arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı yatırımların belli bir sınır düzeyine kadar evre kirliliğini arttığı daha sonra azalttığı sonucuna ulaşmıştır. To vd. (2019), bu çalışmayı 25 Asya ülkesine 1980-2016 dönemi için uygulamış ve aynı sonuçları elde etmiştir.

Çalışmanın bulguları ilgili ampirik literatür ile büyük ölçüde örtüşmemektedir. Çalışmada, AB geçiş ekonomileri için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının evre kirliliği üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı ancak ekonomik büyümenin karbondioksit emisyonunu arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç iki ana sebebe bağlanmaktadır. Bunlardan ilki, doğrudan yabancı sermaye yatırımının kirlilik yaratmayan endüstrilere yapılması ikinci ise daha sert ve sıkı evre politikalarının uygulamasıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapıldığı endüstriye göre evre üzerindeki etkisi değişiklik göstermektedir. Endüstriler meydana getirdikleri kirliliği azaltma maliyetlerine göre üç gruba ayrılmaktadır. Bu gruplandırma dikkate alındığında kağıt ve kağıt ürünleri, petrol ve kömür, kimya ve temel metal sanayi endüstrisi en yüksek kirlilik azaltma maliyetine sahiptir. Mobilya döşeme, metal eşya, elektrik ve elektronik sanayi endüstrisi ise orta düzey kirlilik azaltma maliyetine sahiptir. Son olarak basın yayın ürünleri, kauçuk ve plastik ürünler, metalik olmayan mineral ürünler sanayi endüstrisi en düşük kirlilik azaltma maliyetine sahiptir (Jaffe,

Peterson, Portney ve Stavins, 1995). Kirlilik yaratan endüstrilerin hava kirliliği üzerindeki etkisi incelendiğinde alüminyum sanayi endüstrisi en yüksek paya sahiptir (Broner, Bustos ve Carvalho, 2012). Bu kapsamda çalışmada örneklem olarak alınan AB geçiş ekonomilerine yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyük kısmının kirlilik maliyeti düşük olan endüstriler olduğu söylenebilir.

Bunun yanısıra doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre kirliliği üzerinde etkisinin bulunmamasının ikinci ana sebebi olarak çevre politikaları gösterilebilmektedir. Genel olarak ülkelerin uyguladıkları çevre politikaları farklı olsada aynı sonuca ulaşmak istenmektedir. Bireylerin ve toplumların daha sağlıklı bir çevrede yaşam sürmesi ve bunun için tarafların katlandığı maliyetlerin eşit olması gerekmektedir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015). Bu kapsamda uygulanacak sıkı çevre politikaları firmaların rekabet gücünü zayıflatabilmekte ve ülke ekonomisinin karını azaltabilmektedir (Lucas, Wheeler ve Hettige, 1992). Ülkeler tarafından çevre politikası araçları iyi kullanılarak çevresel düzenleme doğru yapılmalıdır. Çevre politikası araçları iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Bunlar; iktisadi araçlar ve kumanda- kontrol araçlarıdır (Blackman ve Harrington, 2000). Çevrenin düzenlenmesi ve kirliliğin azaltılması için finansal desteklerin uygulamaya konulmasında emisyon harçlıkları, ticari kirlilik ruhsatları ve çevre vergileri gibi iktisadi araçlar söz konusu olmaktadır. Çevresel düzenlemelerini zorunlu olarak yaptırımlar ile korunmasını sağlamada emisyon standartları ve teknoloji standartları gibi kumanda-kontrol araçları kullanılmaktadır (Tamboğa, 2019). Bu durumda AB geçiş ekonomileri çevre politikalarının düzenlenmesinde uygulanan bu araçları yerinde ve zamanında uygulamaya koyarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre kirliliği üzerinde etki yaratmamasını sağlamaktadır.

CO₂ emisyonları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik etkileşimi, Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi ile sınanmış ve test sonuçları Tablo 16'da sunulmuş ve değişkenler arasında anlamlı bir nedensellik etkileşimi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 16. Nedensellik Analizi Sonuçları

Sıfır Hipotezi	W-Stat.	Zbar-Stat.	Prob.
FDI → DCO	2.02340	-0.37233	0.7096
DCO → FDI	2.18133	-0.18260	0.8551
GRW → DCO	2.29364	-0.04768	0.9620
DCO → GRW	2.01363	-0.38406	0.7009
GRW → FDI	1.27996	-1.26488	0.2059
FDI → GRW	2.65476	0.42715	0.6693

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yüzyıllar boyunca ülkeler doğal çevre düzeni ile uyum içerisinde yaşamıştır. Bununla birlikte sanayi devriminden itibaren küresel üretimin artmasıyla birlikte çevresel bozulma yaşanmaya başlanmıştır. Dünyada serbestleşme ve küreselleşmenin hız kazanması ile birlikte 1980'li yıllardan itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında da önemli artışlar. Genellikle gelişmiş ülkeler üretim maliyetlerini düşürmek, daha geniş pazar avantajlarına sahip olmak, uluslararası rekabet gücünü arttırmak ve çevrenin bozulmasını önlemek amacıyla doğrudan yabancı yatırımlarını geliştirmekte olan ülkelere yönlendirmiştir. Buna karşın yükselen piyasa ekonomileri ile geliştirmekte olan ülkeler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının olumlu ekonomik etkilerini dikkate alarak kurumsal ve mali teşvikler ile daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmeye çalışmaktadırlar.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları her ülke ekonomisi için olumlu etkiler yaratmamakta aksine bazı ülkelerde çevre sorunlarına yol açmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre üzerindeki etkisi ev sahibi ülkenin uyguladığı çevre politikaları ve doğrudan yabancı yatırımının yapıldığı endüstri ile doğrudan bağlantılıdır. Ev sahibi ülke yeterince gelişmiş çevre politikalarına sahip değilse yabancı yatırımcı çevresel olarak sunulan maliyet avantajından faydalanmak için kirliliğin yoğun olduğu endüstrilere yatırım yapabilmektedir. Bu durumda ev sahibi ülke çevresel bozulmalara maruz kalacaktır. Bunun yanısıra ev sahibi ülke gelişmiş çevre politikalarına sahip olması durumunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımı getirdiği sermaye, yönetim becerisi, teknolojik gelişme düzeyi ve altyapı düzenlemeleri gibi etkiler ile hem ekonomik büyümeye katkı sağlayacak hem de çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratmayacaktır.

Bu çalışmada nedensellik ve eşbütünleşme analizleri kullanılarak AB geçiş ekonomileri örneğinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Nedensellik analizi sonucunda, çevre, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisi olmadığı belirlenmiştir. Eşbütünleşme analizi ise uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının panel ve ülke düzeyinde CO₂ emisyonları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte ekonomik büyümenin panel düzeyinde CO₂ emisyonları üzerinde pozitif etkiye sahip

olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bireysel eşbütünleşme katsayıları dikkate alındığında; ekonomik büyümenin Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Macaristan, Romanya ve Slovenya’da CO₂ emisyonları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre üzerindeki etkisine yönelik çalışma bulguları ilgili ampirik literatür ile büyük ölçüde uyuşmamaktadır. Buna karşın ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisi ilgili teorik ve ampirik literatür ile uyuşmaktadır. Söz konusu uyuşmazlığın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyük ölçüde kirlilik yaratmayan endüstrilere yapılmış olması ve AB içerisinde yürürlükte olan çevresel düzenlemelerden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre üzerindeki olası olumsuz etkilerini ortadan kaldıracak şekilde düzenleyici çerçeveyi belirlemelerinin kirlilik yaratan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, N., Biniş, M., ve Arslan, M. (2016). The Effect of Corporate Tax Rate on Foreign Direct Investment: A Panel Study for OECD Countries. *Ege Academic Review*. 16(4), 599-610.
- Acharyya, J. (2009). FDI, Growth ve the Environment: Evidence from India on CO2 Emission During the Last Two Decades. *J. Econ. Dev.* 34(1), 43.
- Agarwal, J.P. (1980). Determinants of Foreign Direct Investments: A Survey. *Weltwirtschaftliches*. 116(4), 739-773.
- Ahmed, A. A. (1975). *The Determinants of Direct Investment, With Special Reference to Developing Countries*. PhD Thesis, University of Pennsylvania, Graduate School of Arts and Sciences, Pennsylvania.
- Akdoğan, D. M. (2007). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam ve Ücretler Üzerindeki Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Alfaro, L. ve Charlton, A. (2009). Intra-Industry Foreign Direct Investment. *American Economic Review*. 99(5), 2096-2119.
- Alfaro, L. ve Chauvin, J. (2017). Foreign Direct Investment, Finance, and Economic Development. *Encyclopedia of International Economics and Global Trade*. 1(1), 27-54.
- Algan, N. (1988). *Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentileri*. İstanbul: Aizenman Yayınları.
- Ali, F. Fiess, N ve MacDonald, R. (2006). Do Institutions Matter for Foreign Direct Investment?. *Open Economies Review*. 21(2), 201-219.
- Al-Mulali, U., ve Tang, C.F., (2013). Investigating the Validity of Pollution Haven Hypothesis in the Gulf Cooperation Council (GCC) Countries. *Energy Policy*. 60(5), 813-819.
- Altıntaş, H. (2009). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1996-2007. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 64(2), 1-30.

- Andersson, T. Fredriksson, T. ve Svensson, R. (2005). *Multinational Restructuring, Internationalization and Small Economies: The Swedish Case* (Vol. 2). London: Routledge.
- Anyanwu, J. C. (2011). *Determinants of Foreign Direct Investment Inflows to Africa, 1980-2007* (pp. 1-32). African Development Bank Group.
- Apergis, N., Lyrودي, K., ve Vamvakidis, A. (2008). The Relationship Between Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence From Transition Countries. *Transition Studies Review*. 15(1), 37-51.
- Arat, G. ve Türkeş, M. (2002). Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor. Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli. Ankara.
- Arıkan, D. (2006). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları* (1. Baskı). İstanbul: Arıkan Yayıncılık.
- Artige, L., ve Nicolini, R. (2006). Evidence on The Determinants of Foreign Direct Investment: The Case of Three European Regions. *CREPP Working Paper*.
- Asghari, M. (2013). Does FDI Promote MENA Region’s Environment Quality? Pollution Halo or Pollution Haven Hypothesis. *International Journal of Scientific Research in Environmental Sciences (IJSRES)*. 1(6), 92-100.
- Asiedu, E. (2002). On The Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different?. *World development*. 30(1), 107-119.
- Aslan, A., Altınoz, B., ve Esmeray, M. (2019). Finansal Gelişmenin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 15(3), 649-659.
- Atici, C. (2012). Carbon Emissions, Trade Liberalization, and the Japan–ASEAN Interaction: Agroup-Wise Examination. *J. Jpn. Int. Econ*. 26(1), 167–178.
- Ayaydın, H. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 26(1), 133-145.

- Aydın, A. H. ve Çamur, Ö. (2017). Avrupa Birliği Çevre Politikaları Ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 21-44.
- Azam, M. (2010). Economic Determinants of FDI in Armenia, Kyrgyz Republic and Turkmenistan: Theory and Evidence. *Eurasian Journal of Business of Economics*. 3(6), 27-40.
- Baier, F. J. (2020). Foreign Direct Investment and Tax: OECD Gravity Modelling in a World with International Financial Institutions. *Athens Journal of Business & Economics*. 6(1), 45-72.
- Bal, H. ve Akça, E. (2016). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: Seçilmiş Doğu Asya ve Pasifik Ülkelerinden Ampirik Bulgular. *Sosyoekonomi*. 24(30), 91-112.
- Balasubramanyam, V. N, Salisu M. ve Sapsord D. (1996). Foreign Direct Investment and Growth in EP and IS Countries. *The Economic Journal*. 106(434), 92-105.
- Balcerzak, A.P., ve Żurek M. (2011). Foreign Direct Investment and Unemployment: VAR Analysis for Poland in The Years 1995-2009. *European Research Studies*. 14(1), 3-14.
- Baldwin, R. E. (1995). The Effects of Trade and Foreign Direct Investment on Employment and Relative Wages (No. w5037). *National Bureau of Economic Research*. 1-64.
- Bandelj, N. (2002). Embedded Economies: Social Relations as Determinants of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe. *Social Forces*. 81(2), 411-444.
- Barry, F. (2004). Enlargement and The EU Periphery: Introduction. *World Economy*. 27(6), 753-759.
- Başoğlu, U. (2000). Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3(4), 88-98.
- Batmaz, N. ve Tekeli, S. (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri*. Denizli: Ekin Yayınevi.
- Batmaz, N. ve Tunca, H. (2005). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye*. Birinci Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

- Bayar, Y. (2014). Effects of Economic Growth, Export and Foreign Direct Investment Inflows on Unemployment in Turkey. *Investment Management and Financial Innovations*. 11(2), 20-27.
- Bayar, Y. ve Öztürk, O.F. (2018). Impact of Foreign Direct Investment Inflows on Tax Revenues in OECD Countries: A Panel Cointegration and Causality Analysis. *Theoretical and Applied Economics*. 25(1), 31-40.
- Bayar, Y., ve Gavriltea, M. D. (2018). Foreign Direct Investment Inflows and Financial Development in Central and Eastern European Union countries: A Panel Cointegration and Causality. *International Journal of Financial Studies*. 6(2), 55.
- Bayar, Y., ve Ozel, H. A. (2014). Determinants of Foreign Direct Investment Inflows in The Transition Economies of European Union. *Transition*. 70(80,000.00), 90-000.
- Bayraktar-Sağlam, B., ve Sayek Böke, S. (2017). Labor Costs and Foreign Direct Investment: A Panel VAR Approach. *Economies*. 5(4), 36.
- Behera, S.R. ve Dash, D.P. (2017). The Effect of Urbanization, Energy Consumption, and Foreign Direct Investment on the Carbon Dioxide Emission in the SSEA (South and Southeast Asian) region. *Renew. Sustain. Energy Rev.* 70, 96–106.
- Bellak, C., Leibrecht, M., ve Riedl, A. (2008). Labour Costs and FDI Flows into Central and Eastern European Countries: A Survey of the Literature and Empirical Evidence. *Structural Change and Economic Dynamics*. 19(1), 17-37.
- Bengoa, M, ve Sanchez-Robles B. (2003). Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*. 19(3), 529-45.
- Berthélemy, J-C. ve Démurger, S. (2000). Foreign Direct Investment and Economic Growth: Theory and Application to China. *Review of Development Economics*. 4(2), 140 – 155.
- Bevan, A. A., ve Estrin, S. (2000). The Determinants of Foreign Direct Investment into European Transition Economies. *Journal of Comparative Economics*. 32(4), 775-787.

- Blomström, M. ve A. Kokko. (1998). *How Foreign Investment Affects Host Countries*. The World Bank.
- Blonigen, B. A., ve Davies, R. B. (2005). Do Bilateral Tax Treaties Promote Foreign Direct Investment?. *Handbook of International Trade*. 2, 526-546.
- Bokpin, G. A., Mensah, L., ve Asamoah, M. E. (2015). Foreign Direct Investment and Natural Resources in Africa. *Journal of Economic Studies*. 42(4), 608-621.
- Borensztein, E., Gregorio J, ve Lee J.W. (1998). How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth? *Journal of International Economics*. 45(1), 115-135.
- Bosworth, B. P., Collins, S. M., ve Reinhart, C. M. (1999). Capital Flows to Developing Economies: Implications for Saving and Investment. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1999(1), 143-180.
- Botrić, V., ve Škuflić, L. (2006). Main Determinants of Foreign Direct Investment in the Southeast European Countries. *Transition Studies Review*. 13(2), 359-377.
- Bouchoucha, N., ve Benammou, S. (2020). Does Institutional Quality Matter Foreign Direct Investment? Evidence from African Countries. *Journal of the Knowledge Economy*. 11(1), 390-404.
- Bouznit, M., ve Pablo-Romero, M. D. P. (2016). CO2 Emission and Economic Growth in Algeria. *Energy Policy*. 96, 93-104.
- BP (2020). Statistical Review of World Energy, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> (10.03.2020)
- Braunstein, E. (2000). Engendering Foreign Direct Investment: Family Structure, Labor Markets and International Capital Mobility. *World Development*. 28(7), 1157-1172.
- Brenton, P. ve Di Mauro, F. (1999). The Potential Magnitude and Impact of FDI Flows to Ceecs. *Journal of Economic Integration*. 14(1), 59-74.
- Breusch, T.S. ve Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification Tests in Econometrics. *Review of Economic Studies*. 47(1), 239-253.

- Broner, F., Bustos, P., ve Carvalho, V. M. (2012). *Sources of Comparative Advantage in Polluting Industries* (No. w18337). National Bureau of Economic Research.
- Buckley, P.J., Clegg, J. ve Wang, C. (2002). The Impact of Inward FDI on the Performance of Chinese Manufacturing Firms. *Journal of International Business Studies*. 33(4), 637-655.
- Budak, S. (2004). *Uluslararası Çevre Düzenlemeleri Bağlamında Politika Adalet ve Kalkınma. Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*. Beta Yayınları: İstanbul.
- Bulut, E. ve Coşkun, Ç. (2015). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yerli Yatırımlar Üzerine Etkileri: Türkiye Uygulaması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(4), 1-27.
- Bulutoğlu, K. (1970). *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye* (Sayı: 33). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Busse, M. (2004). Transnational Corporations and Repression of Political Rights and Civil Liberties: An Empirical Analysis. *Kyklos*. 57(1), 45-66.
- Bülbül, O.G. (2018). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisi: Türkiye Çimento Sektörü Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Candemir, A. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. *Ege Academic Review*. 9(2), 659-675.
- Carbonell, J.B. ve Werner, R.A. (2018). Does Foreign Direct Investment Generate Economic Growth? A New Empirical Approach Applied to Spain. *Economic Geography*. 94(4), 425-456.
- Carkovic, M., ve Levine, R. (2005). Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth?. *Does Foreign Direct Investment Promote Development*. 195, 1-16.
- Cave, L. A., ve Blomquist, G. C. (2008). Environmental Policy in the European Union: Fostering the Development of Pollution Havens?. *Ecological Economics*. 65(2), 253-261.
- Caves, R. E. (1974). Multinational Firms, Competition, and Productivity in Host-Country Markets. *Economica*. 41(162), 176-193.

- Caves, R.E. (1982). *Multinational Enterprise and Economic Analysis* (s.3-141). ABD: Cambridge University Press.
- Chen, T.J. ve Tang, D.P. (1986). The Production Characteristics of Multinational Firms and the Effects of Tax Incentives: The Case of Taiwan's Electronics Industry. *Journal of Development Economics*. 24(1), 119–29.
- Chen, W. J. (2012). The Relationships of Carbon Dioxide Emissions and Income in A Newly Industrialized Economy. *Applied Economics*. 44(13), 1621-1630.
- Clerides, S. K., Lach, S. ve Tybout, J.R. (1998). Is Learning by Exporting Important? Micro-Dynamic Evidence from Colombia, Mexico, and Morocco. *Quarterly Journal of Economics*. 113(3), 903–47.
- Cole, M.A., Elliott, R.J.R. ve Zhang, J., (2011). Growth, Foreign Direct Investment, and the Environment: Evidence from Chinese Cities. *J. Reg. Sci.* 51(1), 121-138.
- Connelly, M. (1983). *İrlanda'da Yabancı Sermaye Tecrübesi ve Elde Edilen Sonuçlar. Dış Ülkelerde Yabancı Sermaye Tecrübesi*. İstanbul: YASED Yayınları.
- Coughlin, C. Terza, J.V. ve Arromdee, V. (1991). State Characteristics and The Location of Foreign Direct Investment within The United States. *Review of Economics and Statistics*. 73(4), 675–683.
- Craigwell, R. (2006). Foreign Direct Investment and Employment in the English and Dutch-speaking Caribbean. *ILO Subregional Office for the Caribbean*.
- Crum, R.L., Brigham E.F., ve Houston J.F. (2005). *Fundamentals of International Finance* (1st ed.) N.p.: Thomson South-Western.
- Çetinkaya, M. (2004). Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (11), 239-260.
- Çınar, S., Yılmaz, M. ve Fazlılar, T.A. (2012). Kirlilik Yaratan Sektörlerin Ticareti ve Çevre: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 13(2), 212-226.
- Çokgezen, J. (2007). Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 23(2), 91-115.

- Daude C. ve Stein, E. O. (2007). The Quality of Institutions and Foreign Direct Investment. *Economics and Politics*. 19(3), 317-344.
- De Mello Jr. ve Luiz, R. (1997). Foreign Direct Investment in Developing Countries and Growth: A Selective Survey. *Journal Of Development Studies*. 34(1), 1-34.
- De Mello, L. R. (1999). Foreign Direct Investment-Led Growth: Evidence From Time Series and Panel Data. *Oxford Economic Papers*. 51(1), 133-151.
- Delice, G. ve Birol, Y. E. (2011). Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaret Bilançosu: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 30(2), 1-28.
- Demena, B. A., ve Afesorgbor, S. K. (2020). The Effect of FDI on Environmental Emissions: Evidence From A Meta-Analysis. *Energy Policy*. 138, 111192.
- Demir, F., ve Im, H. (2019). Effects of Cultural Institutes on Bilateral Trade and FDI Flows: Cultural Diplomacy or Economic Altruism?. *The World Economy*. 43, 2463-2489.
- Demirel, O. (2006). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyümeye Etkileri ve Türkiye Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Demirhan, E., ve Masca, M. (2008). Determinants of Foreign Direct Investment Flows to Developing Countries: A Cross-Sectional Analysis. *Prague Economic Papers*. 4(4), 356-369.
- Dinçer, Ö. (1998), *Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası* (5. Baskı). İstanbul: Beta Basım.
- DPT, (2000). 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Yayın No:2514, Ankara.
- Dritsaki, M. Dritsaki C. ve Adamopoulos A. (2004). A Causal Relationship Between Trade, Foreign Direct Investment and Economic Growth for Greece. *American Journal of Applied Sciences*. 1(3), 230-235.
- Dumitrescu, E. I., ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-causality in Heterogeneous Panels. *Economic modelling*. 29(4). 1450-1460.
- Dunning, J.H. (1993). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Newyork: Addison Wesley Publishing Company.

- Dunning, J.H. (2000). The Eclectic Paradigm as an Envelope for Economic and Business Theories of MNE Activity. *International Business Review*. 9(2), 163-190.
- Durgan, S. (2016). *Türkiye'nin Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyelinin Çekim Modeli Kullanılarak Belirlenmesi*. Uzmanlık Tezi, Ekonomik Modeller Ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Duru, B. (2007). *Avrupa Birliği Çevre Politikası*. İmaj Yayınevi: Ankara.
- Dünya Bankası (2020a). Foreign direct investment, net inflows (% of GDP), <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS> (10.03.2020).
- Dünya Bankası (2020b). GDP per capita growth (annual %), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG> (10.03.2020).
- Dyker, D. A. (2001). The Dynamic Impact on the Central-Eastern European Economies of Accession to the European Union: Social Capability and Technology Absorption. *Europe-Asia Studies*. 53(7), 1001-1021.
- Eberhardt, M., ve Bond, S.. (2009). Cross-section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator. *MPRA Paper 17692*, University Library of Munich. <http://mpa.ub.unimuenchen.de/17692.pdf>.
- Eberhardt, M., ve Teal, F. (2010). Productivity Analysis in Global Manufacturing production. *Discussion Paper 515*, Department of Economics, University of Oxford, <http://www.economics.ox.ac.uk/research/WP/pdf/paper515.pdf>.
- Egeli, G. (1996). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Politikaları*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayınları.
- El-Agraa, A. M. (2007), *The European Union Economics and Policies*. Cambridge: University Press.
- Erdal, F., ve Tatoglu, E. (2002). Locational Determinants of FDI in an Emerging Market Economy: Evidence from Turkey. *Multinational Business Review*. 10(1), 21-28.
- Ernst, C. (2005). The FDI–Employment Link in a Globalizing World: The Case of Argentina, Brazil and Mexico. *Employment Strategy Papers*. 17, 1-45.

- Eskeland, G.S., ve Harrison, A.E., (2003). Moving to Greener Pastures? Multinationals and the Pollution Haven Hypothesis. *J. Dev. Econ.* 70(1), 1-23.
- Esteve, V., ve Tamarit, C. (2012). Is There an Environmental Kuznets Curve For Spain? Fresh Evidence from Old Data. *Economic Modelling.* 29(6), 2696-2703.
- Felek, Ş., Yayla, N., ve Çağlar, A. (2017). Türkiye’de AB Doğrudan Yatırımları, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisine ARDL Yaklaşımı. *International Journal of Economic and Administrative Studies.* 20, 63-82.
- Fontagné, L. (1999). Foreign Direct Investment and International Trade: Complements or Substitutes?. *STI Working Papers.* 1999-3, OECD-DSTI.
- Forte, R. Ve Moura, R. (2013). The Effects of Foreign Direct Investment on the Host Country's Economic Growth: Theory and Empirical Evidence. *The Singapore Economic Review.* 58(3), 1350017.
- GaoYan, Q. (2020). Political Risk Distribution of Chinese Outward Foreign Direct Investment. *International Journal of Emerging Markets.*
- Golejewska, A. (2001). Foreign Direct Investment and Employment in a Host Country: the Case of Polish Manufacturing. *Yearbook of Polish European Studies.* 5, 97-114.
- Gomes-Casseres, B. ve Yoffie, D. B. (1992). *The International Political Economy of Direct Foreign Investment.* A.B.D.: Edward Elgar Publishing Company.
- Gökmen, Y., ve Türen U. (2013). The Determinants of High Technology Exports Volume: A Panel Data Analysis of EU-15 Countries. *International Journal of Management, Economics and Social Sciences.* 2(3), 217-232.
- Görmezöz, K. K. (2007). *Türkiye'ye Doğrudan Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri.* Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Gropp, M. R., ve Kostial, M. K. (2000). *The Disappearing Tax Base: Is Foreign Direct Investment (FDI) Eroding Corporate Income Taxes?* (No.0-173). International Monetary Fund.
- Gümüsoğlu, N. K. ve Alçın, S. (2019). The Impact of Capital Flows on Current Account Deficit for Turkey. *Journal of Life Economics.* 6(1), 21-34.

- Güran, N. (1999). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Habib, M.D., ve Sarwar, S. (2013). Impact of Foreign Direct Investment on Employment Level in Pakistan: A Time Series Analysis. *Journal of Law, Policy and Globalization*. 10, 46-55.
- Hakimi, A.,ve Hamdi, H. (2016). Trade Liberalization, FDI Inflows, Environmental Quality and Economic Growth: A Comparative Analysis between Tunisia and Morocco. *Renew. Sustain. Energy Rev.* 58, 1445-1456.
- Hayakawa, K. ve Matsuura, T. (2015). Trade Liberalization in Asia and FDI Strategies in Heterogeneous Firms: Evidence From Japanese Firm-Level Data. *Oxford Economic Papers*. 67(2). 494–513.
- Hazman, G. G. (2010). Türkiye’de Mali Nitelikteki Teşviklerin Doğrudan Yabancı Sermaye Üzerindeki Etkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Çerçevesinde Değerlendirme. *Maliye Dergisi*. 158, 262-277.
- He, J. (2006). Pollution Haven Hypothesis and Environmental Impacts of Foreign Direct Investment: The Case of Industrial Emission of Sulfur Dioxide in Chinese Provinces. *Ecol. Econ.* 60(1), 228-245.
- Hermes, N. ve Lensink, R. (2003). Foreign Direct Investment, Financial Development and Economic Growth. *Journal of Development Studies*. 40(1), 142–163.
- Hines Jr. , J. R. ve Summers, L. H. (2009). How Globalization Affects Tax Design. *Tax Policy and the Economy*. 23(1), 123-158.
- Ho, C. S., ve Rashid, H. A. (2011). Macroeconomic and Country Specific Determinants of FDI. *The Business Review*. 18(1), 219-226.
- Hoffmann, R., Lee, C.G., Ramasamy, B., ve Yeung, M. (2005). FDI and Pollution: A Granger Causality Test Using Panel Data. *J. Int. Dev.* 17(3), 311-317.
- Hossain, M. A. (2008). Impact of Foreign Direct Investment on Bangladesh’s Balance of Payments: Some Policy Implications. *Policy Note*. 805, 1-9.
- IMF, (2009). Balance of Payments and International Investment Position Manual. (Sixth Edition). Washington, D.C, IMF, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf> (03.02.2020).

- Im, K. S., Pesaran, M. H., ve Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*. 115(1), 53-74.
- İstanbul Sanayi Odası, (2002). *Türkiye-Durum Tespiti ve Stratejik Plân* (1. Baskı). İstanbul; ISO Yayınları.
- Jaffe, A. B., Peterson, S. R., Portney, P. R., ve Stavins, R. N. (1995). Environmental Regulation and The Competitiveness of US Manufacturing: What Does The Evidence Tell Us?. *Journal of Economic Literature*. 33(1), 132-163.
- Jalil, A., ve Mahmud, S. F. (2009). Environment Kuznets Curve for CO2 Emissions: A Cointegration Analysis for China. *Energy Policy*. 37(12), 5167-5172.
- Janicki, H.P. ve Wunnava, P.V. (2004). Determinants of Foreign Direct Investment: Empirical Evidence From EU Accession Candidates. *Appl. Econ*. 36(5), 505–509.
- Jeza, M. T., Hasen, A. A., ve Ramakrishna, G. (2016). The Relationship between FDI flows and Tax Revenues in Ethiopia: an Evidence based on ARDL Model with a Structural Break. In Proceedings of International Conference on Ethiopian Economy, Addis Ababa, Ethiopia, 1-30.
- Jorgenson, A.K. (2007). Does Foreign Investment Harm the Air We Breathe and the Water We Drink? A Cross-National Study of Carbon Dioxide Emissions and Organic Water Pollution in Less-Developed Countries, 1975 to 2000. *Organ. Environ*. 20, 137–156.
- Jun, K. W., ve Singh, H. (1996). The Determinants of Foreign Direct Investment in Developing Countries. *Transnational Corporations*. 5(2), 67-105.
- Kahreman, Y., ve Kaya, A., (2017). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2(4), 25-39.
- Kalotay, K. (2006). The Impact of EU Enlargement on FDI Flows. *International Finance Review*. 6, 473-499.
- Kanjilal, K., ve Ghosh, S. (2013). Environmental Kuznet’s Curve for India: Evidence from Tests for Cointegration with Unknown Structuralbreaks. *Energy Policy*. 56, 509-515.

- Karabulut, E. (2004). *Avrupa Birliği Çevre Politikaları. Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye*. Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Keleş, R., Hamamcı, C., ve Çoban, A. (2015). *Çevre Politikası* (8.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Keser, I. (2011). The common maritime transport policy of the European Union-the protection and preservation of the marine environment. *Poredbeno pomorsko pravo*. 50(165), 269-304.
- Keynes, J. M. (2008). *Genel Teori: İstihdam, Faiz Ve Paranın Genel Teorisi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Khachoo, A. Q., ve Khan, M. I. (2012). Determinants of FDI Inflows to Developing Countries: A Panel Data Analysis. *MPRA Paper No. 37278*.
- Kiat, J. (2008). The Effect of Exchange Rate and Inflation on Foreign Direct Investment and its Relationship With Economic Growth İn South Africa. PhD thesis, University of Pretoria, Gordon Institute of Business Science, South Africa Republic.
- Kirkpatrick, C., ve Shimamoto, K. (2008). The Effect of Environmental Regulation on the Locational Choice of Japanese Foreign Direct Investment. *Appl. Econ.* 40(11), 1399-1409.
- Klaew, A. K., Gharleghi, B., Min, T. H., ve Fah, B. C. Y. (2016). Determinants of the Foreign Direct Investment in Thailand. *Global Review of Accounting and Finance*. 7(2), 129-139.
- Kobrin, S. J. (2005). The Determinants of Liberalization of FDI Policy in Developing Countries: A Cross-Sectional Analysis, 1992-2001. *Transnational Corporations*. 14(1), 67-104.
- Kocatürk, M. ve Eker, M. (2012). Dünyada Ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Çokuluslu Şirketlerin Gelişimi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*. 18(1), 35-42.
- Koç Aytekin, G., (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Belirleyicileri Ve Ekonomik Etkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8(15), 255-278.

- Koç, A. Kazar, A. ve Kazar, G. (2009). Avrupa Birliği'nde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Birliğe Üyeliğin Etkileri: Ampirik Bir Çalışma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 18(1), 261–278.
- Kokko, A., Zejan, M., ve Tansini, R. (2001). Trade Regimes and Spillover Effects of FDI: Evidence from Uruguay. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 137(1), 124-149.
- Köprücü, Y. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 15(30), 105-122.
- Kucera, D. (2002). Core Labour Standards and Foreign Direct Investment. *International Labour Review*. 141(1- 2), 31-69.
- Kurtaran, A. (2007). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Kararları ve Belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10(2), 367-382.
- Lall, S. (1995). Employment and Foreign Investment: Policy Options for Developing Countries. *International Labor Review*. 134(4-5), 521.
- Lall, S. ve Streeten, P. (1977). *Foreign Investment, Transnationals and Developing Countries*. London: Macmillan.
- Lau, L.S., Choong, C.K., ve Eng, Y.K., (2014). Investigation of the Environmental Kuznets Curve for Carbon Emissions in Malaysia: Do Foreign Direct Investment and Trade Matter? *Energy Policy*. 68(5), 490-497.
- Lavrysen, L. (2002). Environmental Law Syllabus, Ghent University. *Belçika*, 49s.
- Li, C., Luo, Y., ve De Vita, G. (2020). Institutional Difference and Outward FDI: Evidence from China. *Empirical Economics*. 58(4), 1837-1862.
- Liang, W., ve Yang, M. (2019). Urbanization, Economic Growth and Environmental Pollution: Evidence from China. *Sustainable Computing: Informatics and Systems*. 21, 1-9.
- Lipsey, R. E. (2004). Home and Host Country Effects of FDI. Robert E. Baldwin and L. Alan Winters (Eds.), *Challenges to Globalization: Analyzing the Economics* (pp. 333-382). Chicago: University of Chicago Press.

- Liu, Q. Wang, S. Zhang, W. Zhan, D. ve Li, J. (2018). Does Foreign Direct Investment Affect Environmental Pollution in China's Cities? A Spatial Econometric Perspective. *Science of the Total Environment*. 613, 521-529.
- Lu, W., Kasimov, I., ve Abdullaev, Y. (2020). Foreign Direct Investment, Natural Resources, Economic Freedom, and Sea-Access: Evidence from the Commonwealth of Independent States. *Sustainability*. 12(8), 3135.
- Lucas, R. E. (1993). On the Determinants of Direct Foreign Investment: Evidence from East and Southeast Asia. *World development*. 21(3), 391-406.
- Lucas, R. E., Wheeler, D., ve Hettige, H. (1992). *Economic Development, Environmental Regulation, and The International Migration Of Toxic Industrial Pollution, 1960- 88* (Vol. 1062). World Bank Publications.
- Lyrroudi, K., Papanastasiou, J. ve Vamvakidis, A. (2004). Foreign Direct Investment and Economic Growth in Transition Economies, South Eastern Europe. *Journal of Economics*. 2(1), 97-110.
- Mahmood, H., ve Chaudhary, A. R. (2013). Impact of FDI on Tax Revenue in Pakistan. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*. 7(1), 59-69.
- Melnyk, L., Kubatko, O., ve Pysarenko, S. (2014). The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: Case of Post Communism Transition Economies. *Problems and Perspectives in Management*. 12(1), 17-24.
- Mencinger, J (2003). Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth? *KYKLOs*. 56(4), 491–508.
- Mercereau, B. (2005). *FDI Flows to Asia: Did the Dragon Crowd Out The Tigers?*. International Monetary Fund.
- Mike, F. ve Kardaşlar, A. (2018). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Çevre Kirliliği Üzerine Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 16(1), 178-191.
- Mina, W. (2007). The Location Determinants of FDI in the GCC Countries. *Journal of Multi Financial Management*. 17(4), 336- 348
- Moosa, I. (2002). *Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice*. Basingstoke: Palgrave.

- Moosa, I. A. (2017). The Econometrics of the Environmental Kuznets Curve: An Illustration Using Australian CO2 Emissions. *Applied Economics*. 49(49), 4927-4945.
- Morisset, J. (2000). Foreign Direct Investment in Africa- Policies also Matter. *Transnational Corporation*. 9(2), 107–125.
- Mottaleb, K. A., ve Kalirajan, K. (2010). Determinants of Foreign Direct Investment in Developing Countries: A Comparative Analysis. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*. 4(4), 369-404.
- Moudatsou, A., (2003). Foreign Direct Investment and Economic Growth in the European Union. *Journal of Economic Integration*. 18(4), 689 – 707.
- Musabeh, A., ve Zouaoui, M. (2019). Policies and Variables affecting FDI: A Panel Data Analysis of North African Countries. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*. 7(1), 1-20.
- Neequaye, N.A., ve Oladi, R., (2015). Environment, Growth, and FDI Revisited. *Int. Rev. Econ. Finance*. 39, 47-56.
- Odabas, H. (2016). Foreign Direct Investment Inflows on Tax Revenues in the Transition Economies of European Union. *Global Journal on Humanities and Social Sciences*. 2(2), 17-22.
- OECD (2002). Foreign Direct Investment for Development: Maximising Benefits, Minimising Costs. Paris, OECD.
<https://www.oecd.org/investment/investmentfordevelopment/1959815.pdf>
 (28.02.2020).
- OECD, (2008). OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment. (Fourth Edition). Paris, OECD,
<https://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/40193734.pdf>
 (22.02.2020).
- Olofsdotter, K. (1998). Foreign Direct Investment, Country Capabilities and Economic Growth, *Weltwirtschaftliches Archiv*. 134(3), 534-547.
- Onyeiwu, S. ve Shrestha H. (2004). Determinants of Foreign Direct Investment in Africa. *Journal of Developing Societies*. 20(1-2). 89-106.

- Öz, E., ve Buyrukoğlu, S. (2017). Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikalarının Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (27), 322-336.
- Özcan, B. ve Arı, A. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Oecd Örneği. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*. 12(1), 65-88.
- Özçağ, M., Bozdağlıoğlu, E.Y. ve Küçükkaya H. (2019). Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi, *Business and Economics Research Journal*. 1(13), 41-53.
- Özler, Z. (2009), *İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu*. No.9. https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/lizbon_antlasmasi.pdf (22.10.2020).
- Özoğul, A.G. (2019). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Özşahin, Ş. (2016). Kurumsal Kalite Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Ne Kadar Önemli? Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Journal of Yasar University*. 11(44), 251-262.
- Öztürk, Ö.F. (2016). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Girişlerinin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Pao, H. T. ve Tsai, C. M. (2011), Multivariate Granger Causality between CO2 Emissions, Energy Consumption, FDI (Foreign Direct Investment) and GDP (Gross Domestic Product): Evidence from a Panel of BRIC (Brazil, Russian Federation, India, and China) Countries, *Energy*. 36(1), 685-693.
- Papadakis, O. G. (2012). European Environmental Policy and The Strategy: Europe 2020. *Regional Science Inquiry Journal*. 4(1), 151-158.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. University of Cambridge, *Working Paper*, CWPE 0435.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multi Factor Error Structure. *Econometrica*. 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-

- Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*. 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*. 142(1), 50–93.
- Pesaran, M.H., Ullah, A., ve Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*. 11(1), 105–127.
- Petrochilos, G. A. (1989). *Foreign Direct Investment and the Development Process: The Case of Greece*. Farnham: Gower Publishing Company.
- Phuong, N.D. ve Tuyen, L.T.M. (2018). The Relationship between Foreign Direct Investment, Economic Growth and Environmental Pollution in Vietnam: An Autoregressive Distributed Lags Approach. *Int. J. Energy Econ. Policy*. 8, 138–145.
- Quer, D., Claver, E., ve Rienda, L. (2012). Political Risk, Cultural Distance and Outward Foreign Direct Investment: Empirical Evidence From Large Chinese Firms. *Asia Pacific Journal Of Management*. 29(4), 1089-1104.
- Ranjan, V., ve Agrawal, G. (2011). FDI Inflow Determinants in BRIC Countries: A Panel Data Analysis. *International Business Research*. 4(4), 255.
- Resmini, L. (2000). The Determinants of Foreign Direct Investment in the CEECs. *Economics of Transition*. 8(3), 665–89.
- Rizvi, S., Z., A., ve Nishat, A. (2009). The Impact of Foreign Direct Investment on Employment Opportunities: Panel Data Analysis: Empirical Evidence from Pakistan, India and China. *Pakistan Development Review*. 48(4), 841–851.
- Rodriguez-Clare, A. (1996). Multinationals, Linkages and Economic Development. *American Economic Review*. 86(4), 852 – 873.
- Root, F. ve A. Ahmed. (1979). Empirical Determinants of Manufacturing Direct Foreign Investment in Developing Countries. *Economic Development and Cultural Change*. 27, 751-67.
- Russ, K. N. (2007). The Endogeneity of the Exchange Rate As A Determinant of FDI: A Model of Entry and Multinational Firms. *Journal of International Economics*. 71(2), 344-372.

- Sahoo, M., Babu, M. S. ve Dash, U. (2016). Effects of FDI flows on Current Account Balances: Do Globalisation and Institutional Quality Matter. *In Forum for Research in Empirical International Trade*. 1-21.
- Şahin, S. (2018). Foreign Direct Investment, International Trade and Financial Development in BRICS-T Countries: A Bootstrap Panel Causality Analysis. *Business and Economics Research Journal*. 9(2), 301-316.
- Şengün, H., ve Yıldız, S. G. M. (2018). Avrupa Birliği Çevre Yönetim Sistemi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(18), 39-53.
- Samsun, N. (2003). 10. Yılında Avrupa Tek Pazarı. *Maliye Dergisi*. (143), 58-70.
- Sapkota, P., ve Bastola, U. (2017). Foreign Direct Investment, Income, and Environmental Pollution in Developing Countries: Panel Data Analysis of Latin America. *Energy Economics*. 64, 206-212.
- Sarıkaya, H. Z. (2004). Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları. *Su Kirlenmesi Kontrolü Dergisi*. 14(1), 1-10.
- Sarısoy, İ., ve Koç, S. (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumlar Vergisi Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. (36), 133-153.
- Sato, T. (2012). Empirical Analysis of Corporate Tax and Corporate Tax and Foreign Direct Investment. *Public Policy Review*. 8(1), 1-20.
- Schäffler, J., Hecht, V., ve Moritz, M. (2017). Regional Determinants of German FDI in the Czech Republic: New Evidence on the Role of Border Regions. *Regional Studies*. 51(9), 1399-1411.
- Schneider, F. ve Frey, B. S. (1985). Economic and Political Determinants of Foreign Direct Investment. *World Development*. 13(2), 161-75.
- Sen, H. (1998). Different Arguments for and Against The Role and Impact of Foreign Direct Investment on The Development Potentials of Developing Countries: An Overview. *Journal of Economics and Administrative Sciences*. 13(1), 181 – 190.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama* (15. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama* (601-631). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Siegel, J. I., Licht, A. N., ve Schwartz, S. H. (2013). Egalitarianism, Cultural Distance, and Foreign Direct Investment: A New Approach. *Organization Science*. 24(4), 1174-1194.
- Sinani, E. ve Meyer, K.E. (2004). Spillovers from Technology Transfer: The Case of Estonia. *Journal of Comparative Economics*. 32(3), 445-66.
- Solarin, S.A., Al-Mulali, U., Musah, I., ve Ozturk, I. (2017). Investigating the Pollution Haven Hypothesis in Ghana: An Empirical Investigation. *Energy*. 124, 706–719.
- Song, Y. C., ve Son, S. H. (2020). Identifying the Impact of Geographical Proximity on Spillover Effect of FDI: The Evidence from Indian Local Firms' Performance Gains. *The North American Journal of Economics and Finance*. 52, 101138.
- Sönmez, A. (2012). *Çuşlar Yoluyla Teknoloji Yayılımları Ve Transferi: Türkiye Otomotiv Sanayi Üzerine Bir Saha Çalışması*. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ssali, M. W., Du, J., Mensah, I. A., ve Hongo, D. O. (2019). Investigating the Nexus Among Environmental Pollution, Economic Growth, Energy Use, and Foreign Direct Investment in 6 selected sub-Saharan African countries. *Environmental Science and Pollution Research*. 26(11), 11245-11260.
- Sudsawasd, S. (2008). Taxation, Business Regulation, and Foreign Direct Investment in East Asia. *Deepening Economic Integration-The ASEAN Economic Community and Beyond*. Chiba IDE-JETRO: ERIA Research Project Report. 239-265.
- Sun, C., Zhang, F., ve Xu, M., (2017). Investigation of Pollution Haven Hypothesis for China: An ARDL Approach with Breakpoint Unit Root Tests. *J. Clean. Prod.* 161, 153–164.
- Sun, Q., Tong, W., ve Yu, Q. (2002). Determinants of Foreign Direct Investment Across China. *Journal of International Money and Finance*. 21(1), 79-113.

- Şaşmaz, M. ve Yayla, Y. (2018). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11(1), 359-374.
- Taghvaaee, V. M., ve Shirazi, J. K. (2014). Analysis of the Relationship Between Economic Growth and Environmental Pollution in Iran (Evidence From Three Sections of Land, Water And Atmosphere). *Indian Journal of Scientific Research*. 7(1), 31-42.
- Tamboğa, İ. (2019), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Çevre Üzerinde Etkisi: Kirlilik Sığınağı Hipotezi Çerçevesinde Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Tandırcıoğlu, H. ve Özen A. (2003). Geçiş Ekonomilerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(4), 105-129.
- Tang, C.F., ve Tan, B.W. (2015) The Impact of Energy Consumption, Income and Foreign Direct Investment on Carbon Dioxide Emissions in Vietnam. *Energy*. 79, 447–454.
- Tanzi, V. ve Zee, H. H. (2000). Tax Policy For Emerging Markets: Developing Countries. *National Tax Journal*. 53(2), 299-322.
- TCMB, (2007). International Investment Position Report. <https://www.tcmb.gov.tr> (03.02.2020).
- Temurshoev, U. (2006). Pollution Haven Hypothesis or Factor Endowment Hypothesis: Theory and Empirical Examination for the US and China. *CERGE-EI Working Paper*. 292, 1-52.
- Terazi, E. (2011), *Avrupa Birliği'nde Ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- The Olney, W. W. (2013). A Race to the Bottom? Employment Protection and Foreign Direct Investment. *Journal of International Economics*. 91(2), 191-203.
- Tian, X. (2007). Accounting for Sources of FDI Technology Spillovers: Evidence from China. *Journal of International Business Studies*. 38(1), 147–159.

- Tsebelis, G. ve Kalandrakıs, A. (1999). The European Parliament and Environmental Legislation: The Case Of Chemicals. *European Journal Of Political Research*. No: 36, 119-154.
- To, A.H., Ha, D.T.T.H., Nguyen, H.M., ve Vo, D.H. (2019). The Impact of Foreign Direct Investment on Environment Degradation: Evidence from Emerging Markets in Asia, *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 16(9), 1-24.
- Tupy, M. L. (2003). *EU Enlargement: Costs, Benefits, and Strategies for Central and Eastern European countries* (Vol. 489). Washington, DC: Cato Institute.
- UNCTAD, (1995). World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness. https://unctad.org/en/Docs/wir1995_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (1997). World Investment Report 1997: Trends and Determinants, https://unctad.org/en/Docs/wir1997_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (1998). World Investment Report 1998: Trends and Determinants. https://unctad.org/en/Docs/wir1998_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2000). World Investment Report: Cross-border Mergers and Acquisitions and Development. https://unctad.org/en/Docs/wir2000_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2003). World investment report: FDI Policies for Development: National and International Perspectives. https://unctad.org/en/Docs/wir2003_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2004). World Investment Report: The Shift Towards Services. https://unctad.org/en/Docs/wir2004_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2006). World Investment Report: FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development. https://unctad.org/en/Docs/wir2006_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2007). World Investment Report: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development. https://unctad.org/en/Docs/wir2007_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2008). World Investment Report: Transnational Corporations, and the Infrastructure Challenge. https://unctad.org/en/Docs/wir2008_en.pdf (11.01.2020).

- UNCTAD, (2009). World Investment Report: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development. https://unctad.org/en/Docs/wir2009_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2011). World Investment Report: Non-Equity Modes Of International Production and Development. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2011_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2014). World Investment Report: Investing In The Sdgs: An Action Plan. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2016). World Investment Report: Investor Nationality: Policy Challenges. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2016_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2017). World Investment Report: Investment and The Digital Economy. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2018). World Investment Report: Investment and New Industrial Policies https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf (11.01.2020).
- UNCTAD, (2019). World Investment Report: Special Economic Zones. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2019_en.pdf (11.01.2020).
- UN/ECE (2001). Economic Growth and Foreign Direct Investment in the Transition Economies. *Economic Survey of Europe*. 1, 185-225.
- Uzun, S. (2010). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: AB’ye Üyelik Sürecinin Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vissak, T. ve Roolah, T. (2005). The Negative Impact of Foreign Direct Investment on the Estonian Economy. *Problems of Economic Transition*. 48(2), 43 – 66.
- Wagstyl, S. (2004). Movement Curbs Cause Bureaucratic Tangle. *Financial Times, Survey of the European Union Enlargement*. 3.
- Wang, M. ve M. C. S. Wong (2009a). What Drives Economic Growth? The Case of Cross-border M&A and Greenfield FDI Activities. *Kyklos*. 62(2), 316–30.
- Wang, S. S., Zhou, D. Q., Zhou, P., ve Wang, Q. W. (2011). CO2 Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in China: A Panel Data Analysis. *Energy Policy*. 39(9), 4870-4875.

- Wheeler, D. ve Mody, A. (1992). International Investment Location Decisions, the Case of U.S. Firms. *Journal of International Economics*. 33(1-2), 57-76.
- Winters, L.A. (1991). *International Economics* (4th edn). London: Harper-Collins.
- Wysokińska, Z. (2016). The “New” Environmental Policy of the European Union: A Path to Development of a Circular Economy and Mitigation of the Negative Effects of Climate Change. *Comparative Economic Research*. 19(2), 57-73.
- Xu, C., Yao, F., Zhang, F., ve Wang, Y. (2020). An Investigation of Confucius Institute’s Effects on China’s OFDI Via Cultural Difference and Institutional Quality. *Journal of Asia Business Studies*. 14(3), 241-263.
- Yalçın, A. Z. (2009). Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Balıkesir Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12(21), 288-309.
- Yakubu, I. N. (2020). Institutional Quality and Foreign Direct Investment in Ghana. *Review of International Business and Strategy*. 30(1), 109-122.
- Yaman, K., ve Gül, M. (2018). Kuruluşundan Günümüze Avrupa Birliği’nin Çevre Politikası. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*. 2(2), 198-217.
- Yasin, M. (2005). Official Development Assistance and Foreign Direct Investment Flows to Sub- Saharan Africa. *African Development Review*. 17(1), 23-40.
- Yıldırım, M., Destek, M. A., ve Özsoy, F. N. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Kirlilik Sığınağı Hipotezi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*. 18(2), 99-111.
- Yılmaz, T. Zeren, F. ve Koyun, Y. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve Karbondioksit Emisyonu İlişkisi: BRICS ve MINT Ülkeleri Üzerinde Ekonometrik Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 22(4), 1235-1254.
- Yılmaz, M. ve Açıkgöz Ersoy, B. (2009). Kirlilik Sığınağı Hipotezi, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Kamu Politikaları, *Ege Akademik Bakış*. 9(4), 1441-1462.
- Yu, J., ve Walsh, M. J. P. (2010). *Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach* (No. 10-187). International Monetary Fund.

- Zakarya, G.Y., Mostefa, B., Abbas, S.M., ve Seghir, G.M. (2015). Factors Afecting CO2 Emissions in the BRICS Countries: A Panel Data Analysis. *Procedia Econ. Financ.* 26, 114–125.
- Zeren, F. (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımların CO2 Emisyonuna Etkisi: Kirlilik Hale Hipotezi mi Kirlilik Cenneti Hipotezi mi?. *Journal of Yasar University.* 10(37), 6381-6477.
- Zhang, C., ve Zhou, X. (2016). Does Foreign Direct Investment Lead to Lower CO2 Emissions? Evidence From a Regional Analysis in China. *Renew. Sustain. Energy Rev.* 58, 943–951.
- Zhang, K. H. (2001), How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth in China?. *Economics of Transition.* 9(3), 679-693.
- Zhang, K. H. (2006). Foreign Direct Investment and Economic Growth in China: A Panel Data Study for 1992-2004. *In Conference of WTO, China and Asian Economies, University of International Business and Economics.* 24-26.
- Zhu, H., Duan, L., Guo, Y., ve Yu, K. (2016). The Efects of FDI, Economic Growth and Energy Consumption on Carbon Emissions in ASEAN-5: Evidence From Panel Quantile Regression. *Econ. Model.* 58, 237–248.